

**Моїм батькам
присвячую**

Володимир ЛІТКЕВИЧ

І СТОРІЯ СЕЛА П'ЯТНИЧАНИ

Хмельницька область, Чемеровецький район

(1493 — 1960 роки)

Київ
«Сучасний письменник»
2011

ББК 63.3(УКР4).

Л64

Шановні читачі! Ви тримаєте в руках книгу про історію мого рідного села П'ятничани Чемеровецького району Хмельницької області. 518 років тому розпочався відлік «офіційної біографії» цього населеного пункту. Чарівне місце розташування — поряд річка, ліс і багаті чорноземи були основними чинниками, що притягували у це місце хліборобів. Знаходячись біля 450 років на кордоні великих держав, село та його околиці протягом цього часу було частиною «арени», на якій творилася європейська та світова історія, акторами на якій були наймогутніші європейські держави XII—XX століть, Золота Орда, Велика Порта — Туреччина, Кримське ханство, Річ Посполита, Російська та Австро-Угорська імперії, нацистська Німеччина, Радянський Союз. Усі вони пішли в небуття, а село П'ятничани стоїть, і на своїх полях вирощує, як і 500 років тому, хліб.

Редактор

Галина Басара-Тиліщак

Художнє оформлення

Катерини Міщук

ISBN 978-966-8620-26-3

© Літкевич В.С., 2011
© Міщук К.В., художнє оформлення, 2011
© Видавництво «Сучасний письменник», 2011

ВІД АВТОРА

Подихом історії просякнuto все моє дитинство. Потрібно тільки відійти від дому на декілька метрів, щоб одразу ж можна було натикнутися на її відмітини: дивні рови, які зигзагами покривали ліс і пагорби вздовж річки Збруч; лісова галявина — Монастир з його таємничими плитами, Чортова поляна, Застава, Панська Долина, Кругла і Розбита Могили, дорога з дивною назвою «Гостинець», підірвані доти на полях поблизу Оринина, які називалися чомусь «Точками». Історія виступала з кожного метра землі свинцевими кульками шрапнелі, які вимивалися дощовими та весняними потоками. Ми, діти, наввипередки їх збирали для переплавки на грузила. При цьому всі були суворо попереджені про заборону торкатися снарядів та інших подібних речей: в селі ще дуже добре пам'ятали в ті роки страшну трагедію — загибель 9 дітей, які підірвалися на снаряді, залишеному з часів війни.

Історія лилась зі спогадів бабусі, сусідів та батьків про кордон, суворих прикордонників, Польщу, яка була ось тут, поряд через річку Збруч, про те, як жилося у той час, коли не було колгоспу і люди працювали на своїй землі. Пізніше, у школі, я дізнався про існування тисячолітньої історії різних народів. А коли було засновано село П'ятничани, зацікавився я? У книгах з історії, які вивчалися в школі, цієї інформації не було. В енциклопедичному виданні «Історія міст і сіл Хмельницької області» 1971 року про село П'ятничани було написано коротко, що воно входить до Гуківської сільської ради.

Шукаючи відповідь на запитання про заснування села, я почув про існування книги, в якій було викладено його історію. З неї, мабуть, можна було дізнатися все про село П'ятничани. Оповідачі самі її не читали, проте знали напевно, що її бачив, ба, навіть, читав той чи інший житель села. Про неї, однак, говорили чомусь пошепки. Якщо існує така книга, вирішив я, її можна знайти.

Пошуки таємничої книги тривали до 2008 року, допоки мені не порекомендували поцікавитись про неї в жителя с. Гуків Чемеровецького району Василя Мостового. Він і розкрив мені таємницю книги. За його словами, у 1941 році, коли розпочалася війна, жителя села П'ятничани Ридванського Павла Андрійовича як шофера було

залучено до евакуації Кам'янець-Подільського архіву, який вивозився в тил. При розвантажуванні автомобіля до його рук випадково потрапила книга «Історія сіл Подільського краю», яку він залишив у себе. Після війни про цю книгу довідався голова сільської ради с. П'ятничан Петро Шмагун. За невелику винагороду він забрав її собі. У Шмагуна почитати книгу взяв Гординський Микола Ілліч, у якого, в свою чергу, її попросив Василь Мостовий.

Мостовий у районній газеті опублікував ряд статей з історії сіл Чемеровецького району, основою яких були матеріали з цієї книги. Публікаціями зацікавилися компетентні органи, представники яких і вилучили книгу в Миколи Гординського. Саме цим фактом пояснювався ореол таємничості, що існував навколо книги у селі.

Таємниця книги з історією села була відкрита. Проте спроби знайти її під назвою «Історія сіл Подільського краю» не дали позитивного результату. Книги з такою назвою не існує. Виходячи зі змісту краєзнавчих статей, написаних В.Мостовим, можна припустити, що таємничою книгою все ж таки була праця В.К. Гульдмана «Памятники старины в Подолии»¹, в якій дається короткий історичний опис населених пунктів колишньої Подільської губернії.

Розшукуючи таємничу книгу, я знайомився з історією нашого краю та збирав документи й матеріали, що стосувалися села П'ятничани. Спілкуючись з односельцями старшого віку, я звернув увагу на те, як поступово з нашого вжитку зникає своєрідна п'ятничанська говірка. Усвідомивши це, я почав збирати слова-діалекти та у транскрипції вуличні імена жителів села, які викладені в книзі у вигляді великих словників.

Великою загадкою для мене було походження характерних тільки для села П'ятничани прізвищ «Валідуда» та «Сірант». За їх розгадкою я звертався до Інституту мовознавства та литовських, польських, турецьких і татарських словників. І лише у 2010 році отримав документи, які дали змогу обґрунтувати походження цих прізвищ.

Опис історії села П'ятничани у цій книзі розпочинається з моменту першої документальної згадки про цей населений пункт, а закінчується 1960 роком. Щоб читачу книги відчувати атмосферу тих далеких часів, кожний етап започатковується з історичної довідки про кон-

¹ Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии. — К-П.: К-П.Типография, Подольское губернское управление, 1901.

кретний період. Надзвичайно цікавими є описи села, наведені в люстраціях, що проводилися в нашому краю поляками, турками та царською Росією. Основою для викладення історії села в XX столітті були в основному кримінальні справи, порушені щодо жителів села на тих чи інших підставах.

ДОВІДКА ПРО СЕЛО

Згідно з паспортом територіальної громади П'ятничанської сільської ради, село **П'ятничани** розташоване у південно-західній частині Чемеровецького району. Географічні координати 48 градусів 49 хвилин 37 секунд південної широти та 26 градусів 14 хвилин 52 секунд східної довготи. Середня висота над рівнем моря 247 метрів.

Відстань шосейними шляхами до районного центру — 30 км, до обласного центру — 100 км. **Територія** громади складає 1358 га, в т.ч.: земель державної власності 447 га, земель приватної власності 881 га. Площа села 1,913 га, густина населення 316,26 осіб на квадратний кілометр.

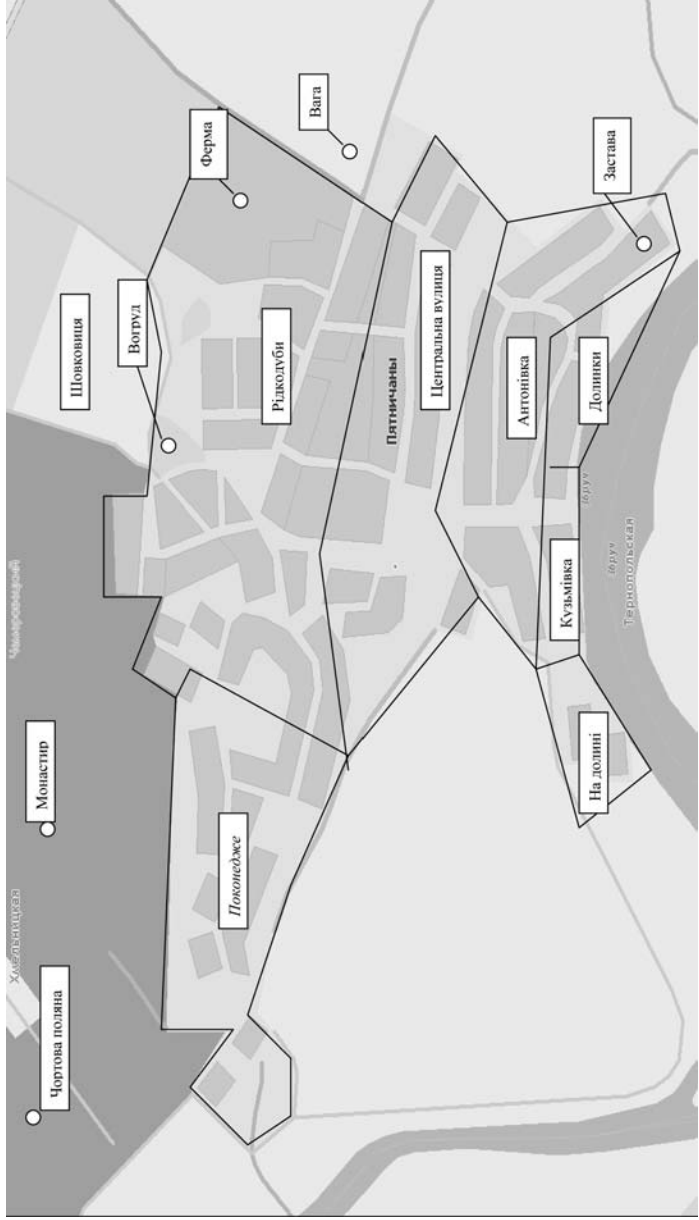
Код КОАТУУ 6825286801, поштовий індекс 31662, телефонний код 03859. Адреса сільської ради 31662, Хмельницька область, Чемеровецький район, с. П'ятничани, вул. Першотравнева, 2, тел. 9-41-21.

У 2011 році в селі було 228 садиб, в яких проживало 533 особи. У селі є будинок культури, бібліотека, загальноосвітня школа 1—2 ступенів, дитячий садок та фельдшерсько-акушерський пункт. З історичних будівель збереглося приміщення прикордонної застави, побудованої у 1920-х роках минулого століття.

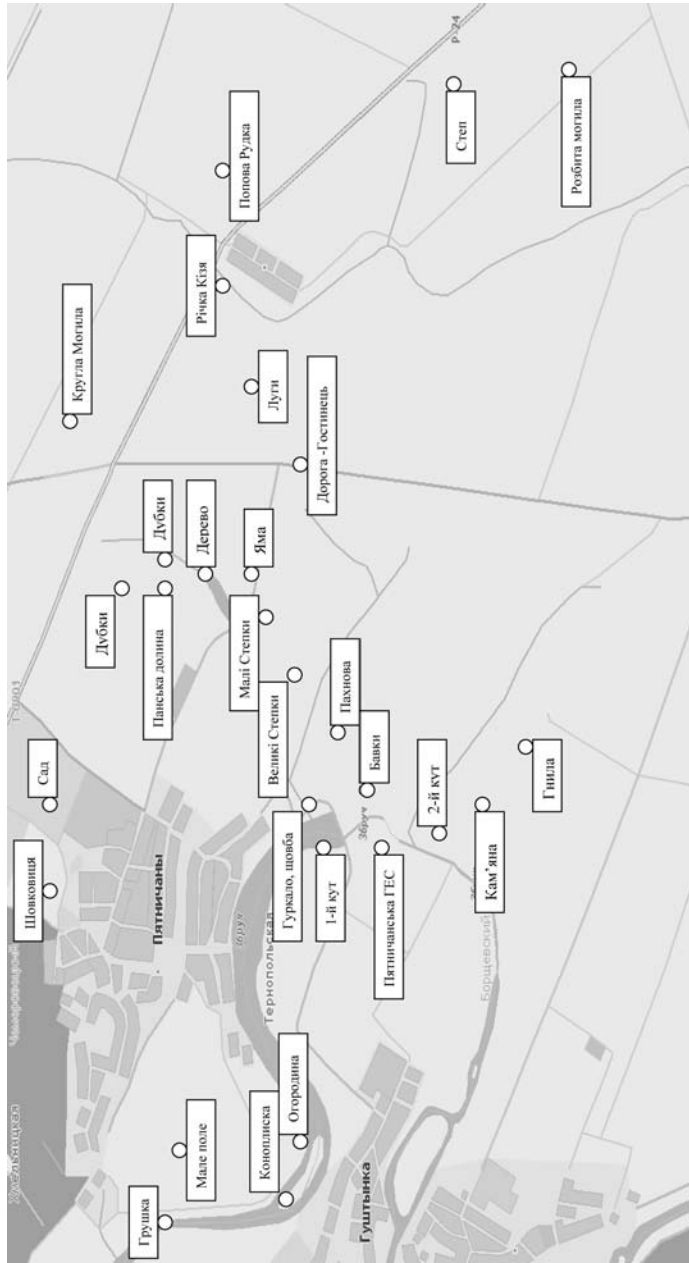
Історично село складається з семи частин: Рідкодуби, Центральна вулиця, Поконедже, Антонівка, Кузьмівка, На долині і Долинки.

У 1991 році в селі створено відомий на всю Україну народний ансамбль театру пісні «Бабине літо», керівником якого є Фаліон Наталія Іванівна. На території громади діє ТОВ «П'ятничанське»

Видатними земляками є Кротик Сергій Микитович 1937 р. народження, заслужений працівник сільського господарства, голова колгоспу с. Сокіл Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.

Складові частини села Пятничани

Околиці села Питівчани

ВСТУП

Село П'ятничани Чемеровецького району Хмельницької області розкинулось на лівому березі мальовничої річки Збруч*, яка з давніх-давен була природним кордоном спочатку між руськими князівствами Галицько-Волинським та Київським, потім — між Польщею та Литвою, в подальшому — між Австро-Угорщиною і Росією, далі — Польщею і Радянським Союзом, а після приєднання Західної України до Радянського Союзу — між, відповідно, Західною Україною та Східною Україною, а під час німецької окупації України — між Генерал-губернаторством Галичина і райхскомісаріатом «Україна». Нині по річці проходить адміністративний кордон між Тернопільською та Хмельницькою областями, а також невидимий кордон між Західною та Східною Україною.

В Україні сьогодні існує три села з назвою П'ятничани. Одне — в Чемеровецькому районі Хмельницької області. Два села з такою назвою відомі у Стрийському та Жидачівському районах Львівської області. Ще одне поселення було біля м. Вінниці. З часом воно перетворилося на один із міських районів «П'ятничани».

Існує декілька версій походження назви села «П'ятничани». На думку краєзнавців В. Мостового із села Гуків та Ю. Сорочана, назва села пов'язана з посудом, в якому зберігалось вино. «На полудневому схилі був посаджений виноградник. На цій плантації було влаштовано три дубових чани під виноградний сік. Коло річки Збруч на всій низовині вирощували вербову лозу, з якої люди плели кошики для збирання винограду. Через деякий час виноградник розрісся і давав більше плодів. Вино в три чани вже не вмещалось, довелося робити ще два чани і разом стало п'ять чанів. Шлях сполучення у ті часи був найкращий водою. Отже, пливуть купці на човнах і питають: «Куди сьогодні подамось за вином?» Інші відповідають: «У П'ятьчани».

За версією видатного історика Поділля Ю.А. Сіцінського назва села могла походити від церкви, яка до 1756 року була П'ятницькою²

* Збруч — Довжина річки 247 км, ширина в нижній течії 15–18 м. Назву річки пов'язують із болотами — мочарами, з яких вона бере свій початок, що називаються місцевим населенням у верхів'ях ріки збручами.

² Сецинский Е. Исторические ведомости о приходах и церквях Подольской епархии. Каменецкий уезд.

— тобто була присвячена святій Параскеві П'ятницькій. Цю святу дуже поважали, особливо в сільській місцевості, тому що вона вважалася захисницею сільських тварин, допомагала при різних хворобах та у торгівлі. На її честь по п'ятницях дотримувались спеціального посту. «П'ятничати» — поститися та не працювати у п'ятницю. Особливо це стосувалося заборони на прядіння. В п'ятницю не можна прости, тому що в цей день Спасителя було опльовано, а на пражу не можна не плювати, вважали в ті часи.

Ці версії красиві, проте вони мають хиби. Так, уже в першій писемній згадці від 1493 року село називається П'ятничанами над Збручем. У цей час у ньому було зафіксовано лише 11 димів (житлових домів). Ситуація в нашому краю на момент заснування села була дуже тривожною через ворожі набіги, і тому його жителям було не до вирощування винограду та виробництва вина. Не можна пов'язувати назву села і з П'ятницькою церквою, яка була побудована майже на сто років пізніше від заснування та першої згадки про нього. Тобто можна припустити, що вже з моменту свого заснування село мало назву П'ятничани. Швидше за все село отримало свою назву від переселенців із одного з сіл П'ятничани сучасної Львівської області, звідки йшли основні потоки переселенців у XV столітті на вільні землі Поділля. Це припущення може бути обґрунтоване тим, що в одному з перших переписів села воно зазначається як П'ятничани над Збручем, на відміну від уже існуючих сіл з такою назвою.

У дослідженнях науковців зазначається, що такий топонім (власна назва населеного пункту) в Львівській області, як П'ятничани, виник на місці існування прадавнього монастиря. У XIII — XIV столітті на території теперішньої Львівської області набули значного поширення монастирі, які будувалися не тільки церковними діячами, але й землевласниками. Однак у XV столітті більшість малих родинних монастирів, заснованих дрібними феодалами, перестали існувати. Від ліквідованих монастирів у кращому випадку залишилися їхні назви, збережені в топонімах (Монастирець, Трійця, П'ятничани, Борислав)³.

Благодатна та зручно розташована земля нашого краю була ареною жорстоких воєн, спочатку між Польщею і Литвою, Річчю Посполитою та Туреччиною з її васалами (Молдавією, Валахією, Кримським ханством), потім українських визвольних змагань. Звідси, з бе-

³ Історія української культури. — Т. 2. — К., 2001.

регів річки Збруч, розпочалися дві найбільші, найстрашніші та найруйнівніші війни в історії людства — Перша та Друга світові війни.

Залишки знарядь праці, посуду, які можна знайти на околицях села, свідчать про те, що люди жили в цій місцевості з давніх-давен. Однак історія села П'ятничани, його виникнення тісно пов'язані з XV століттям.

Чому саме в цей час було засноване наше село? Які події відбувалися в нашому краї у цей період? Щоб дати відповідь на ці запитання, необхідно зробити невеликий екскурс в історію нашого краю.

ВИТОКИ ІСТОРІЇ КРАЮ

По річці Збруч, як лівій притоці Дністра в IX—XI ст. проходила велика водна торгова артерія Київської Русі, одне із відгалужень знаменитого шляху «Із варягів у греки». Нижче Сатанова, біля гори Лазавецької виявлено велику пристань. У верхів'ях річки Збруч човни перетягували «волоком» до річок, що впадають у Прип'ять, з якою купці попадали відповідно до міст, розташованих на Дніпрі та його притоках. На місці таких переправ і виникло містечко Волочиськ. Підтвердженням існування торгової артерії служить незвичайне розташування Скала-Подільського замку, побудованого на місці старовинного укріплення часів Київської Русі — не на найвищому місці, що панує над навколишньою місцевістю, а біля річки, з метою контролю за торговим шляхом, що проходив по річці Збруч.

У XII—XIII столітті Поділля знаходилось у володінні галицько-руських князів, столицею яких було місто Галич, розташоване поблизу м. Івано-Франківська. З 1255 року Поділля попадає під владу татар, яка тривала протягом 100 років. Територію Поділля було поділено на податні округи «тми» з центральними містами. На чолі цих міст та сіл стояли «отамани», які обиралися з місцевих жителів. Баскаки забирали данину в отаманів і везли їх в орду. У період татарського володіння Поділля заселялося північними слов'янами і людьми, які втікали з полону. Татари не втручалися у внутрішній розвиток краю, особливо в релігійні справи. При них на Поділлі існували монастирі. Наприкінці XIII століття Поділлям володів золотоординський хан Ногай — знаменитий полководець того часу.

Через наш край було прокладено так звану татарську дорогу, відома з писемних джерел з 1343 р., яка вела із Заходу через Краків, Львів, Кам'янець, Київ, приазовські степи далі на Схід. Цією дорогою везли шовкові тканини з Китаю, прянощі з Індії, ремісничі вироби із Західної Європи. Пізніше з'являється велика торгова дорога від Балтійського моря через Поділля у Молдавію, а далі до Чорного моря та Константинополя.

У 1362 році Великий литовський князь Ольгердт розбиває татарських ханів (Кутлубея, Наджибея і Димитрія) на річці Синюсі і включає Поділля до складу Великого князівства Литовського. Наш край передається у володіння князям Коріатовичам, які розпочинають активно забудовувати Поділля фортецями, створювати нові міста (Кам'янець, Смотрич, Скала, Бакота та ін.). Землі в нашому краю литовські князі роздають своїм воїнам — «зем'янам», які зобов'язуються охороняти його та на перший виклик великого князя з'являтися до нього зі зброєю.

За право володіти багатими землями Поділля між литовцями та поляками розпочинається запекла боротьба, яка тривала з 1393 по 1434 роки. З 1434 року Поділля переходить до рук Польщі, у м. Кам'янець-Подільському створюється Подільське воеводство.

На початку XV ст. оживає торговий шлях зі Львова до Чорного моря, що проходив, зокрема, через Скалу, Оринін далі на Кам'янець-Подільський. Важливе значення для торгівлі мали річки та населені пункти нашого краю, що розміщувалися на них: Дністер (Жванець, Китайгород, Студениця, Ушиця), його притока Збруч (Ожигівці, Волочиськ, Тарноруда, Сатанів, Гусятин, Сидорів, Збриж, Скала, Чорнокозинці), Жванчик (Ляцкоронь, Оринін), Смотрич (Фельштин, Кузьмин, Городок, Купин, Смотрич, Черче і Кам'янець).

Головними пунктами внутрішньої торгівлі в нашому краю були міста Кам'янець, Гусятин, Сатанів, Дунаївці, Летичів. У ярмарках, які відбувалися тут, навіть брали участь купці зі східних країн. В окремих містах розміщувалися оптові склади товарів, що розвозилися потім по всіх містах краю. Так, наприклад, у Сатанові були склади місцевих сирих та мануфактурних виробів; в Заліщиках розташовувались склади сукна та полотна місцевої фабрики. У Хмільнику велася торгівля виробами місцевих поташних, селітряних та скляних заводів, у Меджибожі сконцентрувалася торгівля

хлібом, у Жванці — лісом, у Деражні — рибою, в Могильові — кіньми...⁴

Місцевість, на якій було засноване село П'ятничани, знаходилася у той час в прикордонні. На відстані якихось ста кілометрів на південь перебували землі турецьких васалів: Молдавії, Валахії. Трохи далі були землі Буджацьких та Кримських татар, які кожний окремо, а також разом з турками з початку XV століття розпочинають здійснювати постійні набіги на наш край, що тривали понад 300 років та завдавали йому великої шкоди. Життя перших жителів села у ці роки було надзвичайно тривожним. Поблизу кордонів Поділля узимку 1488 р. з'явилися кочовища заволзької і кримської орди, які зарожували піти походом на Україну разом з турками. Зимою 1490 р. татари спустошили Волинь та Галичину. Восени 1494 р. вони напали на Поділля та Волинь, де захопили велику здобич та забрали багато людей у полон.

Зимою 1496 року татарський набіг повторився. У 1498 році татари знову вторглися на Поділля. В 1499 році були постійні дрібні напади татар. Надалі майже кожного року відбувалися малі та великі набіги татар та волохів на наш край. Татари все, що могли винести їхні коні, забирали з собою, а все інше знищували.

Шляхів, по яких татари йшли в Південну Русь (Україну), було три. «Чорний» — проходив через Черкаси, Канів, Полонне і був направлений на Волинь. «Кучманський, або ханський» проходив між вододілом рік Дністер та Буг і був направлений у центр Поділля. Третім «Волошським» татари йшли правим берегом Дністра, а потім переходили через брід біля Могильова, Студениці, Жванця і вторгалися в південно-західне Поділля або рухалися в Галичину.

Щоб заселити ці землі спочатку з другої половини XIV століття литовці, а потім і поляки розпочинають активну колонізацію Поділля. Заселенню нашого краю, крім вдалого торговельного розташування, також сприяла наявність великої кількості родючих, готових до обробки та незайнятих ґрунтів. Ось як описують у XV — XVI столітті Поділля іноземці, через майже сто років з початку його активної колонізації:

Фульвіо Руджієрі — посол римського папи у своїх повідомленнях до нього писав у 1568 році: «Подільська земля така плідна, що родить

⁴Архивь Юго-Западной России. — Киевъ, 1890. — Ч. 5. — Т. 2. — С. 1287.

траву заввишки з хлопа і без ніякої майже управи таку силу збіжжя, що воно в значній частині марно пропадає на корню, бо нема кому його збирати. Причиною цього є й те, що ця земля є далека від торгових доріг, нема й сплавних рік, котрими можна б спустати збіжжя туди, де воно знайшло б купця; на місці не можна його спотребувати, й воно не має покую».

Інші письменники XVI ст. розповідають, що на Поділлі не треба щороку орати: досить раз посіяти — уродить і на другий рік. Коли залишити плуг на полі, то він за два-три дні так заросте, що тяжко його відшукати. Трава на пасовиськах така висока, що ледве видно в ній волів, які там пасуться; часом і рогів не бачити».

Такий благодатний край, як магніт, притягував до себе найбільш мужніх, хоробрих та енергійних селян, «готових заради волі й достатку виходити на свою ниву, як писав у 1593 р. зачарований побаченим в Україні австрійський посол Еріх Ляссота, з рушницею за плечима і тесаком при боці».

Поляк Папроцький в своєму вірші «Raposza», що був виданий у 1575 році, описує чесноти тодішніх жителів Поділля так: «Не думайте, що я підлециуюсь до руських, я не давно ще живу між ними і не з ними виховувався; але я зразу ж оцінив їх славні справи, які заслуговують на вічну пам'ять в потомстві. Не один раз на рік ці гідні люди переслідують татар і наражаються на небезпеку війни..... У Подолян не відрізниш, хто пан, а хто слуга; нема в них ні на грош тихи....; слава цього народу розповсюджена кругом і залишиться за ними на віки вічні, хоч би і Польща загинула. Що робив Геркулес, який вбив гідр і не щадив земних богів, то на Русі зможе зробити кожний. Самсон розірвав щелепи льву; подібні подвиги в наш час русаку за звичай»⁵.

При поселенні на цих нових землях селяни отримували певні пільги, які гарантувалися практикою слобід, тобто звільненням новопоселенців від усіх податків і повинностей строком від 10–15 до 30 років. Землевласники, литовська та польська шляхта, часто йшла на це, аби привабити землеробів на свої великі, але незаселені та неприбуткові володіння.

По селах Західної України мандрували викотці, уповноважені, які вже обжилися на новому місці. Вони агітували селян переселятися на нові місця та організовували таке переселення. На ярмарках княжі й

⁵Архивъ Юго-Западной России. — К., 1890. — Ч. 7. — Т. 2. — С. 179.

панські слуги, осадчі, закликали на слободи, оголошуючи місця та умови воль.

При закладенні слобід, тобто нових пільгових сіл, публічно закопували стовпи або «хрести свободи», на яких вирізалася цифра, що вказувала на число років, протягом яких слобожани звільнялися від податків і повинностей. Наявність таких вигідних умов, незважаючи на постійну небезпеку, і стала основною причиною для перших селян-переселенців оселитися на території села П'ятничани. Потік переселенців у наш край був дуже великим, підтвердженням цього є дати заснування (перших згадок) сіл Чемеровецького району, які наводяться місцевим краєзнавцем Ю. Сорочаном: с. Бережанка (1445 р.), с. Біла (1460 р.), с. Боднарівка (1405 р.), с. Велика Зелена (1545 р.), с. Вишинівчик (1493 р.), с. Вівся (1493 р.), с. Вільхівці (1493 р.), с. Голенцицево (1493 р.), с. Демківці (1493 р.), с. Жабинці (1530 р.), с. Жердя (1578 р.), с. Завадівка (16 ст.), с. Залуччя (1530 р.), с. Зарічанка (Лянцокорунь) (1493 р.), с. Збриж (1352 р.), с. Івахнівці (1562 р.), с. Карачківці (1560 р.), с. Кормильче (1402 р.), с. Кочубіїв (1566 р.), с. Красноставці (1565 р.), с. Криків (1493 р.), с. Кугайівці (1530 р.), с. Кутківці (1493 р.), с. Летава (1565 р.), с. Мала Бережанка (1565 р.), с. Мала Зелена (1545 р.), с. Нова Гута (16 ст.), с. П'ятничани (1493 р.), с. Почапинці (1493 р.), с. Пукляки (1431 р.), с. Свіршківці (1482 р.), с. Сокиринці (1493 р.), с. Теремківці (1493 р.), с. Хроптова (1493 р.), с. Цикова (1460 р.), смт. Чемерівці (1565 р.), с. Черче (1493 р.), с. Чорна (1494 р.), с. Шидлівці (1578 р.), с. Юрківці (1578 р.).

Слід зазначити, що вказані дати, скоріш за все не є датами заснування сіл, а датами перших документальних згадок про них, можливо перепису – люстрації. Таким чином, можна припустити, що зазначені вище села були засновані раніше вказаних дат.

XV СТОЛІТТЯ

**Перша документальна згадка про село. Власник села.
Житло. Суспільний устрій. Традиції та побут сільської громади**

Перша документальна згадка про село відноситься до 1493 року. В цьому році у Подільському воєводстві проводився подимний реєстр міст та сіл нашого краю, під час якого встановлювалась кіль-

кість димів-осель населеного пункту. В ті часи власники сіл сплачували в казну податки, основою для нарахування яких і був дим (оселя). В реєстрі було вказано, що у селі П'ятничани у 1493 році — «*Ryanthnyczany de undecem solvit*» — існувало 11 димів.⁶

Однак найбільш ймовірною датою виникнення села слід вважати 1431 рік. Саме в цьому році великий литовський князь Вітовт своєю грамотою наділив підлеглих (воїнів) — зем'ян селами Скальського повіту⁷. Зем'яни за отримані земельні наділи зобов'язувалися сплачувати податки та виконувати певну, насамперед військову службу.

Першим власником села П'ятничани швидше за все був зем'янин Коріцький. Це припущення базується на даних люстрації Кам'янецького староства 1565 року, в якій згадується існування привілеїв Коріцького на село П'ятничани. Право на володіння селом П'ятничани рід Коріцьких, який походив з так званих ліпецьких (литовських) татар, що проживали на території нашого краю, швидше за все отримав за свою військову службу спочатку литовським князям, а потім і польському королеві. Прізвище Коріцький походить від прізвиська Корик, що в тюркських мовах має декілька значень, 1. ковальський міх, 2. краса, грація, красива статура (фігура).

У Польщі в ті роки таких службових осіб ще називали «слугами ординськими». Вони були зобов'язані відбувати «ясачну» повинність, тобто «польову сторожу» на певних сторожових пунктах, що встановлювались на «татарських шляхах». Крім того, ординські слуги повинні були супроводжувати послів та гінців, а під час війни мали з'являтися «кінно і збройно».

В історичній літературі Коріцькі згадуються як військові діячі. В XVII столітті (1679 р.) Яків Коріцький — полковник. Його сину Роману подаровано села в Чернігівській губернії.

Отримавши земельний наділ біля річки Збруч поблизу Скали, Коріцький будує на ній собі помешкання, розпочинає самостійно обробляти землю та користуватися природними дарами, на які в той час була надзвичайно багата Подільська земля. Для отримання більшого доходу від свого володіння Коріцький самостійно або через посередника — осадчого вживав, звичайно, енергійних заходів щодо осадження її селянами.

⁶Архивъ Юго-западной Россіи. — К., 1894. — Ч. 8. — Т. 2. — С. 341.

⁷ Akta grodzkie i ziemskie XII, p. 345

По торгових шляхах у цей час рухалися самостійно або в супроводі осадчих переселенці з сучасних Львівської та Волинської областей. Після приєднання цих територій до Польського королівства тут швидко розвивалися різні форми панщини, що передбачали насильне вилучення земель у сільських громад, «прикріплення» селян до землі, тобто обмеження свободи їх пересування, та посилення їх експлуатації землевласниками.

Землероби, які з діда-прадіда звикли до волі, зіткнувшись з панським гнітом, залишають свої нажиті місця і перебираються на нові вільні землі. небезпечні з точки зору різних нападників, але вільні він гніту пана. Одну із таких груп переселенців, які, мабуть, вийшли із одного із сіл П'ятничани, розташованих у сучасній Львівській області, Коріцький і осадив на своїй землі.

Заселення села П'ятничани розпочалося з його частини, що називається сьогодні «На долині», де у 19 столітті були церковні поля з хрестами, а сьогодні — «Мале поле» та «Огородина». Про це, зокрема, говорили народні перекази, зібрані ще в ХІХ столітті, інформація про які наводиться у книзі Е.А. Сіцинського «Археологическая карта Подольской губернии».

Слід зазначити, що місце для заснування села П'ятничани перші поселенці вибрали напрочуд вдало. Поряд у достатній кількості були всі необхідні матеріали для будівництва житла. На берегах річки ріс верболіз, поряд на «Скалах» — крутих схилах — можна було добути камінь, глину. Недалеко стояв ліс, який покривав майже всю територію сучасного села. Про це ще до недавнього часу свідчили залишки лісових дерев та кущів, що росли в окремих садибах жителів частини села, яка називається Антонівкою.

Першими поселенцями були українці (русини). Люстратори у 1565 році помітили одну особливість розселення українців: «А люди в Русі не садяться інакше, як при воді і при лісі».⁸

Прийшовши на територію села, переселенці біля 10—12 сімей були зустрінуті Коріцьким та його представником — отаманом, які надали допомогу новоприбулим по облаштуванню свого житла. В описі містечок і сіл, що належать Барському староству, викладеному в люстрації 1565 року, так описано приймання нового поселенця: «Коли людина приходила з іншої країни, то не зразу ж сідає на свободу

⁸Архивъ Юго-Западной Россіи. — К., 1890. — Ч.7. — Т.2. — С. 202.

(отримує пільги), але спочатку пробує, чи йому сподобається; а потім, поки для (виявлення) підтвердження підданства, дає за рік лишицю, половину стації, десятину від овець, бджіл, і волів, а також платить пушкарівщину (податок спочатку для утримання пушкарів, але в подальшому використовувався на потреби замку — 2 гроша) і подимне (податок з кожного господаря — 2 гроша), але нарівні з іншими». Зважаючи на це такі селяни ще називалися «лисичними»; але вони не виділялися в окремий стан і вважалися вільними, тобто такими, що «сидять на пільгах». Селяни, які «сиділи на пільгах», давали зобов'язання власнику землі залишатися в його помісті без зазначення строку. Це зобов'язання вважалося пожиттєвим і передавалося у спадок дітям. Загальним строком свободи було шість років⁹.

На новому місці перші жителі села П'ятничани будували просте житло, що було з'єднане з господарськими спорудами. Воно плелось з лози, якої було багато на березі річки Збруч, обмазувалося глиною і білилося. Такий тип житла будувався протягом доволі довгого часу, що пов'язувалося, з одного боку, з певною простотою його зведення, а з іншого — з постійними руйнуваннями, якого зазнавало село під час численних ворожих нападів на нього протягом перших трьохсот років свого існування.

Через двісті років після першої згадки про село П'ятничани німецький мандрівник Вердум, подорожуючи по Україні у 1670—1672 роках залишив опис подібної селянської садиби: «Селянська хата ділиться зазвичай на три частини. Перша, що через неї проходять додому, — це стайня, друга — кімната, збоку з неї можна перелізти до третьої діри, яку називають коморою. Взагалі одна така сама чиста, як друга. Сільські хати — як ковчеги Ноя, бо в них при печі громадається поруч із людьми також коні, корови, телята, вівці, свині, кури, гуси та інші звірята, що знаходяться дома. Видають вони особливий сопух (неприємний запах). Вогнище примішують звичайно в кутку кімнати — це дає більше тепла, ніж піч при простому мурі». У другому місці він пише: «В тих місцях на Русі в селянських хатах нема коминів, тільки піч, що в ній або при ній на огнищі все варять. По обох сторонах у стінах дому є кілька отворів, немов вікна. Відповідно до вітру їх відчиняють, або замикають, щоб дим через них виходив надвір...

⁹Архивъ Юго-Западной Россіи. — К., 1890. — Ч.7. — Т.2. — С. 221.

Вікна тут і в багатьох інших місцях були з риб'ячих міхурів, прикріплених дерев'яними прутами замість киту. У деяких місцях уживають замість скла до вікон якогось роду прозоре каміння, тоненько шліфоване»¹⁰.

Перш ніж розпочати будівництво житла, у ті часи старалися дотримуватися певних обрядів. Особлива увага приділялася вибору місця для майбутньої хати. Її не будували на території, де раніше проходила дорога, було когось вбито чи покалічено, знаходився будинок, спалений блискавкою. «Нечистим», отже й непридатним для будівництва хати, було й місце, на якому, за переказами, з'являвся упир. «Чистими», щасливими, придатними для спорудження дому вважали місця, де лягала рогата худоба, водилися мурахи (останні виступали символом родючості).

Щоб виявити такі місця, зверталися також до ворожби. Найпростішими способами ворожби було розміщення, як правило, увечері по чотирьох кутах майбутнього будинку зерна, хліба або глечика з водою, що накривалися дерев'яними кружечками. Ніч вважалася періодом доби, коли діють злі сили (чорти, відьми, упіри), які збираються в «нечистих місцях» на вечерю, і в цих місцях вони можуть брати продукти та воду. На наступний ранок виставлені предмети перевірялися на цілісність. Якщо їх ніхто не зачіпав, то вважалося, що місце є «чистим» — придатним для будівництва нової оселі.

Слід зазначити, що перші жителі села були надзвичайно мужніми, сміливими та волелюбними людьми. Заради свободи від пана вони покидали свої насиджені домівки і переселялися в прикордонний край, в якому поряд з обробкою землі, забезпеченням себе харчами та створенням елементарних побутових умов, необхідно було піклуватися про захист свого життя та життя своєї родини зі зброєю в руках. І як показує наступний розвиток подій, перші жителі села з цими завданнями успішно справлялися. З 1493 року по 1565 рік кількість осель у селі збільшилась майже вдвоє з 11 до 25.

Із дорослих чоловіків власником села, відповідно до його зобов'язань перед королем, формувався військовий загін, кожний член якого повинен мати зброю, коня та навички ведення бойових дій. Обов'язком цього загону було спільно із загонами інших сіл нашого

¹⁰ Історія української культури/ За заг. ред. І.Крип'якевича. — К.: Либідь, 1994. — С. 104.

краю здійснювати патрулювання найбільш імовірних шляхів появи ворога, а у випадку його нападу негайно інформувати жителів села та всієї округи про це.

З метою захисту своїх сімей від татарських набігів жителі села будували в найбільш потаємних місцях схованки, печери. Ймовірно, на одній із галявин лісу, яка сьогодні відома жителям села П'ятничани під назвою «Чортова поляна», і було облаштовано таке потаємне місце. Ще до цього часу можна почути перекази про те, що там знаходиться печера зі скарбом, що охороняється нечистою силою.

Закріпившись на новому місці, переселенці організовувались у громаду. Як правило, її повноправними членами були голови родинних господарств, інші особи — жінки та неодружені чоловіки могли брати участь у різних сферах діяльності тільки на вимогу громади. Основним органом громадського правління був народний схід (збори). На ньому вирішувалися спірні питання, розглядалися різні судові справи, велося колективне слідство і виносилися вирок.

На схід запрошували залежно від важливості справи ще й одного-двох представників від сусідніх громад («людей сторонніх»).*

Громада визначала свою територію, межі якої включали всі її землі, що складалися з власності членів громади та земель загального користування: пасовища, ставків, криниць, перевозів. Громада на правах спільного власника користувалася, зокрема, бортними землями, бобровими місцями, ділянками лісу, вигонами. Урожаєм з цих угідь розпоряджались спільно, і якщо хтось порушував правило цього володіння, то громада захищала свою землю. На території громади діяли певні правила та моральні засади. Члени громади були пов'язані круговою порукою і несли колективну відповідальність за кожного члена, за порядок і правопорушення, що могли статися на території громади.**

На чолі громади села П'ятничани стояв отаман (ватаман як їх тоді називали на Поділлі та Галичині). У 1494 році отаманом села

* Такий звичай у селі П'ятничани зберігся до XIX століття. Так, 23 березня 1882 року на сільському сході жителі села винесли присуд за розпорядженням сільського старости Григорія Косинського про призначення уповноважених для присутності при передаванні в користування громади фермерської землі. Присутніми на сході були жителі с. Бережанка.

** В оповіданні «Фата Моргана» Михайло Коцюбинський яскраво змалював громадський сільський суд початку 20 століття у Чернігівській губернії, який перед небезпекою покарання всього села військами за дії окремих членів громади засудив останніх до втрати і виконав цей вирок.

П'ятничани згадується Федір. У витязі з документа 1494 року *Resignatio castrorum* зазначається, що в с. П'ятничани (повіт Скальський) — *kmethones in villa hy sunt: iten vatamen alias Fyedor in area etc.*¹¹ Можливо, він і виступав у ролі осадчого, тобто організовував поселення перших жителів села.

У литовських літописах згадуються отамани як представники громади. Спочатку ця посада була виборною. Отаман був посередником між жителями села та представниками держави, спочатку татарської, а потім відповідно литовської та польської. Він отримував позови до селян членів громади та власників села, він був зобов'язаний відшукати обвинувачуваного, а у випадку його відсутності засвідчити цей факт перед судом. Він мав право розглядати побутові спори між членами громади. Перед отаманом у присутності свідків члени громади здійснювали різні угоди. І до основної його функції належав збір податків у селі: «припалих пожитків», чиншів та даней. І тільки з початком XVII століття отаманів на Поділлі замінюють сільські війти (старости), які вже не обиралися громадою, а переважно призначалися власниками села.

Основою сільської громади була сім'я. У сім'ї головна роль належала господареві двору — голові сім'ї. Ним міг бути батько, старший син або мати (у разі якщо вона була вдовою). Господар керував усіма господарськими роботами, визначав потреби господарства, брав участь у виконанні всіх польових та господарських робіт. Голова сім'ї стежив за дотриманням звичаїв, що регламентували сімейні порядки та забезпечували належну репутацію сім'ї та її членів. Воля батька була неzapеченою — він за власним бажанням передавав спадок, виділяв синів на окреме господарство, давав дозвіл на одруження тощо. Від непрацездатного батька головування у сім'ї переходило до старшого сина. Незважаючи на залежне від чоловіка становище жінки також відігравали чималу роль у сімейному господарстві та вирішенні сімейних справ.

Відгомонам цих вікових сімейних взаємин, звичаїв була до недавнього часу (50—60 роки XX століття) «вулична» традиція села П'ятничани називати жінок не по їх імені, а по імені чоловіка (Петро — Петриха, Гнат — Гнатиха, Микита — Микитиха, Сергій — Сергієха); діти ідентифікувалися по імені матері. На запитання: «А чиї це діти?» Можна було почути — Ганютині, Надьчині, Тамарині.

¹¹ Архив Юго-западной России. — К., 1894. — Ч. 8. — Т. 2. — С. 174.

Як утворювалась нова сім'я в ті часи? Переселившись на нове місце проживання, перші жителі с. П'ятничани зберігали основні традиції створення сім'ї, що сягали своїм корінням у сиву давнину. У XI столітті за твердженням Києво-Печерського чорноризця Іакова, народ вважав, що тільки князі та бояри повинні вінчатися по церковному обряду, а простим людям досить брати своїх дружин «з плясанием и гудением и плесканием», тобто за язичницьким звичаєм¹². Цією традицією було дотримання весільного ритуалу, який, за словами Ореста Левицького, складався з двох актів: а) попереднього — «змовин» (догвір молодого з батьками молодої) та «заручин» (символічного підтвердження договору самими нареченими) і б) власне шлюбного, «весільного акту», який супроводжувався традиційними обрядами, що склалися ще в дохристиянську пору й означали релігійне освячення шлюбу. Останній акт визнавався основним моментом у шлюбі, «доконанем skutечного малженства»¹³.

Лише здійснивши традиційні весільні дії, громадою визнавалося за подружжям право на спільне життя, тобто факт укладення шлюбу. Сучасники засвідчують, що в ті часи навіть самий найбідніший селянин вважав за обов'язок честі скликати на весілля не тільки всю свою родину, кумів та приятелів, але й всіх односельців, оскільки вважалося обов'язковим, щоб «весельє не потаємне, але при битності людей зацних, на то везваних, било учинено і звичаєм пристойним отправлено». Відгомін цієї традиції дійшов до наших часів. І до недавнього часу в селі П'ятничани існувала думка, що молоді люди для утворення сім'ї обов'язково повинні пройти через весільну церемонію, без якої утворена сім'я розглядалася жителями села як не повноцінна. Пізніше, починаючи з XVI—XVII століття, наречені, щоб узаконити шлюб, повинні були ще й обвінчатися в церкві.

Проживання у прикордонні, наповненому постійними загрозами для життя, взаємодія з вихідцями з різних регіонів України та сусідніх народів, була основою для укладення шлюбів протягом доволі тривалого часу без фактичної участі офіційних органів влади та церкви.¹⁴

В українських повітах Поділля шлюбне право складалося з 2 пунктів: 1) «когда который человек обычаем пограничным, самовольно

¹² Архивъ Юго-Западной Россіи. — К., 1909. — Ч. 8. — Т. 3. — С. 32.

¹³ Там само. — С. 34.

¹⁴ Там само. — С. 32-33.

возьметь себе чью девку или вдову, или разведенную, в качестве жены и съ нею желает джить, тогда дает три гривны на замок»; 2) «кто хочет жену отпустить или жена мужа, то тот кто даеть тому причину (т.е.) поводъ), платить три гривны» — тобто шлюбні угоди жителі укладали без участі церкви та світської влади, а лише заявляли останній про угоду де-факто, що відбулася, і при цьому сплачували мито; таке мито називалося «пойомщина» і «разводи» і збиралося у селах отаманами, а у містах — війтами. Вже самим фактом збирання мита державна влада визнавала та санкціонувала ці прикордонні звичаї, які королівськими чиновниками вважалися «свавільними». Такий звичай був дуже поширеним в XVI—XVII століттях, про що свідчать скарги духовенства. «Многія люди Русь незаконне мешкают, жони поймуючи не венчаются», — скаржився митрополит Йосип у 1509 році. Відтак королем було видано грамоту, відповідно до якої урядники повинні були не створювати перешкод для притягнення подібних осіб на суд духовний.

Коли жінка виходила заміж, вона приносила з собою у дім чоловіка, в його сім'ю відповідне майно — придане, яке залишалося власністю жінки. Придане сільської дівчини зазвичай складало особисті речі: білизна, одяг, посуд, предмети домашнього господарства, так звана виправа, як це записувалося у документи — докладний реєстр усього, що давали за донькою батьки. У придане дочці, відповідно до заможності батьків, давали також худобу, гроші та земельний наділ.

За звичаями того часу придане, яке приносила жінка в сім'ю і яке передавав тесть зятеві у день весілля, розглядалося як матеріальна підстава для створення нової сім'ї. Поки існував шлюб, ним спільно користувалося подружжя. Як тільки шлюб переставав існувати — внаслідок смерті чоловіка або через розлучення — придане повністю підлягало поверненню жінці, яке пізніше успадковували її діти або вона заповідала тому, кому хотіла. На випадок смерті жінки, що не мала дітей, придане поверталося у її рід і розподілялося між братами, якщо вони були.

За прадавнім звичаєм, наречений перед весіллям видавав своїй нареченій так званий віновий запис. У побуті це називалося «вінувати жінку» або «оправити віно». Було це обдаруванням молодої молодим. Величину віна обумовлювали під час змовин. Метою віна було майнове забезпечення жінки на випадок смерті чоловіка. Як правило, складалося віно з двох рівних частин. Перша служила забезпечен-

ням-гарантом цілісності і недоторканності суми приданого, одержаного чоловіком від батька жінки, друга — тієї самої вартості, і називали її «привінок». Привінок розглядався як дар, а не як належне, і записувався тільки тим жінкам, які вперше йшли до шлюбу. Привінок був платою, своєрідним визнанням цнотливості дівчини, яка зуміла зберегти до весілля свій «вінок».

У реальному житті, у колі сім'ї жінка займала порівняно високе і, навіть, самостійне становище. Коли жінка виходила заміж, то брала прізвище чоловіка, а могла зберігати і своє, й нерідко в документах заміжні жінки підписувалися лише своїм дівочим прізвищем. Закон охороняв життя, здоров'я, честь і особисту недоторканість жінки. За статтями Литовського статуту «нав'язка» за поранення жінки і «головщина» за її вбивство (штраф і ув'язнення) стягувалися в такому ж обсязі, як за чоловіків — «совито» (подвійно). Причому це положення поширювалося не тільки на шляхтянок, а й на жінок «простого стану». За зґвалтування жінки призначалося найвище покарання — кара «на горло». Якщо ж жінка виявляла бажання одружитися з гвалтівником, то суд вважав своє попереднє рішення недійсним.

Проте в житті наших прашурів був не тільки страх перед небезпекою і важка праця. Вони мали також час і на відпочинок під час різних свят. До найдавнішого і найголовнішого родинного, громадського та релігійного свята в ті часи належало Святе Різдво, його називали ще святом Корочуна (Крачуна). Під час цього свята люди всіма діями, словами, магічними актами та обстановкою прагнули створити образ багатства, щастя, миру і спокою. Розпочиналося свято підготовкою до Святвечора. Уранці господиня добувала вогонь. Вона брала кремінь та кресало, що лежали за образами 12 днів, хрестилася до схід сонця і «викрисала» новий вогонь, яким запалювала дванадцять полін, що сушилися дванадцять днів. Господиня зав'язувала хустку і заходилася готувати 12 свят-вечірніх пісних страв, що повинні були обов'язково складатися з найголовніших плодів поля, городу та саду.

Поки господиня поралася в хаті, господар оглядав господарство. Все живе та неживе, що було в господарстві повинно було зустріти Святвечір на своєму місці. Нічого в цей вечір не може бути поза домом, у чужих руках — позичене чи десь забуте. Всі члени родини теж повинні бути вдома. Вважалося, якщо в цю ніч заночувати поза домом, то можна проблукати весь рік. Не можна було сваритися у переддень Святвечора.

Коли сонце схилялося до заходу, сім'я розпочинала готувати домашній вівтар з найважливішого домашнього знаряддя та снопа жита — символу урожаю. Сніп жита — дідух — вносився господарем до хати. Він вітався з господинею, а вона з ним і запитувала: «Що несеш?» — «Злато, щоб весь рік ми жили багато!» Далі він хрестився та звертався до родини з віншуванням щастя, здоров'я у Святвечір та побажанням довгих літ. Повіншувавши, він підносив дідуха високо над столом і ставив його на покуті під образами. Далі біля дідуха клав окремі елементи сільськогосподарських знарядь.

Свята вечеря розпочиналася зі сходу на небі вечірньої зірки, що сповіщала людям про настання великого чуда народження Сина Божого.

На ранок після Різдва розпочиналося колядування. Зранку колядували діти, потім — дорослі хлопці, а ввечері колядувати виходили дівчата. Коляда складалася з різдвяних пісень та ігор. Гурт колядників мав свого керівника, відомого в деяких регіонах аж до ХХ століття як «береза», часто також «міхonoша». Обов'язковими учасниками коляди і щедрівок були ряжені «козою», «ведмедем», які символізували родючість, достаток і силу. Щедрування включало давній народний звичай церемоніальних величальних обходів хат з побажанням щастя родині. Гуртові святкові обходи проводилися неодноразово на рік.

До найдавніших велелюдних, багатих на розваги свят належала Масляна. Характерною її особливістю була «колодка», — обряд, який здійснювали жінки: ходили в домівки, де були неодружені, прив'язували їм колодку (своєрідне покарання). Цей обряд супроводжувався певними церемоніями, залучав широке коло молоді.

Одним із найбільш шанованих свят, яке супроводжувалось багатством обрядів та ритуалів, виділявся Великдень і увесь тиждень після нього. У ті часи існував звичай розпалювати ритуальні вогнища напередодні цього свята. Ця місія випадала на парубочі громади. Великодній день збирав на ритуальні розваги усіх жителів під церкву: тут для гаївок, ігор гуртувалися за віком, відповідно до цього були й різні ігри. Упродовж трьох днів свят, за давнім звичаєм, відбувалося обдарування крашанками. У наступну неділю після Великодня влаштовували проводи — релігійне громадське свято, пов'язане з культом предків. Поминки по померлих проводилися на цвинтарі біля церкви, з панахидою й громадським обідом, з обдаруванням стар-

ців. Громадські обіди «на гробках» влаштовували також у день весняного Миколи та тиждень Русалії (після Зелених свят).

Святкували в ті часи і свято Івана Купала. Згідно з ритуалом цього свята молоді одружені і неодружені жителі села збиралися біля річки, де проводились ігри, розваги, інші громадські форми дозвілля, а потім усі направлялися на лісову галявину, на якій здійснювали жертвопринесення. Поклоняючись воді й вогню, здійснюючи при цьому певні магичні дії, люди прагнули очиститись від впливу злих сил. Це свято було пов'язане з дохристиянськими, язичницькими традиціями і проти нього боролася церква. Скоріш за все завдяки цій традиції одна із галявин П'ятничанського лісу отримала назву «Чортова поляна». Можливо, на ній і проходили ритуали очищення зі всім дійством, що його супроводжувало. Для ченців монастиря, який знаходився неподалік на іншій галявині, що носить сьогодні назву «Монастир», купальські ритуали видавалися бісівськими, а місце, де збиралися люди — «Чортовим».

Весняною порою великі гурти молоді збиралися на лоні природи «гукати весну», «закликати весну». Це були дівочі розваги, у вільний від роботи час, які проводили тільки до Зелених свят.

Одяг жителі села в ті часи виготовляли з полотен і сукон домашнього виробництва, з використанням овечих шкур, козячого, вовчого хутра. До вбрання входили полотняні сорочки й штани. Різновидом верхнього одягу була сукняна свита (гуня), опанча, кобеняк з домашнього сукна. Зимою одягали кожухи з овечого або козячого хутра. Селянським взуттям були чоботи, личаки, які плели із лика та постолі зі шкіри. Їх одягали на плетені шкарпетки — «копитця» або онучі, якими обвивали ноги. На голову вбирали повстяний ковпак. Були поширені гостроверхі шапки — шлики, облямовані дешевим хутром.

До складу жіночого вбрання входили: полотняна сорочка; поясне вбрання з однієї чи двох вовняних або полотняних пілок; нагрудне короткополе вбрання — літник; верхній одяг — свита, кожух. Можливо, у теплі дні жінки носили лише довгу полотняну сорочку, підв'язану поясом, крайкою або фартухом. Овальну горловину сорочки декорували каймою й вишивкою. Поясним вбранням слугували ткани запаска і попередниця. Як верхній одяг, жінки носили сукняні довгі сукні, сукмани, свити з довгими рукавами.

У дівчат головним убором були начільні стрічки із тканини, шкіри, металеві обручки у жінок — чепець, убрус, намітка. Прямокутний

головний убір, убрус, накидали на голову й скріплювали під підборіддям або його кінці вільно опускали на плечі. Іноді убрус притримували на голові обручем. Взуття, зокрема черевики, чобітки, прикрашали рядами швів, крапок.

Дівчата заплітали волосся в одну або дві коси. Носили їх або опущеними на спину, або укладеними вінкоподібно на голові. Звичним щоденним головним убором дівчат, як і в попередні історичні часи, була смуга тканини або вишита стрічка. Її пов'язували так, щоб волосся на тім'ї залишалось відкритим. До начільної пов'язки ззаду прикріплювали стрічки, а над скронями застромляли квіти. У свята дівочий одяг збагачувався вінком квітів. Вінок одягали тільки повнолітні дівчата. Вінок — це і знак цнотливості дівчини, тому збезчещена дівчина, за народними етичними нормами, не мала права його одягати.

У цілому вбрання селян вирізнялося переважно білим кольором. Білими були сорочки, штани, запаски, свити. Це був загальнослов'янський звичай. Крім білого, верхнє вбрання виготовляли також із сукна природних темних, коричневих і різних відтінків сірих барв, — це залежало від того, якого кольору овець тримав селянин. Яскрави ми могли бути такі компоненти, як пояс, ткане поясне жіноче вбрання, головні убори дівчат.

XVI СТОЛІТТЯ

Історична довідка.

XVI століття було надзвичайно драматичним періодом у житті жителів нашого краю, через зростання інтенсивності ворожих нападів на нього. Щоб захиститися від них, вздовж річки Збруч, поблизу якої проходив так званий Волоський шлях, укріплюються існуючі та будуються нові оборонні споруди-замки. Залишки цих укріплень (замків) можна ще сьогодні побачити в Окопах, Кудринцях, Чорнокозинцях, Скалі-Подільській, Збрижу, Сидорові, Гусятині, Сатанові.

Із жителів та землевласників навколишніх сіл формуються загони, завданням яких було патрулювання найбільш імовірних шляхів появи ворога та виставлення сторожі на курганах. Мабуть, саме в цей час вздовж річки Збруч було створено систему спостережних пунктів

— курганів з метою передання світлових тривожних сигналів про наближення ворога. У праці «Археологічна карта Подільської губернії» Ю.А. Сіцінський¹⁵ зазначає про наявність у Кам'янецькому уїзді курганів в таких селах, розташованих на березі річки Збруч: Гусятин, Боднарівка, Вікторівка, Шидлівці, Збриж, Жабинці, Бурти, Підпилип'я, Шустівці, Чернокозинці, Параївка, Кудринці, Завалля. Таким курганом поряд із селом є так звана Кругла могила.

У найбільш драматичні моменти XVI століття, з метою охорони Поділля та Покуття, польський король направляв у наш край свої війська. У 1587 році в Оринінському степу розміщував табір польський гетьман Тарнавський. У ці роки і були на околицях села Бурти побудовані кургани-насипи, які дійшли до нашого часу під назвою «Розкопана — Розбита Могила». В історичних хроніках «Розбита Могила» це називається «Окопами Тарнавського». Ці земляні вали складаються з кургану висотою до 28 метрів та трьох невеликих насипів. Можна припустити, що між курганом та насипами ставилися вози та утворювався укріплений табір. На кургані польське військо могло розміщувати артилерію та військові припаси.

Адміністративне підпорядкування села. Перший перепис. Господарство. Харчування.

З моменту свого заснування село П'ятничани входило до складу Скальського староства*, центром якого було м. Скала (сьогодні смт Скала-Подільська Борщівського району Тернопільської області). У 1518 році польський король надає містечку Скала магдебурзьке право, основним елементом якого було право на проведення чотирьох ярмарків на рік. Як і сьогодні, у ті давні часи жителі села П'ятничани могли продавати в Скалі сільськогосподарські продукти свого виробництва та купувати необхідні для себе товари.

Незважаючи на постійні набіги на наш край, кількість жителів села П'ятничани в першій половині XVI століття збільшується. Причини збільшення кількості населення в умовах постійних ворожих набігів так

¹⁵ www.tovtry.km.ua/ua/history.

* Староствами називались у Польщі території-наділи, які надавалися королем дворянам (шляхті) за виконання, як правило, військової служби, а також певні територіальні утворення (повіти).

пояснили королівські ревізори. В люстрації 1565 року села Вербки (сьогодні це село Боршівського району Тернопільської області. — *В.Л.*) було сказано, що «це село давнього заселення; хоч воно декілька разів було зруйновано татарами, але завжди поселялися в ньому люди, тому що земля добра і велика, має багато полів, лісів і вод».¹⁶

У село прибувають нові поселенці — втікачі з Волині та Червоної Русі (теперішня Львівська, Тернопільська області), життя яких в тих краях стає внаслідок посилення експлуатації майже нестерпним. Цікавим є документ про становище селян у XVI столітті в селах, які були під владою орендарів. «У 1581 власники села на Волині Верба Вербска подали скаргу на орендарку їх села Ганну Вільгопольську в тому, що вона «обтяжує селян їх роботами великими, побиттям невинних, грабунком (стягненнями), що перевищує будь-яку порядність, поверх зобов'язань людських, виконує роботи людьми не визначені інвентарем (документ, що встановлював обов'язкові види робіт селян. — *В.Л.*), їй наданим, залучає до робіт інших людей, які не включені до інвентарю, а тих, хто не хоче їй служити, сажає на ланцюг і тим розганяє їх геть, а саме: «підданого мого Дмитра, післанного кудась орендарем, і тепер нема; підданого Клима геть відігнали; а іншим, які залишилися, чинять образи».

Закріпачення селян, що розпочалося з моменту приєднання Поділля до Польщі, було завершене фактично повним обмеженням їх особистих та майнових прав, що було затверджено III Литовським статутом (1588 року).¹⁷

За роки, що пройшли з моменту заснування села, його жителі вкорінюються і починають дедалі більше займатися землеробством. Про це свідчать дані переписів, які зафіксували у 1530 році в с. П'ятничани 2 плуги, а в 1565 році вже 6 плугів.

У 1565 році польським урядом було проведено люстрацію* Кам'янецького староства, в якій у такий спосіб королівськими ревізорами було описано село П'ятничани:** «П'ятничани (Piatniczani),

¹⁶ Архивъ Юго-Западной Россіи. — К., 1890. — Ч. 7. — Т. 2. — С. 147.

¹⁷ Там само. — К., 1914. — Ч. 3. — Т. 4. — С. XV.

* Люстрація (Lustracja) — періодичний опис державного майна для визначення його дохідності, враховувалось також населення, яке сплачувало податки та несло певні повинності. Проводились у Польщі до кінця XVIII ст. У 1778—1876 роках робилася російським урядом на території Литви, Білорусії та Правобережної України.

** Переклад люстрації зі старопольської мови автора.

над річкою Збручем (Sbruczem), пониже Скали, яке утримується паном Коріцким за своїм привілеєм. В ньому кмитів (селян. — *В.Л.*) є осілих п'ятнадцять, які працюють два дні в тиждень. А дають чиншу (обов'язкова плата за володіння землею. — *В.Л.*) дорожнього по гривень 30, курей по двоє, вартістю одна гривня, яєць по двадцять, вартістю гривня. Це все становить шістнадцять злотих та дві гривні (30 гривень = 1 злотий. — *В.Л.*)

Їх імена наступні: Синко Зморшко, Дмитро, Онуфрій, Грішко, Міч, Василь, Яшко, Дініс, Івашко, Ловіч, Стецько, Тарас, Олекса, Стах Оштапко, Мисько. Їхні жінки повинні працювати в дворі. Крім того, вільних кмитів, які ще користуються свободою, не дають жодних пожитків, яких є на той час вісім: Сінко — чотири роки, Хома — чотири, Михайло Собніцький — три літа, Лукаш Демковіч — три літа, Паско — три літа, Яшко — шість літ, Стецько — чотири літа, Петро — чотири літа мають свободи.

Огородників два, які нічого не дають, тільки роблять, де їм скажуть: Максим, Андрій. Поволовщини (вид данини, який передбачав передання від певної кількості сільських тварин волів, овець за певний період певної кількості тварин. — *В.Л.*) не дають, бо за як роблять (працюють за харчування. — *В.Л.*)

Данина бджолина. Той, хто має бджоли, повинен дати кожного року від них десятину, яка на цей рік складає дванадцять пнів кожний по двадцять грошів, — це разом дає вісім злотих.

Данина баранами. Хто має вівці, дає двадцятого барана, яких на цей момент зібрано п'ятнадцять кожний по п'ятнадцять гривень, — що складає сім злотих і п'ятнадцять гривень.

Фольварк там є добрий, але того року через посуху не багато чого в ньому вродило. А в цілому жита озимого є там коп сто п'ятдесят, ячменя коп двісті, пшениці коп сто, вівса коп двісті, проса коп вісімдесят, татарки (гречки) коп п'ятдесят. Оскільки в цьому фільварку все було обмолочено, не було що оцінювати. Проте щонайменше цей фільварк в рік може давати 250 злотих, що є для цього краю замало (задешево); п'яту частину потрібно відрахувати на насіння та споживання челяді робітної, зостається 193 злотих і 18 гривен.

Загальна сума всієї продукції (пожитків) з П'ятничан оцінюється на рік 205 злотих і 5 гривень».

З цього першого детального опису села ми дізнаємося, що воно належало до так званих сіл приватних власників (на відміну від зам-

кових сіл). Привілеєм на село володів пан Коріцький. Отримавши право на село П'ятничани, він за аналогією з іншими зем'янами, повинен був нести певні зобов'язання перед державою: особисто або через свого представника проживати в селі; брати участь у закордонних походах з певною кількістю списів та стрільців, а при обороні краю — зі всіма людьми; продавати право користування селом тільки з дозволу короля; сплачувати призначені податки (обраховувались, як правило, з диму — оселі. — *В.Л.*).

З люстрації села ми дізнаємося, що його власник — Коріцький — добився хороших результатів при використанні свого права на отриману землю. Він проживав у селі у своєму будинку — дворі, біля якого було збудовано і певні господарські будівлі для сільських тварин та зберігання зернових. Господарство, яке вів Коріцький, названо королівськими ревізорами у люстрації фільварком. Основним напрямком діяльності цього господарства було вирощування зернових культур.* Саме цей факт підтверджує люстрація. Ревізори зазначили, що фільварок у селі добрий, але через посуху в 1565 році урожай було зібрано не такий багатий, як у минулі роки.

Основними зерновими культурами того часу в селі були: жито озиме, ячмінь, пшениця, овес, просо та гречка (татарка). Найбільше в П'ятничанах висівали вівса. Цією зерновою культурою сплачували данину в першу чергу для утримання поголів'я коней, як безпосередньо власника села так і для військових потреб. Ревізорами зафіксовано у 1565 році на фільварку вівса 200 кіп (орієнтовно копа складалася з 60 снопів). Далі по кількості врожаю йдуть: ячмінь 200 кіп, озиме жито 150 кіп, пшениця 100 кіп, просо 80 кіп та гречка 50 кіп. У цілому вартість усіх зернових була оцінена ревізорами в 250 злотих (7500 тодішніх гривень). П'ята частина (20%) всіх зернових власником села використовувалась для насіння та споживання челяді, яка працювала при дворі власника села, та фільваркових сільськогосподарських тварин. Решта урожаю йшла на сплату податків та продаж.

Слід зазначити, що попит на продукти землеробства на Поділлі в XV столітті (на момент створення села), яке знаходилось порівняно

* Фільварок — можна однозначно назвати прототипом сільськогосподарського підприємства. Таким чином, в селі П'ятничани уже біля 500 років в різних формах (фільварк, панщина, ферма, сільськогосподарське товариство «Земля», колгосп ім. «Сталіна», ТОВ «П'ятничанське») функціонують підприємства з вирощування, переважно, зернових культур.

далеко від основних центрів його споживання, був слабкий, і в цій частині України воно не призначалося для торгівлі. У подальшому з появою на річці Збруч млинів біля Скали та в сусідньому селі Бережанка значення зернових починає зростати. Його купують для задоволення потреб селян у напівфабрикатах: борошні і солоді. Таким чином, у 1565 році власник села для продажу та сплати податків мав зернових на 193 злотих та 18 гривень. У цілому за рік, в якому проводилась люстрація, від села дохід Коріцького становив 6155 тогочасних гривень.

Для обробки земельних угідь у селі в 1565 році було 6 плугів. Німецький мандрівник Вердум так описує спосіб обробки селянами своїх ланів: «У хліборобстві вони досить пильні й уміють ґрунт дуже добре зорати простими борознами на малі загони; потім зчіплюють дві борони кінцями, й вони займають цілу ширину загону, причому кожна з них похиляється до борозни; до кожної запрягають по одному коневі, що йде борозною, так що по ораній землі не ступає ані людина, ані кінь; сівач також йде борозною... Борони роблять так, що в'яжуть навхрест круглі патики ликом, а там, де патики перехрещуються, прикріплюють зручно дерев'яні зуби за допомогою крученого лика»¹⁸.

У люстрації нічого не говориться про огородинцтво та садівництво в селі. Однак з історичних досліджень того періоду відомо, що у XV—XVI ст. у нашому краю з'являється багато нових господарських рослин, про які раніше не було згадки. Чужинці, що осідали на Україні, привозили з собою різні види городини: квасолу, капусту, салат, петрушку, пастернак, цибулю, моркву, ріпу, кмин та ін. Місцями розводили мак, коноплі та льон.

З люстрації ми дізнаємося, що у селі проживало три категорії селян — кмитів як їх тоді називали:

- 15 осілих селян (старожилів — тобто тих, які проживали в селі понад 6 років) — Синко Зморшко, Дмитро, Онуфрій, Грішко, Міч, Василь, Яшко, Дініс, Івашко, Ловіч, Стецько, Тарас, Олекса, Стах Оштапко, Мисько, які володіли землею і зобов'язані були платити її власнику певну суму (чинш) та виконувати на його користь різні роботи;

¹⁸ Історія української культури/ За заг. ред. І. Крип'якевича. С. 89—90.

● 8 підсусідків — новоприбулих селян, які не були з власником землі в жодних зобов'язальних стосунках, це були так звані вільні люди, які відсиджували свій термін волі (що визначався в певній угоді, укладеній з власником землі або його осадником — уповноваженим на заселення. У люстрації вказуються їхні імена та кількість літ свободи: Сінко — чотири роки, Хома — чотири, Михайло Собницький — три літа, Лукаш Демковіч — три літа, Паско — три літа, Яшко — шість літ, Стецько — чотири літа, Петро — чотири літа мають свободи;

● 2 огородника — Максим і Андрій, які нічого не сплачували, але повинні були робити те, що їм скажуть. Це була, мабуть, прислуга, яка працювала при дворі власника села.

Серед зазначених вище категорій селян у селі на той час було декілька сімей так званих вільних промисловців: скоріш за все рибалок та бджолярів, які платили власнику землі плату за право користування промисловими угіддями.

Землі села П'ятничани вже в той час склалися із наділів, що були в користуванні окремих сімей — жителів села, та землі власника села Коріцького. За користування землею 15 осілих селян «старожилів»: Синко Зморшко, Дмитро, Онуфрій, Грішко, Міч, Василь, Яшко, Дініс, Івашко, Ловіч, Стецько, Тарас, Олекса, Стах Оштапко, Мисько платили податок — чинш по 30 гривень з кожної оселі. Крім того, ті жителі села, які вже «відсиділи» шестирічний термін свободи, повинні були 2 дні в тиждень працювати на власника, тобто у фільварковому господарстві, а їхні жінки працювати при дворі. В обов'язок цих 15 сімей входила також сплата натуральної данини: по дві курки з господарства, вартість яких складала гривню за пару, та по двадцять яєць вартістю одна гривня. Загальна вартість зобов'язань цієї категорії селян була оцінена королівськими ревізорами в сумі 482 гривні, що в еквіваленті складало 16 злотих 2 гривні.

Крім «старожилів» села при дворі (та фільварку) працювали також Максим і Андрій, яких ревізори класифікують як «огородників»; які не сплачували жодних податків та поволовщини. Але були зобов'язані працювати там, де їм скажуть.

Усі жителі села, які займалися збором меду, платили данину бджолину (*dan pszczelna*), що складала в рік десяту частину від кількості бджолиних пнів (вуликів), а хто розводив овець, платив данину баранами (*dan barania*), з кожного другого десятка по одному барану. В році проведення люстрації жителями села було у вигляді цієї

данини передано 12 бджолиних пнів вартістю 8 злотих (240 грн) та 15 баранів кожний по 15 гривень. З цього можна зробити висновок, що в користуванні жителів села в цьому році було 120 пнів з бджолами та 300 овець.

Примітно, що люстрація нічого не говорить про наявність у селі великої рогатої худоби. Скоріш за все її не розводили жителі села через труднощі з її збереженням від постійних татарських нападів.

На підставі люстрації села можна встановити, яким був рівень цін на основні види сільськогосподарських продуктів у середині XVI століття:

- за одну тогочасну гривну можна було купити 2 курки та 20 яєць;
- 20 гривень коштував пень (вулик) з медом;
- за 15 гривень продавалася доросла вівця;
- 60 гривень коштувала шкіра бобра;
- віл коштував 120 гривень;
- колода жита (колода складала 4 кірці по 100 кг кожний) продавалась за 49 гривень. Важливим напрямком занять жителів села у той час було полювання (лови). У ще не знищених лісах та степах, що оточували наш край, було дуже багато звірів. Території, де проводилося полювання, перебували під охороною спеціальних слуг (осочників). Цей вид господарства не тільки служив для втіхи шляхти, але й був важливим джерелом для постачання м'яса і шкір. Полювання проводилось на постійній основі та у великих масштабах, яке здійснювалося спеціальними ловцями, на допомогу яким залучали певні категорії зобов'язаних селян.

Вироблені шкіри диких звірів користувалися значним попитом у тогочасній торгівлі, а м'ясо диких тварин солилося і складалося у бочки з метою створення запасів харчів на випадки військових компаній. Полюванням у ті часи займалися й селяни, які могли зловленими звірами (куниці, лисиці, зайці, білки, бобри) платити податок. Упійманий звір мав реальну вартість. Полювали також і на птицю, проте особливої ролі у господарстві полювання на неї не мало.

Наступною значною галуззю господарства у ті часи є рибальство. Рибу виловлювали у річках, як для своїх потреб, так і для потреб шляхти. Для вилову рибу залучали селян за певну плату або частину вилову. У шляхти також були свої «рибалки», обов'язком яких було здійснювати вилов риби. На початку XVI ст. під впливом експорту ця галузь розширюється, а наприкінці XVI на початку XVII століття

дає власникам значні доходи. Чи будувалися ставки в с. П'ятничани на момент його створення, важко сказати через відсутність про цей факт документальних джерел.

З інформації про сільськогосподарські культури, які вирощувалися жителями села, можна визначити, яка їжа вживалася нашими пращурами в XVI столітті. У першу чергу це були страви із зернових, хліб і хлібні вироби. З ячменю, вівса, пшениці та гречки готували каші. З круп цих зернових готували й рідкі юшки, а також кашоподібні страви з борошна: гречана лемішка, пшенична або житня соломаха, вівсяне толокно, пшоняні малаї. Широко вживалися й борошняні страви, що попередньо піддавалися бродінню — вівсяний кисіль (жур), житньо-гречана кваша. Вживалися й такі страви з борошна, як затірка, галушки, вареники, локшина.

Хліб випікався переважно з житнього борошна, рідше з ячмінного або з домішками ячменю та вівса, хоча відомий був і білий хліб з пшениці. Здавна пекли з квасного тіста, але поширені були й прісні коржі. Випікали перепічки, пироги, млинці з різних видів борошна. Хліб і хлібні (борошняні й круп'яні) страви символізували добробут, гостинність, родючість. До хліба ставилися, як до живої істоти і предмета культу, його вважали святим. Випікання хліба було привілеєм жінок, готувала його головна господиня родини. Однак у середині XVI століття в селі, мабуть, випікання хліба ще не було таким поширеним, через відсутність поблизу достатньої кількості млинів.

У ті часи в нашому краю вживали також і овочеві страви, насамперед з капусти, буряків, моркви, пастернаку, ріпи. Варили капустяк та борщ. Капусту й огірки їли свіжими і квасили, гарбузи та інші овочі йшли в начинку для пирогів. Цибуля з'явилася ще у XIII ст. Багато споживали фруктів і ягід як свіжих, так і сушених та для начинок, квасів, узварів. Навесні в їжу широко йшла зеленина — лобода, кропива тощо. Незважаючи на те, що про ці продукти нічого не говориться в люстрації, однак для їх вирощування були в селі дуже добрі умови і можна припустити, що жителі села також вживали зазначених страв.

Істотне місце у раціоні займали продукти тваринництва, мисливства, рибальства та бджільництва. Готували м'ясні страви зі свинини, яловичини, домашньої птиці, дичини, яєць (сало, кров'янка, печене й варене м'ясо). Рибу варили, смажили, солили, в'ялили, особливо важливе місце належало їй у раціоні в період постів. Вживання ж молочних продуктів було обмеженим у зв'язку з відсутністю

у селі великої рогатої худоби. З напоїв були поширені різні кваси, хмільний мед, пиво, а з XVI ст. і горілка.

Посуд, в якому готували їжу і з якого їли, був керамічним, дерев'яним (горщики, миски, полумиски, ринки, глечики, барильця, ковочки, ложки і т. п.). Він був досить простим, але зручним у користуванні і часто оздобленим традиційним орнаментом (ліпним, різьбленим, мальованим), пов'язаним зі світоглядними уявленнями.

Режим харчування у ті часи складався з сніданку, обіду, вечері, а під час польових робіт і полуденка. У цей період під впливом церкви дедалі більше утверджуються в побуті пости. Святкове трапезування мало колективний характер, причому не тільки й не стільки родинний. На святкові бенкети збиралися не тільки родичі, а й члени сільської громади. Спільні бенкети сприяли згуртованості дворич, сільської громади. Саме під час таких спільних трапез люди усвідомлювали себе членами колективів, з якими в той час пов'язувалася вся їхня життєдіяльність, права, а часто й особиста свобода.

Коріцьким село належало з 1565 по 1579 роки. При Коріцьких у селі у 1565 році було побудовано церкву, освячену на честь Параскеви П'ятницької, яку в ті часи дуже поважали селяни. Церква, скоріш за все, стояла на місцевості, де сьогодні розташовано клуб і торгові заклади села. В ті часи ця територія вважалася околицею села, яке розміщувалося «На долині». Церква була дуже бідною, покрита соломою і нічим не огорожена. Навколо будівлі церкви започатковано сільський цвинтар (кладовище), що проіснував до середини XIX століття.

У наступній люстрації XVI століття, проведеній через 4 роки у 1569 році, зафіксовано у селі П'ятничани лише 3 плуги. З чим було пов'язане таке значне зменшення надзвичайно важливого для нашого краю інвентарю? Було це наслідком татарського нападу, інтенсивність яких зростала з року в рік, чи конфлікту між землевласниками, які супроводжувалися, так званими, наїздами на села, під час яких грабувалося майно не тільки землевласника, а й людей, які проживали в селі. Про такий розвиток подій може говорити той факт, що протягом 10 наступних років село з користування Коріцьких було передано в оренду Лянцкоронським, магнатам, які в подальшому володіли найбільшими земельними наділами в нашому краї. Не можна виключати і переселення частини жителів села на нові «вільні» землі, ближче до татар і подалі від землевласників.

XVII СТОЛІТТЯ

Історична довідка.

XVII століття, як і попередні сто років, пройшло для села П'ятничани, як і для всього нашого краю, під знаком постійних воєн між поляками та турками з їх союзниками татарами і волохами, національно-визвольної війни українців під проводом Богдана Хмельницького проти поляків, внутрішніх конфліктів між шляхтою. По шляхах, що пролягали біля села, постійно рухалися польські, турецькі, татарські та козацькі війська.

У 1600, 1612, 1618 роках поблизу села на Оринінському степу біля Окопів Тарнавського (Розбита Могила на полі біля с. Бурти) розміщував свій табір польський гетьман Жолкевський, який здійснював походи за Прут.

У 1615 році на наш край нападають турки, війська яких захоплюють Скалецьку фортецю. Місто Скала спалено, а замок зруйновано. Після нападу турків на Скалу та її околиці нападають війська молдавського господаря Олександра. У 1618 році, повідомляють історичні хроніки, біля Розбитої Могили відбувся запеклий бій між поляками і татарами. Останні напали на почесний обоз Жолкевського, що стояв під Ориніном у земляних окопах, і їм вдалось відбити декілька возів.

У серпні 1648 року козацьке військо на чолі з Максимом Кривоносом підійшло до стін Скалецької фортеці. Ворота було відчинено і фортецю взято без бою. У 1655 році до Скали знову підходять козацькі війська з їх російськими союзниками. Захопивши Скалецький замок, війська Хмельницького та воєводи Ромадановського пішли на Чортків.

25 листопада 1653 року Андрій Потоцький з-під Жванця, де польський король був оточений військами Богдана Хмельницького і татар, повідомив литовського стольника про те, що Кримський хан зі своїм військом розмістився поблизу Ориніна.

У 1657 році Скала та її околиці була захоплена Семиградським князем Єжи II Ракочі. Після його відступу місто та околиці були сильно пограбовані. Звільнившись на невеликий час від іноземних нападників, наш край стає ареною сутичок між польськими магнатами Мико-

лою Осолінським та Лянцкоронським. Останній у 1660 відновив свою власність на землі нашого краю та село П'ятничани.

Усі ці бурхливі події XVII століття завершилися поневоленням нашого краю турецькими військами. У липні 1672 року 150-тисячна турецька армія, очолювана султаном, переправилась через Дністер, і в серпні цього року захопила Кам'янець-Подільський. Комендантом міста став Кахраман-паша. Влада Туреччини над нашим краєм тривала до 12 вересня 1699 року, коли згідно з Карловицьким мирним договором Туреччина повернула Поділля і місто Кам'янець-Подільський Польщі.

Село у власності Лянцкорунських. Знищення села татарами. Відродження села при турках. Версії походження прізвищ «Валідуда» і «Сірант».

Не дивно, що ці бурхливі події зачепили і село П'ятничани, яке від Коріцьких наприкінці XVI століття перейшло до нових власників (орендарів) магнатів Лянцкорунських. У 1616 році село П'ятничани належало до Скальського староства і ним володіла Варвара Лянцкорунська (Barbara Lanckoronska) по життєвому праву. У 1636 році село передається зі Скальського староства до Червоноградського староства*. Його орендарем був Станіслав Лянцкорунський (Stalislav Lanckorocki).

У 1611 році під час нападу татар село було спалено. Через два роки, у 1613 році татари знову нападають на село і спалюють його. У зв'язку з частими нападами татар орендар села платив малу квартиру — тільки 35 злотих і одну гривну.

Звичайно, в таких умовах життя для жителів села було надзвичайно складним, з одного боку, постійні набіги, руйнування та захоплення у полон татарами, а з іншого — зростала експлуатація та побори орендарів. На важкий стан селянства звертали увагу іноземці, які в цей час перебували на Поділлі: «Селяни тут надзвичайно бідні, — пише французький інженер Гійом Левассер де Боплан, — бо мусять тричі на тиждень відбувати панщину своїми кіньми і працею власних рук. Крім того, залежно від розмірів наділу повинні давати відповідну кіль-

* Місто Червоноград сьогодні не існує. Воно знаходилося у Тернопільській області, недалеко від села Товсте.

кість зерна, безліч каплунів, курей, гусей і качок перед Великоднем, Зеленими Святами та Різдом. До того ж мають возити своєму панові дрова та відбувати багато інших робіт, яких не мали б робити. Ще вимагають від них грошових податків, крім того, десятину з баранів, поросят меду, усіляких плодів, — а що три роки — й третього волика. Одне слово, селяни змушені віддавати своїм панам усе, що тим лише заманеться вимагати. Не дивно, що цим злидарям у таких тяжких умовах не залишається нічого для себе. Але це ще не все: пани мають безмежну владу не тільки над селянським майном, а й над їхнім життям; такою є необмежена свобода польської шляхти (яка живе неначе в раю, а селяни неначе в чистилищі), що коли селяни потрапляють у ярмо до такого пана, то опиняються в гіршому становищі, ніж каторжанин на галері. Таке рабство є причиною того, що багато селян тікає, а найвідважніші з них подаються на Запоріжжя... »¹⁹.

Такі бурхливі події у нашому краї у ці роки призвели до того, що його жителі, які ще не постраждали від військових подій чи не були захоплені у полон, масово покидали нажиті місця і переселялися у більш безпечні райони. Проведений у 1661 році перепис міст та сіл Подільського воєводства «Обрахування димов в містах та поселеннях Подільського воєводства, зроблене під присягою, у зв'язку із збиранням подимних податків у 1661 році», зафіксував у селі П'ятничани лише 1 дим (будинок), про що під присягою засвідчив пан Пясецький (Piasecki)²⁰.

З 1672 року село П'ятничани, як і все Поділля на довгих 27 років попадає під владу Туреччини — Високої Порти, як ця країна називалася в ті часи. Після здобуття турками Кам'янець-Подільського, поблизу села на Оринінському степу, відпочивала 60-тисячна орда Кримського хана. Захопивши наш край, турки позбавили всіх колишніх власників прав на землю, а селянам було запропоновано не покидати своїх домівок.

На території Поділля Туреччиною було створено османську провінцію (еялет) з центром у м. Кам'янець-Подільський, яка отримала міжнародне визнання на підставі міжнародного договору — Бучацької угоди, підписаної між турками та поляками у вересні 1672 року. Очолював новостворену провінцію берлербей, який безпосередньо призначався султаном. Першим османським намісником на Поділлі став Галіл-Паша.

¹⁹ Гійом Левассер де Боплан. Опис України. — Львів: Каменяр, 1990. — С. 28.

²⁰ Архивъ Юго-Западной Россіи. — К., 1890. — Ч.7. — Т.2 — С. 503.

Український еялет поділявся на чотири округи — санджаки (Кам'янецький, Барський, Язловецький, Меджибізьський), яким підпорядкувалися менші адміністративні частини — нахії. До Кам'янецького санджаку, входили нахії з центрами в таких населених пунктах: Сатанів, Хропотова, Скала, Кривче, Китай-город, Жванець, Могилів. У адміністративному підпорядкуванні село П'ятничани входило до Скалецької нахії Кам'янецького санджаку.

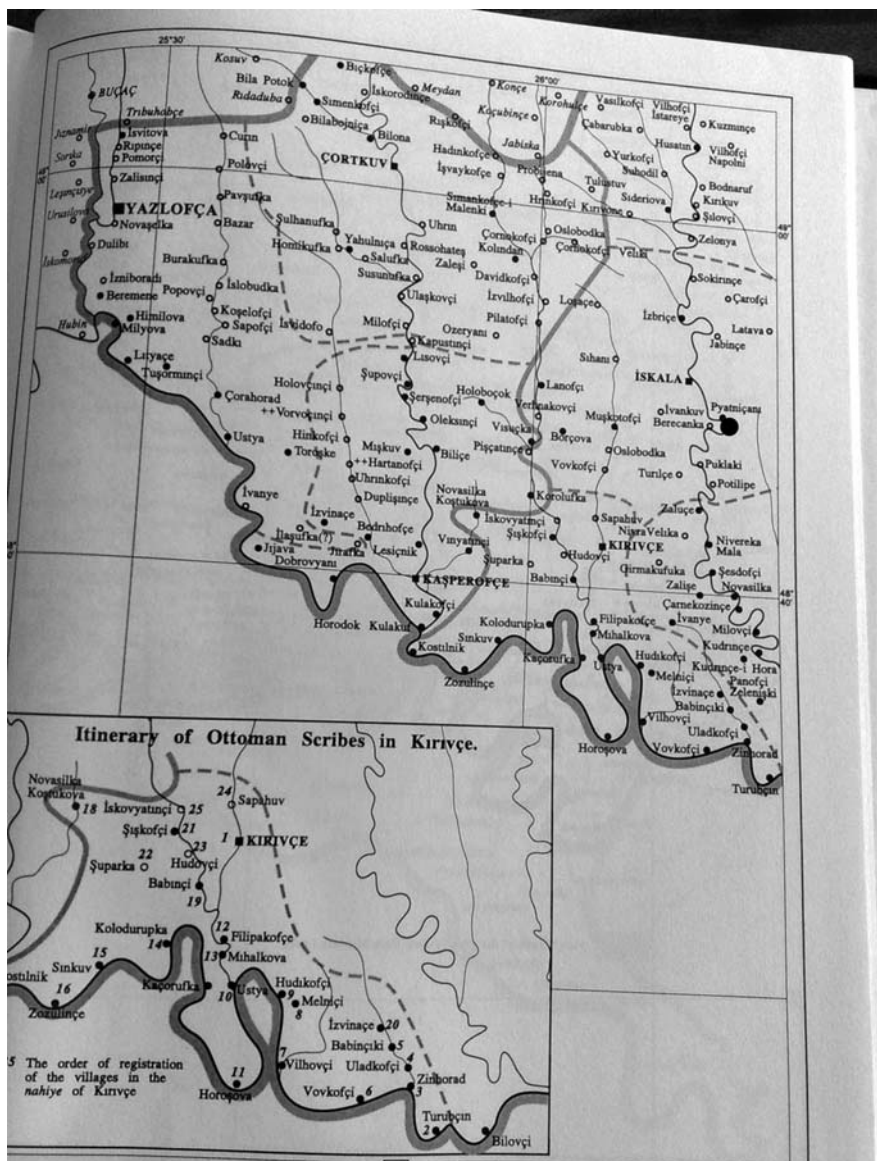
Як не дивно, але турецьке панування сприяло швидкому відновленню села П'ятничани. У 1681 р. турками було проведено перепис населення, який зафіксував у селі П'ятничани 21 будинок, де проживало 25 осіб, що сплачували податки, в тому числі 4 особи були неодруженими. На підставі цієї інформації можна зробити орієнтовний підрахунок кількості жителів, що проживали в селі на той час.

Отже, у селі проживала 21 сімейна пара, разом з дітьми. Якщо припустити, що кожна сім'я нараховувала в середньому троє дітей, ми отримуємо 105 жителів. Ще 4 особи були не одруженими. У підсумку кількість жителів села в 1682 році в середньому становила 110 людей.

У переписі наведено імена осіб, які сплачували податки:²¹

<i>Стефан</i> син Данила	<i>Василь</i> син Якова	<i>Федос</i> син Якова	<i>Василь</i> син Гриня	<i>Стефан</i> син Василя
<i>Ларко</i> син Андруся	<i>Михайло</i> його син	<i>Сіла</i> брат його	<i>Прокоп</i> син Тертія	<i>Стефан</i> пастух
<i>Касьян</i> пастух	<i>Хома</i> син Андрія	<i>Герасим</i> син Олексія отомана	<i>Грігош</i> син Істафія фурман	<i>Яненко</i> син Йоана
<i>Стефан</i> син Мартіна крамара	<i>Тімко</i> син Федора (олійника)	<i>Прокіп</i> син Данкуленка	<i>Йоан</i> син вищезгаданого	<i>Онуфрій</i> син Якіма
<i>Яків</i> син Григорія	<i>Гриць</i> син вищезгаданого	<i>Василь</i> син Івася	<i>Мінка</i> новоприбулий	<i>Павло dimitre</i> Прокопа

²¹ *Dariusz Kolodziejczyk*. The ottoman Survey register of Podolia (ca 1681): Defter — I Mufassal — I Eyalet — I Kamanice/ Cambridge: Harvard University Press, 2004 XV. — С. 156—157. (Переклад з англійської. — Авт.).

Карта західного Поділля в часи Турецького панування

- — покинуті населені пункти
- — заселені

З цього перепису ми дізнаємося, що село очолював отаман. Переважна більшість платників податків ще не мають прізвищ. Вони ідентифікуються за ім'ям батька. Однак дві особи записані як Яненко та Данкуленко. Можна припустити, що це були козаки з Придніпров'я, які на той час уже ідентифікувалися за прізвищами.

У переписі зазначається напроти окремих осіб інформація про їхню професійну діяльність. Можна припустити, що така практика переписувачами застосовувалась у випадках, коли професійна діяльність певних осіб відрізнялася від професійних занять більшості жителів села, які були в основному хліборобами. Згідно з переписом у селі було два пастухи, крамар, олійник та фурман.

В оригіналі перепису, що проводився турецькою адміністрацією, син звучить як веліде (валіде). І при постійному вживанні цього виразу, коли представник турецької влади запитував жителя села, хто він, то отримував відповідь «веліде Григорій (тобто син Григорія)». Протягом 27 років перебування турків на Поділлі, а потім після повернення влади Польщі ця ідентифікація жителів збереглась у вигляді найбільш поширеного прізвища села П'ятничани – Валідуда.

У той час жителями села сплачувалася на користь турків десятина з наступних 19 основних продуктів їх діяльності:

Десятина з пшениці	42 мішки (25,6 кг)	вартістю 1260 (акче)
Десятина з ячменя	84 мішки (25,6 кг)	вартістю 1260 (акче)
Десятина з гречки	84 мішки (25,6 кг)	вартістю 820 (акче)
Десятина з жита	84 мішки (25,6 кг)	вартістю 1260 (акче)
Десятина з проса	42 мішки (25,6 кг)	вартістю 420 (акче)
Десятина з гороху	10,5 мішки (25,6 кг)	вартістю 315 (акче)
Десятина з вівса	21 мішок (25,6 кг)	вартістю 210 (акче)
Десятина з льону та коноплі		вартістю 294 (акче)
Десятина з сіна		
(податок збирався на підставі документа на землю; якщо селянин отримував у користування землю, власник якої помирав або переховувався)		вартістю 357 (акче)
Десятина з фруктів		вартістю 210 (акче)
Десятина з овочів		вартістю 210 (акче)
Десятина з вуликів		вартістю 1573 (акче)

Податок на пасовища та зимові квартири (збирався з тих, хто прибував з-за кордону)	вартістю 42 (акче)
Податок з весілля	вартістю 63 (акче)
Податок з бурлаків та незареєстрованих осіб	вартістю 84 (акче)
Податок на зимівлю	вартістю 105 (акче)
Бочковий збір на споживання вина, яким оподатковувалися християни	вартістю 105 (акче)
Податок на свиней	вартістю 210 (акче)
Видатки на судовий розгляд справ про правопорушення та злочини; видатки на держслужбовців та власність на речі відсутніх осіб, конфіскованих державою; а також на іноземців, новоприбулих, біженців, дезертирів, рабів-втікачів	вартістю 525 (акче)
	Всього 10 000 (акче).

З інформації, отриманої з перепису, можна зробити висновок, що під час турецької окупації Поділля жителям села П'ятничани жилося не так і погано. Скоріш за все, турки не втручалися у повсякденне життя селян. Податки, що сплачувалися, були помірними.

У рік перепису 21 домогосподарство села зібрало понад 10 тонн пшениці, 21 тонну ячменя, гречки та жита, 2,6 тонни гороху, 5,4 тонн вівса. У селі вирощували льон та коноплю*, заготовляли сіно, вирощували фрукти та овочі. Було розвинутим бджолярство. Розводили жителі села і свиней, за яких доводилося їм як християнам сплачувати податки. Не цуралися жителі села і вина, виробництво та вживання якого, скоріш за все, було передано переселенцями з території Молдавії, які прийшли в наш край разом з турками. Молоде вино у той час турецькою звучало як «сіра», а винороби, відповідно, отримали свої прізвища від цього слова «Сірант» — друге найбільш поширене прізвище села П'ятничани.

* Про вирощування в селі П'ятничани коноплі свідчить назва одного із островів річки Збруч, що був неподалік від села, який до сьогоднішнього часу називається «Коноплиса».

Існують різні оцінки наслідків турецької окупації Поділля. Однак багато дослідників цього періоду стверджують, що місцеве населення — селяни (українці), змучені польським пануванням, прихід турків не сприйняли вороже, оскільки ці були терпимі до грецької віри, звільняли їх від повинностей, які ті відбували до цього на користь польських землевласників. Натомість накладали на них легші повинності та податки.

XVIII СТОЛІТТЯ

Історична довідка.

XVIII століття розпочалося зі звільнення Поділля від влади Османської Туреччини і проходило в умовах поступового ослаблення польської держави. На наш край майже припинилися напади зовнішніх ворогів. Однак тут з великою інтенсивністю відбуваються військові сутички між польськими військами, придворними військовими загонами польських магнатів, з одного боку, і козаками та селянами — з іншого. Наслідком цих бойових дій було значне запустіння Поділля через переселення селян на територію Молдавії, яку контролювала Туреччина, або на лівий берег Дніпра, що перебував під контролем царської Росії. Щоб захистити свої права, землевласники ще 6 липня 1702 року на сеймику Подільського воєводства прийняли рішення про обмеження права переходу новопоселених селян до одного року, а право свободи до трьох років та про проведення поголовного ополчення всіх поміщиків з метою захисту від селянських повстань.

Станом на 1714 рік Польщі вдається ліквідувати на території правобережної України та Поділлі козащину — як окремі автономні частини у східних воєводствах Польської держави. Припинення бойових дій з козаками відкрило шлях до активного заселення Поділля. На території нашого краю знову створюються слободи, на які землевласники осаджують селян-втікачів. Однак на новому місці переселенці стикаються з дедалі зростаючим гнобленням з боку землевласників і шляхти, які прагнуть відновити своє багатство, втрачене під час перебування на Поділлі Туреччини. Гніт селян ще більш посилювався в результаті значних податків, які збиралися для відновлення інфраструктури (ремонт мостів, фор-

тець) та забезпечення продуктами численних військових загонів, які проходили через наш край.

Від початку XVIII століття на Поділлі польські магнати (великі землевласники: Ржевуські, Ляницькоронські, Потоцькі) активно розширюють існуючі та створюють нові фільварки, на яких концентрується виробництво зернової, а, пізніше, і тваринницької продукції. Фільварок складався з групи господарських будівель та певної кількості угідь до 150–200 га землі. Фільваркове господарство обслуговувала в основному челядь, що складалася з безземельних селян. За свою роботу ця категорія селян отримувала певну компенсацію, яка визначалася в розпорядженні власника фільварка. Основну ж сільськогосподарську роботу виконували залежні селяни, які поселялися на землях власника фільварку із зобов'язанням здійснювати оплату за цю землю, або відробляти певну кількість днів панщини. За свою роботу на фільварках залежні селяни отримували ординарію (оплату збіжжям). Польські магнати для закріплення селян на своїх землях надавали їм ґрунт, житло або позику на будівництво житла, придбання волів і посівного зерна та звичайно право протягом певного періоду не відбувати панщину. В практику відносин між власниками землі та селянами входять так звані інвентарі, в яких визначаються права та обов'язки осаджених селян.

Як виглядало повсякденне життя господаря фільварку на Поділлі у XVIII столітті, які продукти вироблялися і якими були ціни, ми можемо дізнатися з опису сім'ї землевласників нашого краю – сім'ї Тарло (Шимона та Маріанни), яка проживала в селі Збриж теперішнього Чемеровецького району, зроблений польським істориком Юзефом Ролле у праці «Господарство наших прабабусь». Основою для цієї праці була господарська книга Маріани Тарло, що велась з 1772 по 1784 роки. Крім Збрижа цій сім'ї належали також села: Гуків, Мар'янівка, Сокиринці та Коцюбиньчик.

Залежно від успішності господарського року, сім'я Тарлів отримувала дохід від 40 000 до 70 000 злотих. Ця сума складалася з доходів від волинського майна (власності Маріанни Тарлової), комісійних від посагу, доходів від «бабського» (фільваркового) господарства, розташованого в Збризькому маєтку, від оренд, що належали сім'ї Тарлових, з податків, що їх сплачували правовірні, з «фольварчика», тобто невеликого земельного наділу, розташованого в Чагарівці, і нарешті з «порукавичного» від орендарів (мельників, шинкарів, садівників, орендарів овочевих городів). Орендарі платили фіксовану суму в дер-

жавну скарбницю, а крім цього усно зобов'язувалися віддавати певний відсоток від тієї суми Тарлам; тільки у 1779 році «порукавичне» досягло 800 злотих.

Особливе місце в доходах сім'ї займали кошти від реалізації продукції так званого бабського господарства (масло, сир, мед, огірки, капуста, аніс, мак, кури, вівці, свині, коні, велика рогата худоба, вовна, віск, шкіри, полотно), яка користувалася високим попитом. Під наглядом Маріанни Тарлової з полотна виготовлялися гумералі (верхній одяг вільного покрою), скатерті, альби*, комешок, вбрання для різних святих, покривала, фіранки і т. ін.

У той час масло й сир вивозили із Збрижа до Тернополя, Львова, на Волинь і до Варшави. У найбільш сприятливі роки Тарлова продавала по 52 барила масла на суму 1296 злотих, по 1 666 гарнців сиру** гарнець по злотому, за огірки та капусту отримувала до 600 злотих. Крім цього продавалися тисячі курей і яєць, цибулі по 100 вінків (20 грошів штука), 4—6 корців*** маку, 12 корців анісу; в 1776 році Тарли отримали «з Польщі за мед 50 дукатів, що становить 850 злотих», (півбочки меду в ті часи коштувала 6—8 червоних злотих). У 1776 році було продано 174 півсотки полотна, за що було отримано 2 600 злотих. У цілому дохід з фільваркового виробництва щороку складав від 18000 до 25 000 злотих.

Тарлам належали луки, сіно з яких йшло як на відгодівлю худоби, так і на продаж російській армії. Дохід з цього був немалий і сягав 5 000 злотих. Тарли спробували запровадити у Збрижі плантації тютюну. Насіння для цього було придбано в Урійському пашалику (теперішня Молдавія) за 1 900 злотих, але проект не вдався, і через рік від нього відмовилися.

За словами Йозефа Ролле, на продаж з господарства Тарлів направлялися, як правило, рештки домашнього виробництва, те що не було спожито або передано в подарунок офіціялістам, духівництву — ксьондзам й кляшторам в Скалі, Оринині, Мельниці, місцевим отцям капуцинам, домініканам, кармелітам та домініканкам у Кам'яніці.

Доходи з фільваркового господарства та посагового майна самої Маріанни йшли на утримання дому, на забаганки чоловіка, на від-

* Альба — частина вбрання католицького священика — широка біла туніка з довгими рукавами.

** Гарнець — міра сипучих тіл — 3,28 літра.

*** Корець — 100 кг.

сотки по давніх боргах; дохід із староства направлявся на оплату податків (кварти) «царському урядові» (11 161 злотих на рік), а дохід з маєтностей чоловіка забирали кредитори.

Сім'я Тарлів в окрузі мала славу багатих землевласників, на них в своїх уподобаннях орієнтувалася навколишня шляхта. Для підтримання цієї репутації і облаштовувалося відповідним чином повсякденне життя цієї сім'ї та її видатки. Велику увагу приділяли двору Тарлових. Він складався з 12 шляхетських панянок, так званих фрауцімер, крім них було кілька вихованок, та цілий легіон праль і дівок. До чоловічої обслуги належало 7 офіціалістів – підстарост, а також лісничий і канцеляристи; функції касира виконувала сама старостова. При дворі був ще бургграф – особливий уповноважений у справах, далі йшли лакеї, гардеробники, гайдуки, кілька «гусарів», городники, головний кухар з кухарчуками, потім маїталіри (кучер), конюхи і т. д. Всією жіночою прислугою керувала пані Грушецька, права рука старостової. Саме на неї остання, вирушаючи на Волинь, залишала господарство, віддавала «по реєстру» буфет, аптечку, комори та віддані окремо господарські продукти, призначені для продажу.

Найвищу платню з двірської обслуги отримували підстарости – по 200 злотих на рік окрім натуроплати, панни отримували по 100 злотих «та подарунки перед святом Різдва Христового». Частина коштів Тарли сплачували за виховання своїх дітей. Тарли мали дев'ятеро дітей, але троє з них померло у немовлячому віці. Спочатку дітьми опікувалися мамки, яким досить добре платили на той час, 80 злотих з додатком збіжжя. Тривалість їхньої служби становила рік і шість місяців. Потім черга наступала виховательок, кожна з яких служила два роки.

Як тільки сини підросли, їх віддали до кляштора на науку у Львові. Хлопці одразу отримали «гувернера». На початку з'явився якийсь скромний педагог, він отримував 200 злотих і 20 корців збіжжя, а понад те в подарунок щороку «барильце масла, круг сиру, 50 ліктів полотна, 12 клубків пряжі, хату», а його дружина «салоп атласний чорний з білим хутром», напевно для того, щоб пристойніше виглядала на людях. Він навчав тільки читати й писати, бо науку релігії викладав ксьондз-настоятель. У подальшому, цитує господарську книгу Й.Ролле, «погодився ксьондз професор Тварницький на гувернера», він уже вищі курси «відбував» – поетику, синтаксис, трохи історії, географії, багато латини. «Тренував» він хлопців і «розмовляти фран-

цузькою», а щоб надати лоску, їздив з ними до Львова, раз навіть у Варшаві кілька місяців провів; ксьондз Тварницький отримував щедру винагороду, а саме шістсот злотих, та й даровизна відповідала розміру оплати. Навчання тривало цілих три роки; потім одразу мати виписала синам гарну зелену карету, пан підстароста Гавінський підібрав четвірку баских гнідих, аби паничі гідно виглядали в околиці.

До лікарів Тарли зверталися не часто. Як зазначає Й.Ролле, лише одного разу протягом дванадцяти років звернулась Тарлова до «доктора в Кам'янці», бо в записнику виставлено цифру його гонорару — три дукати. Зазвичай пані лікувалася сама, а в разі потреби пустити кров комусь із хворих прибував цирульник із Скали. При вдалому виконанні операції він отримував 12 грошів за особу.

У аптеці Маріанна Тарлова зберігала з ліків — м'яту, мелісу цитринову, рубарбарум, «кремортартар», «чудодійні венеційські ліки», корінь фіалки, цитринову шкірку, вимочену у вині, «від нудоти та гикавки» і т. ін., а в комірчині зберігала різні солодоці: «пряник за торунським секретом», «тістечка макові», смородина, агрус, хміль, вишні, сливи, цитрини, смажені в цукрі, бузок у меду, всілякі соки, лаванда або цитринова ларендогра, потрібна «у багатьох випадках».

Курс тогочасних грошей був таким: дукат протягом 1772—1784 років коливався між 18 злотими та 18 злотими і 12 грошами, а за срібний рубль давали 6—7 злотих.

Вина закуповувалися за кордоном і поставлялися в Збриж возами: французькі вина — великими бочками по 38 дукатів (684 злотих) з Відня, а угорські з Буди.

Розкішна карета коштувала з доставкою 120 дукатів, гарненький «візок для Фльорка», молодшого сина (у XIX столітті був Скалецьким старостою. — В.Л.), 360 злотих.

У 1774 році за корець жита платили 8 злотих, вівса — 3 злотих 10 грошів, за корову з телям платили 35 злотих, за пару робочих молодих волів — 150 злотих, буйвол коштував 217 злотих, самка ж — на кільканадцять злотих дорожче, особливо якщо молочна, і т. д.

Нова швабська хустка — 2 злотих, срібна пряжка — 2 злотих, ляне простирадло у пів треті поли — 6 злотих. Голубий «атлас» коштував 11 злотих за лікоть, чорна китайка 5 злотих, люстрин 10 злотих, муар 18 злотих, перстень з діамантом за 30 дукатів (540 злотих), «кольє та сережки» за 15 дукатів і «перли ур'янські з діамантовим хрестиком» за 39 дукатів, годинник з ланцюжком за 936 злотих».

Кравець брав за пошиття корсета 1 злотий і 20 грошів, швець за чорні черевики отримував 1 злотий і 15 грошів, а за елегантні зелені — 1 злотий і 20 грошів, за пошиття «шуби» — 1 злотий 24 гроша».

На початку 1733 року помирає польський король Август II. Претендентами на престол стають Станіслав Лецинський та Август III Фрідріх. У Польщі розпочинається боротьба між прибічниками цих кандидатів, яка охоплює і східні воєводства Польщі. По країні шляхта утворює конфедерації для підтримки тієї чи іншої кандидатури на престол. Подільська, Київська, Волинська та Брацлавська конфедерації висловилися за кандидатуру Лецинського, а великі землевласники (Любомирські, Потоцькі, Ржевуські) — за Августа III, якого також підтримувала Росія.

*Слабкість польської держави призвела до повної анархії в краї, результатом якої була збройна боротьба між прибічниками різних кандидатів. Кожна з партій створювала воєнізовані загони, в яких брали участь і селяни, за допомогою яких здійснювали напади на своїх противників. Поділля охоплює сильний селянський рух — відомий на Правобережній Україні як Гайдамаччина. Щоб захиститися від нападів селян, польські старости та власники великих земельних наділів запрошували на поселення волохів, жителів Молдавії.**

Волохам земля надавалася на пільгових умовах, за умови вступу у так звану рухому міліцію для захисту поміщиків від гайдамаків. Проте волоські загони дуже часто переходили на сторону повсталого народу, в результаті чого у 1735 році сеймик Брацлавського воєводства скасував усі пільги для волоських сіл.²²

Серед політичних міркувань у таких нападах також мали місце і корисливі наміри. Так, на околицях Кам'яця в ці роки діяв загін, очолюваний шляхтичами Пржемиським та Стоцьким, що займався грабунком. 9 серпня 1734 року у Кам'янець-Подільському каптуровому суді було зареєстровано скаргу поміщика Петра Свірського на поміщика Стоцького, в тому що останій зібрав натовп своєвольних людей, пограбував худобу та коней у навколишніх жителів. При цьому він цей натовп видавав за загін козаків.²³

* У ці роки, мабуть, було засновано село Долинівка, Чемеровецького району, яке до недавнього часу називалося Волохи.

²² Архивъ Юго-Западной Россіи. — К., 1876. — Ч. 3. — Т. 3. — С. 64.

²³ Там само. — С. 91.

У 1734 році на Поділлі, як і на всій Правобережній Україні, вибухнуло селянське повстання, направлене проти поляків. Поштовхом до нього було введення на Правобережну Україну російських військ з метою підтримки проросійського кандидата на польський престол короля Аугуста III. У складі російських військ були лівобережні козаки. Населення рух російських військ сприйняло як сигнал до звільнення України від поляків та євреїв. Однак після обрання в результаті втручання Росії королем Польщі Аугуста III російські війська були використані для придушення селянського руху

Однак на цьому боротьба українського селянства не припинилася. Кульмінацією боротьби українських селян та козаків проти польської шляхти було повстання 1768 року під назвою Коліївщина. У лютому 1768 року польський король Станіслав Понятовський своїм актом урівняв у правах католиків з православними та протестантами. Такі дії польського монарха викликали незадоволення у значній частини польської шляхти. У м. Бар (теперішня Вінницька обл.) шляхта створила барську конфедерацію. Конфедерати розпочали нападати на українське населення, руйнувати православні церкви. Для боротьби з конфедератами російський уряд направив на Правобережну Україну свої війська. Серед українського населення поширилася чутка, що нібито цариця Катерина II видала «Золоту грамоту» із закликом знищити польську шляхту. Все це стало поштовхом для гайдамацького повстання, яке швидко поширилося на Правобережній Україні. З метою його придушення царський уряд направив свої війська на допомогу польським військам. Наприкінці червня 1768 року основні сили повстанців були оточені російськими військами та роззброєні, а їх керівники захоплені в полон. Остаточо повстання було придушене лише весною 1769 року.

Після придушення гайдамацького повстання у нашому краю закінчився майже трьохсотрічний період постійних збройних конфліктів. Залишилися тільки легенди, думи і народні пісні про славне минули і страх у польської шляхти перед можливим селянським повстанням, який наприкінці 18 століття був настільки великим, що будь-яка дрібна подія, чутки породжували паніку серед шляхти і її жорстоку реакцію. Наприкінці 18 століття (на Волині) слугами було вбито поміщика Ігнатія Вележинського власника села Невірків. Вбивць було катовано і страчено. Однак ця подія сколихнула всю Східну Польщу і породила поголос про можливі змови та повстання селян. Терміново

тут створюються порядкові комісії — адміністративні та слідчі органи.

Одразу ж після отримання сеймового розпорядження Подільська порядкова комісія, створена в м. Кам'янець-Подільському, видала універсал до всіх землевласників воеводства встановити нагляд за настроями селян, арештовувати всіх підозрілих та направляти їх до комісії, а також вести себе з селянами сумирно, щоб не давати підстав для незадоволення. З початку роботи комісії було арештовано велику кількість селян та православних священиків. Усі в'язниці Кам'яця були переповнені, що викликало тривогу Кам'янецького магістрату (міської влади), який вказав на значне зростання цін на продукти харчування. У зв'язку з цим магістрат попросив комісію розпорядитися стратити всіх ув'язнених з метою залякати населення. На що комісія відповіла негативно, заявивши, що жодна влада не може стратити обвинувачуваного без суду.

У цей час серед обвинувачуваних селян передавалася легенда: «Скоро прийде син Гонти, буде відбирати пшеницю від полови і станеюся велика «Руїна». Цей син Гонти — «великий лицар»; він звернувся до імператриці з проханням, щоб вона дозволила йому вирушити у Польщу, відомстити за смерть батька, провести за ним поминальний обід та відділити пшеницю від полови. Імператриця йому сказала, що він дуже молодий і не зможе виконати цю свою задумку і даремно загине; Гонта тоді запропонував докази своєї звитяги та вміння; на його прохання зарядили пушку ланцюгом і вистрілили у нього, але він ланцюг зловив у польоті і положив його до ніг імператриці; потім вишикували полк кавалерії з піднятими вверх списами, і Гонта пробіг по наконечниках списів. Тоді імператриця йому дозволила виступити у похід».²⁴ Зокрема, по звинуваченню у переказах цієї легенди були допитані 11 квітня 1789 року в Сатанівському магістраті селянин Сатанівського передмістя фільварк Війтивіці Василь Кам'янецький та селянин села Турчинець Куба.

Закінчилося XVIII століття зникненням із політичної карти польської держави та переходом більшої частини Поділля (східного Поділля) у 1793 році під владу царської Росії.

²⁴ Архивъ Юго-Западной Россіи. — Київ, 1902. — Ч. 3. — Т 5. — с. 61.

Нові власники села.

Версії походження прізвищ «Підлісний» і «Монастирські». Церква.

Наприкінці XVIII століття село П'ятничани було скоріш всього малозаселеним та малолюдним. Після звільнення Поділля від турків у 1699 році, а ще більше після припинення широкомасштабних збройних конфліктів між поляками та козаками наш край знову починає заселятися. Новоприбулі жителі оселялися не на місці, де існувало село (на Долині), а поближче до лісу. Можливо, перші поселенці біля лісу отримали при переписах прізвище Підлісні. Це пояснювалось, з одного боку, міркуваннями безпеки, а з іншого — давньою традицією слов'ян не будувати житла на місці знищених осель. Десь у ці часи припинив своє існування зруйнований нападниками, або в результаті якихось інших подій монастир, розташований у лісі поблизу села, а його мешканці дали початок родинам Монастирських.

Село П'ятничани з моменту свого заснування належало до державного майна, так званого староства або держави, яке передавалося шляхтичам за певні заслуги у користування (оренду). Власник, отримавши право на село, був зобов'язаний платити до скарбниці 25% своїх доходів — кварту (quartam). Цей статус державного села зберігся і протягом усього XVIII та XIX століть.

На початку XVIII століття право на наше село отримав за певні заслуги перед державою шляхтич Пасенковський. Станом на 1702 рік, мабуть, село тільки почало заселятися жителями і його власник — Пан Стефан Пасенковський з П'ятничан, відповідно, був не дуже можливим, бо у «Реєстр поголовного ополчення Подольського воеводства 5 юля 1702 г.» він був внесений тільки із зобов'язанням виставити одного коня (Pan Stefen Passenkowski z Pienican — k. jeden)²⁵. З 1751 року селом П'ятничани володів вельможний Казимір Ланцинський (Kazimierz Laczynski), Баговицький староста. Він за оренду села сплачував кварту в сумі 401 злота 24 грн.

Церква в селі на початку XVIII століття була дуже бідною, її відвідували лише 20 парафіян. У цей період священником в с. П'ятничана-

²⁵ Архивъ Юго-Западной Россіи. — К., 1894. — Ч. 8. — Т. 2. — С. 151.

ни був Григорій Рогатинський, який у 1739 році помер від чуми. Після нього за клопотанням Лезенського було призначено і введено до парафії Георгієм Ломіковським священника Григорія Рожка (Роженка), який справляв службу божу в селі до 1785 року. У 1748 році парафіяни села, яких вже нараховувалося 30 осіб, перекрили церкву гонтою та огородили її парканом. У 1756 році церкву було оновлено на кошти власника села Казимира Ланцинського та при допомозі парафіян і освячено василіаном Йосипом на честь Успінія Пресв'ятої Богородиці. З цього можна зробити висновок, що в ті роки в П'ятничанх церква була греко-католицькою (уніатською).

На оновлення церкви було використано будівельні матеріали та дзвін з монастиря, що знаходився поблизу села у лісі. Проте при пізніших оглядах дзвону у XIX столітті на ньому не виявили жодних написів, які б підтверджували його належність до монастиря.

Рішенням сейму станів Речі Посполитої 1773–1975 років П'ятничани були передані в оренду Станіславу із Вігольдів Александровича (Stanislaw Aleksandrowicz) полковнику коронних військ Польщі, який мав титул п'ятничанського старости. Про це було зазначено у люстрації, проведеній 30 вересня 1789 року.

У селі у цей час проживала сім'я орендарів-євреїв, яку зафіксував перепис євреїв в Кам'янецькому та Червоноградському повітах Подільського воєводства, проведений 2 січня 1765 року. Ця сім'я складалася з орендаря, його дружини, 4 дітей та двох осіб прислуги, які належали до Збрижського кагалу (W Pietniczanach: arendarz z zona, synow dwoch, corek dwie, spolnik z zona u zydziuk sluzacy). Основною справою євреїв, які проживали в селах у той час, була оренда млина, винокурні, або корчми чи шинку²⁶. У 1774 році церква в селі згорає, і щоб продовжувати богослужіння, парафіяни перебудовують у 1777 році в каплицю будівлю дзвіниці, площа якої становила 25 квадратних метрів. З 1785 року по 1799 роки священником у селі П'ятничани був Іоан Кришталович. Наприкінці XVIII століття у селі проживало біля 300 жителів. У 1796 році Успенська церква с. П'ятничан з уніатської була переведена в православ'я.

²⁶ Архивъ Юго-Западной Россіи. — К., 1890. — Ч. 5. — Т.2. — С. 156.

XIX СТОЛІТТЯ

Історична довідка.

У травні 1792 р. російські війська увійшли на Правобережну Україну і розташувалися у ряді важливих пунктів, у тому числі й біля с. Гуменці, що поблизу м. Кам'янець-Подільський. Наступного року польський гарнізон Кам'янецької фортеці та місцеве населення склали присягу на вірність цариці Катерині II. Таким чином, у 1793 році Подільське воєводство Польщі було приєднано до Росії, а Польська держава, поділена між трьома імперіями — Російською, Австро-Угорською та Пруською, припинила своє існування. З 1796 року Кам'янець стає губернським містом — адміністративним центром Подільської губернії. Село П'ятничани входить до складу Кам'янецького повіту. По річці Збруч встановлюється державний кордон між Росією та Австро-Угорщиною, який проіснував до 1918 року.

Більша частина селян Поділля до 1861 року були кріпаками. Якщо за часів Польщі, як зазначалось вище, взаєностосунки між власником землі та селянами визначалися певними правилами — інвентарями, то у Царській Росії наприкінці XVIII і у першій половині XIX століття становище селян було набагато гіршим. У цей період формально існували дві основні групи селян: селяни-кріпаки та державні селяни.

1. Селянин-кріпак юридично був прикріплений до землі, і за своїм становищем на початку XIX ст. прирівнювався до раба. Він не мав жодних особистих прав, фактично був річчю, власністю поміщика, який міг робити з ним усе, що заманеться: перевести на інше місце, продати з землею чи без землі, з родиною чи окремо, обміняти, заслати на Сибір за провину, заборонити шлюб або примусити одружитися, відібрати дітей від батьків і взяти для власної обслуги або віддати «в науку» до кухаря, чоботаря, кравця, маляра. Поміщик був суддею кріпака, він міг вирішувати спори між кріпаком і сторонньою особою, мав право карати кріпаків.

Кріпаки, чоловіки й жінки, відбували панщину, і це був їхній головний обов'язок. Панщина не була однаковою: на Лівобережній Україні во-

на становила переважно 3-4 дні на тиждень, а на Правобережній Україні доходила до 6-ти днів. У Південній Україні, де була нестача кріпаків, панщина була менша: не більше як 2 дні на тиждень. Панщиною не обмежувалася праця кріпаків на пана, по всіх господарствах були ще й інші повинності: вони мусили возити дрова з лісу та продане збіжжя, прокладати й лагодити шляхи, мости, давати панові курей, гусей, іноді овець, телят, корів тощо. Жінки мусили збирати гриби, давати яйця, полотно, прядиво тощо.

Селяни були основним контингентом, з якого набиралися солдати для армії Царської Росії. Набір на військову службу проводили спеціальні комісії, які накладали рекрутські зобов'язання на вибрані по жеребу сім'ї у кожному селі. Служба в армії для солдат — рекрутів тривала 25 років у тяжких умовах, і мало хто з призваних в армію міг повернутися додому неушкодженим. І тому передавання селянина в рекрути було одним із способів його покарання з боку поміщика.

2. Державні селяни становили другу верству українського селянства. Вони отримували земельні наділи від царської влади, були залежними від держави і не мали права без дозволу поліційної влади залишати свої землі. Державні селяни за правовим і майновим статусом мало відрізнялися від кріпаків, окрім того, що вони платили чини і натуральні податки, та відбували панщину. Покріпачення державних селян відбувалося шляхом їх передання царським урядом в оренду поміщикам, які експлуатували їх як своїх кріпаків. Також державні селяни, як і селяни-кріпаки, потерпали від рекрутської повинності.

Протестуючи проти важкого гніту, селяни відмовлялися працювати на панщині, вчиняли підпали панського добра, знищували посіви, утікали в Молдавію або ж на Херсонщину. Найбільш яскравим виявом антикріпосницької боротьби на Поділлі в 20–30-х роках XIX ст. став опришківський рух на чолі з Устимом Кармалюком (1787–1835).

У листопаді 1830–1831 роках вибухнуло Польське повстання, що частково охопило і землі Поділля. Польські повстанці, основну масу яких складала шляхта, звернулися до селян із закликком «За нашу і вашу свободу», однак більшість селян не підтримала повстанців, бо вважала цю боротьбу за чужу для себе «панську справу», що не могла принести їм визволення від рабства.

У 1837–1841 рр. міністром державних маєтностей графом Кисельовим було проведено реформу з управління державними селянами, які отримали право обирати сільські і волосні органи самоврядування та сільські і волосні суди (розправи). Реформа управління державними селянами децю полегшила їхнє економічне становище — збільшились їх земельні наділи, а феодалний подушний податок був замінений поземельним промисловим податком. Була введена також заборона у подальшому віддавати державні землі в оренду поміщикам.

У 1841 році за ініціативою Бібікова у Київській, Волинській та Подільській губерніях введено «інвентарі» подібно до тих, які були у королівських маєтках у Польщі, згідно з якими регламентувалися взаємовідносини між селянами — кріпаками та поміщиками. «Інвентарні правила» передбачали, що земля, якою користувалися селяни, залишалася в їх довічному користуванні; панщина встановлювалась у розмірі 3-х днів для чоловіка і одного дня для жінки з «тяглого» господарства, себто такого, в якому були коні або воли; якщо ж у господарстві не було ні коней, ні волів, панщину встановлювалося в розмірі 2-х днів для чоловіка і одного дня для жінки; у свята відбувати панщину заборонялося. Всі інші види повинностей скасували. Заборонялося переносити «панщинні» дні з одного тижня на другий або з одного місяця на другий, а також залучати жінок на тяжку працю. Поміщик мав право замінити панщину у полі на панщину на фабриці, але не мав права переводити селян до дворової обслуги. Обмежено було право поміщиків щодо втручання у шлюб селян, здачі їх в рекрути, засилання на Сибір.

У 1861 році царем Олександром II було видано маніфест про скасування кріпосного права. Царський маніфест був прочитаний у кафедральному соборі в Кам'яниці-Подільському 13 березня 1861 р., а пізніше і по сільських церквах краю. Згідно з цим документом селяни отримували особисту волю і право вільно розпоряджатися своїм майном, також право самоуправління в сільській громаді. Поміщики зобов'язані були надати селянам у користування присадибні ділянки та частину польових наділів, які між окремими селянами розподілялися сільською громадою. За користування польовою землею селяни повинні були відробляти панщину або сплачувати певну суму протягом 9 років. Сільські громади отримували право викупу польової землі за згодою поміщиків.

За переписом населення 1897 року Кам'янецьчина була найбільш густо заселеною територією в Російській імперії — 105 осіб на одну

квадратну версту. У середньому на селянський двір припадало лише 2,5 десятини землі. Це був найнижчий показник по Україні.

У XIX столітті переважна більшість сільського населення нашого краю не мала освіти. Важливу роль у поширенні освіти в нашому краї відігравали заклади духовного відомства. З 1803 року починається розвиток мережі церковнопарафіяльних шкіл. У 1814 р. в с. Привороття, що біля Ориніна, відкрилося перше у Подільській єпархії п'ятикласне духовне чоловіче училище, випускники якого мали право бути дяками або учителями церковнопарафіяльних шкіл. Наприкінці XIX ст. ці школи склали понад 80% усіх сільських початкових шкіл.

**Село у власності держави. Перепис села.
Будівництво церкви. Вкуп громадою землі.
Школа. Побут. Еміграція до Америки**

У 1793 році с. П'ятничани приписується до державних маєтків, а його жителі набули статусу державних селян. У 1795 та 1811 роках тут проводиться перепис (ревiзiя) жителів, зразок якого наводиться нижче мовою оригіналу²⁶.

Ревизская сказка 1811г.

№	Фамилия	1795	1811
1.	Никита Сирант	81 год	Умер 1800
	Его дети: Василий, Остап		
	Дети Василия:		
	Иван	10 лет	
	Андрей	5 лет	
	Федор	4 года	
2.	Григорий Волк, его дети:	99 лет	
	Данило		
	Федор		
3.	Василий Волк	36	52

²⁶ Державний архів Хмельницької області. Ревизкиє сказки крестьян с. П'ятничан 1811 г. (подлинник) Ф-226, оп. 79, д. 3323.

4. Федор Монастырский, его дети:	40	56
Дмитрий	22	36
Василий	18	34
5. Олекса		
6. Михаил Критень	24	40
7. Стельмах	40	
8. Филип Плетух	26	42
9. Михайло Подлесный, его дети:	40	56
Федор		17
Матый		9
Иван		5
10. Яков Подлесный, его дети:	80	96
Федор		
Иван		23
Семен		19
Григорий		8
11. Илья Сирант, его дети:	40	56
Григорий		24
Иван		19
12. Иван Палагнюк	50	66
13. Федор Береснац	20	36
14. Тимофей Губелит	45	Умер 1803 г.
15. Василь Монастырский, его дети:	30	46
Федор		20
Иван		11
16. Подлесный Иван, его дети:	25	41
Михайло		13
Степан		6
17. Иван		
18. Степан Зарегуный, его дети:	26	Умер 1804 г.
Иван		
Григорий		
19. Токарчук Степан, его дети:	40	Умер 1800 г.
Алексей	14	30
Федор	12	28
Антон	2	18
Иван	1	
20. Михайло Косинский	30	46

21. Игнат Белоус	29	35
22. Грицко Мельник	40	1804 умер
23. Данило Слободянюк	40	1794 умер
24. Олекса Монастырский		
25. Козьма Валилуда	23	41
26. Волк Яков	30	46
Его брат Иван	18	34
27. Сидикь	25	41
28. Мазур	30	36
30. Семен Сирант, его дети:	46	69
Андрей	15	31
Грицко	10	26
Иван	4	23
Василь	3	
Дети Андрея		
Иван		4
Василь		1
31. Федор Слободянюк имел 8 детей	30	46
32. Андрей Подлесный его дети	50	1811 умер
Михайло,		
Григорий (имел 3 детей)		
Иван		
Яков		
33. Степан Порянюк		

Крестьяне не выполнившие рекрутской повинности:

1. Собестьян Валилуда его дети:	40	56
Анатолий		
Елько		
Юзько		
Войтко		
Михайло		
2. Василий Волк его дочери сын	36	52
Процко его дети	26	42
Алексей		
Федор		
Юрко		

3.	Никита Сирант его дети:	81	Умер 1800 г.
	Василь	18	34
	Остап	15	31
	Дмитро	12	В армии с 1800 г.
	Дети Василя		
	Иван		10
	Андрей		5
	Федор		4
4.	Иван Мостовой его дети:	60	Умер 1805 г.
	Грицко	27	
	Семен	20	
	Михайло	10	Отдан в рекруты
	Василий	13	
5.	Ивановичь, имел 3 детей мужского пола	50	
6.	Юрко Семенюк	25	Умер 1806 г.
7.	Андрей Валидуда	40	1800 умер
	Бартоломей	10	1801 г. умер
	Николай	4	20
8.	Станислеев	14	30
9.	Михайло Сирант	25	41
10.	Федор Овчар	28	44
11.	Мазуркевич	23	39
12.	Василь Боднарук	30	46
13.	Гаврило Слободянюк	60	1799 умер
14.	Андрей Святый		

Неоседлые

1.	Юрко Гера	26	1808 умер
	Алексиха		
2.	Михайло Подлисний	50	66
3.	Цыгане Семен Коваль его дети	45	
	Михаил		
	Антон		

Крестьяне

1. Грицко Губелит	40	Умер 1806
2. Юзирь Боднарь его дети Войцехь	35	
3. Иван Чорпак	13	1802 г. умер
4. Григорий Степанюк	36	1800 умер
5. Михайло Пастухь	32	
6. Петр Сирант	30	1805
7. Яков Подлесный	30	
8. Иван Подлесный его сын Михайло	50 5	Умерли в 1804 году
9. Петровский		
10. Казимир Токарь 4 детей	60	Продан в 1800 г.

При господском дворе

Кистень Жуковский 50 лет имел 3 детей, продан в 1800 году.

Итого (за 16 лет) мужчин 169, умерли 37 в рекрутах 11.

Як бачимо, вже у 1795 році в селі П'ятничани проживало 6 сімей Сірантів; чотири сім'ї Вовків, три сім'ї Монастирських, 6 сімей Підлісних; 2 сім'ї Губелітів, 1 сім'я Косінських, 1 сім'я Мельників, 3 сім'ї Слободянюків, 3 сім'ї Валідудів, 1 сім'я Мостових.

Відповідно до указу від 23 січня 1819 року с. П'ятничани було передано у 12-річну безплатну оренду чиновнику Вепсу, у володінні якого у 1820 році було 142 селянина. У 1831 році село було повернуто знову до державних маєтків. У цьому ж році протоієреєм Скворцим було оглянуто церкву в селі П'ятничани, яку він описав наступним чином: «будівля дерев'яна п'ять кроків в довжину і стільки-ж в ширину, побудована назад тому років 50 з дзвіниці; надзвичайно бідна будівля, яку тільки можна собі уявити; іконостас складено з кілків, царських дверей немає. У такій церкві 50 років правиться Служба божа». За його розпорядженням у 1831 року священиком у село призначається Білецький Федор Романович, який служив у церкві до 1847 року. При ньому було зроблено спробу побудувати кам'яну церкву, з цієї метою було заготовлено біля 20 сажнів каміння, однак будівництво так і не розпочалось. З 1847 року священиками в селі були Феодосій Юркевич, Воло-

димир Патлавський та Іоан Бохневич. На П'ятничанському цвинтарі до сьогодні збереглися надгробки дружини Священика Марії Іванівни Бохневич та його дочки Павли Гаврилівни Бохневич.

У 1863 році за допомогою державних коштів у селі П'ятничани було побудовано дерев'яну Успенську церкву. Спочатку новозбудована церква була перекрита гонтою, а у 1874 році її було перекрито жерстю. Скоріш за все цю церкву було збудовано на місці існування старої, перебудованої з дзвіниці, описаної протоієреєм Скворцим, яка була розташована на сільському цвинтарі. У середині XIX століття сільський цвинтар виявився переповненим і було прийнято рішення про його перенесення за межі села, на місце, де він і знаходиться сьогодні.

У 1872 році невелика ферма у с. П'ятничани була продана керуючому Подільською Казенною Палатою Костовському, який в подальшому передав її чиновнику Гогоцькому, якому в селі П'ятничани належав також і млин на річці Збруч.

У лютому 1873 року громада державних селян с. П'ятничани звернулася до викупного відділу Подільської губернської палати по селянським справам з клопотанням про викуп П'ятничанської ферми у зв'язку із закінченням строку її оренди²⁷. Уповноваженими від громади села було обрано: Онуфрія Кушика, Данила Валідуду, Григорія Сіранта, Войцеха Валідуду,

Мирона Підлісного, Климента Василевського. У зв'язку з тим, що уповноважені від села П'ятничани були не грамотними, за них розписався у справі житель с. Бережанка Микола Муляр.

У справі, заведеної по цьому клопотанню, було зазначено, що станом на 1873 рік у селі нараховувалось 104 садиби, чоловічого населення – 278 осіб. Відставних солдат – 23, та їх садиб 12. Всього садиб 116, 301 особа. За викуп землі було встановлено плату у сумі 767 рублів 14 копійок. Платежі мали сплачуватись до першої половини 1913 року. Викупувалася земля:

- присадибна 70, 28 десятин (1 десятина – 1,025 га);
- орна – 487, 84 десятин
- Разом – 557, 92 десятин.

²⁷ Державний архів Хмельницької області. С. Пятничане, Орынинской волости, Каменецкого уезда. Подольской губернии. Дело о выкупе земель крестьянами с. Пятничане. 7 февраля 1873 г. – 25 мая 1910 г. – Ф-112. – Оп.2. – Т.1 – Д.1350. – Лл 1 – 143.

23 березня 1882 року селянам с. П'ятничани, у зв'язку із закінченням строку володіння п'ятничанським маєтком, майором Щавурським було передано 188,92 десятини землі. З боку представників влади акт про передачу землі було підписано Кам'янецьким лісничим Адамовичем і мировим посередником Сварчевським. Від селян с. П'ятничани акт засвідчили їх представники, обрані на сільському сході: Митрофан Монастирський, Яків Валідуда, Ігнатій Нанега, Степан Монастирський, Іван Слободян, Степан Навроцький (за них неграмотних розписався Ігнатій Василевський).

При оголошенні акту були присутні жителі с. Бережанка Микола Федоришин, Пилип Петраш, Олексій Костецький, Лук'ян Варгатий та Бережанський сільський староста Григорій Шеремета.

Сільським старостою у селі П'ятничани у цей час був Григорій Косінський. За його розпорядженням було проведено сільський сід селян для обрання представників. У сільському сході взяли участь та приклали руку до прийнятого присуду про обрання представників:

Тимофій Галайчук, Герасим Шмагун, Іван Губеліт, Василій Кушик, Павло Кушик, Іван Василевський, Андрій Сірант, Семен Підлісний, Іван Шмагун, Іван Карий, Федір Сірант, Петро Шмагун, Антон Рогович, Іван Османович, Іван Монастирський, Петро Гординський, Григорій Кваша, Гаврило Трач, Михайло Сірант, Михайло Палагнюк, Іван Шмагун, Дмитро Сірант, Михайло Сірант, Іван Кушик, Олексій Сірант, Петро Палагнюк, Семен Валідуда, Антон Сірант, Тимофій Слободян, Федір Слободян, Олексій Карий, Іван Сірант, Іван Монастирський, Яків Мостовий, Трохим Дубчак, Дмитро Підлісний, Іван Слободян, Данило Карий, Федір Трач, Антон Мишитський, Степан Навроцький, Григорій Лукасевич, Степан Крет, Осип Валідуда, Прокіп Губеліт, Микола Монастирський, Клим Крет, Дем'ян Трач, Антон Каминський, Федір Трач, Микола Котов, Іван Трач, Григорій Світський, Микола Здрацін, Данило Валідуда, Федір Мостовий, Митрофан Монастирський, Яків Валідуда, Григорій Семенюк. За них неграмотних підписалися: Іван Мазуркевич, Ігнатій Василевський, Данило Підлісний.

У 1886 році у селі започатковується церковнопарафіяльна школа. Спочатку вона не мала свого приміщення й уроки проводилися у оселі, скоріш за все, п'ятничанського священика, що стояла на місці сучасної школи. Через сім років у 1893 р. після заснування школи парафіяни села (378 чоловіків та 402 жінки) за власні кошти побудували дерев'яну громадську будівлю. Від громади на школу давалося 205 рублів; з них 58 рублів складала плата вчителю. У

1893 році в шкільному віці в селі було 50 хлопчиків та 45 дівчат, проте навчатися мали змогу лише 10 хлопчиків і 3 дівчинки.

Викуп землі і праця на ній зумовила швидке зростання у селі П'ятничани як кількості садиб, так і жителів. Вже у 1893 р. у селі П'ятничани нараховувалося 150 садиб (для порівняння у 1873 р. — 116 садиб) та 835 жителів, а всього лише через 12 років у 1905 році — 189 садиб і 925 жителів.

У 1911 році у селі нараховувалось 206 садиб, у розпорядженні села було 736 десятин землі. У цьому році у селі проживало 555 чоловіків та 561 жінка, з них працездатних 488 чоловіків та 500 жінок. У селі було 255 коней та 115 великої рогатої худоби.

Кінець XIX століття і початок XX століття, незважаючи на всю складність хліборобської праці, був одним з найбільш сприятливих періодів для жителів с. П'ятничани. Вони працювали на себе. Рівень життя селянина залежав від його праці та кількості землі, якою він володів. Літкевич Катерина Степанівна, яка в дитячому віці застала цей короткий період, згадувала його дуже теплими словами. Вона з ностальгією розповідала про своє дитинство, про те який тоді випікався хліб та продавався цукор.

Для порівняння рівня життя у другій половині XIX століття та на початку XX століття до теперішнього:

1. Чверть жита (125 кілограм) тоді коштувала 4 карбованці 30 копійок. За чверть пшениці давали 4 карбованці 50 копійок, вівса — 1 карбованець 55 копійок, гречки — 1 карбованець 30 копійок, кукурудзи — 3 карбованці, пшеничного борошна 4 карбованці 70 копійок, а житнього — 4 карбованці 80 копійок.

(чверть були рівна дев'яти пудам, а пуд має 10,38 кілограма.)

2. Середня ціна вола тоді становила 35 — 50 карбованців, а коня — 25 — 35, корови — 15 — 20 карбованців.

3. Вовну купували за 15 — 20 карбованців за пуд. Стільки ж солі коштувало 1 карбованець 45 копійок. Ціна одного відра (!) спирту — 1 карбованець 15 копійок. А м'ясо в крамницях, на ярмарках коштувало 1 карбованець 10 копійок за пуд.

4. У ті часи подільський селянин-кріпак протягом року працював у поміщицькому господарстві лише 187 — 221 день. І в середньому отримував від 5 до 15 копійок щодня. За один день роботи з власним конем землевласники платили таким робітникам 35 копійок, а з парою волів — 40 копійок. Отож лише за сто днів роботи такий селянин за зароблені гроші міг придбати ще одного коня. Менш оплачувані робітники ма-

ли можливість купити від 9 до 27 пудів (452,26 кілограма) жита чи пшениці за цей же відрізок часу.

За даними, наведеними краєзнавцем Чемеровецького району Ю. Сорочаном.

Побут жителів нашого краю у XIX столітті та на початку XX століття

Хати та господарські будівлі споруджувалися з місцевого матеріалу. Спочатку робилися каркасові проями стін з дерева, заплітали їх хмизом або заповнювали саманом, обкидали глиною, тинькували і білили. Житловий будинок завершувався великим солом'яним дахом, що мав, як правило, чотири скати і завершувався підрізаною стріхою. Ребра дахівки майстерно складали з околотів. Посередині даху був розташований тинькований комин, покритий дашком. Хату оперізувала призьба. Вікна були невеликими, поділеними на три, рідше — на шість шибок. Для господарського реманенту, худоби, птиці споруджувалися окремі будівлі (комора, стайня, обора, хлів та інше).

Хата заможних жителів села П'ятничани кінця XIX—середини XX ст.

Хата. Через двері з двору потрапляли в сіни, де був вхід у комірчину, стояла драбина, що вела на горище. По обидва боки від сіней були дві кімнати (хазяї називали їх хатами) — більша й менша. Зліва від входу у велику кімнату стояла велика піч з припічком. Біля неї здебільшого була лежанка. Піч була у великому пошануванні — ставилися до неї дуже дбайливо, господиня прикрашала піч, біля неї і на миснику зберігала кухонне начиння.

До інтер'єру помешкання входило велике ліжко, накрите веретою або килимом, з пірамідою подушок, яка ледь не сягала стелі. Від ліжка до правого кутка хати присунута лавка. До лавки притиснувся стіл. Вгорі — образи.

Для приготування їжі використовувався глиняний посуд різної форми та об'єму. Для зберігання продуктів харчування існував спеціальний посуд та дбайливо виготовлені плетені з лози і соломи кошниці, солом'яники, коші.

Біля кожної хати був невеликий садок з вишень, черешень, яблунь, груш та волоських горіхів. Велике значення в житті селян відіграло скотарство: вирощували свиней, велику рогату худобу, кіз та овець. Більшу частину року домашніх тварин випасали на луках і по лісах. Коней було небагато, землю обробляли переважно за допомогою упряжки волів.

Найчастіше кузню влаштовували у вигляді зрубної однокамерної хатини. Вона обладнувалася горном, ковальським міхом, накувальнею, коритом і діжками з водою для гартування. Часто перед кузнею споруджували навіс для прив'язування коней під час їх підковування.

Основний ковальський інструмент — ковадло з конусом, а були ще й точило, молоти і молотки різних розмірів, зубило, лещата, ножиці, ножівка, розточки для копит, кліщі, стояк для підковки чобіт, обченьки, рубило, пробійники...

У господарстві були знаряддя для обробки конопель, льону, вовни. Майже у кожній хаті був ткацький верстак та прялка, за допомогою яких довгими зимовими вечорами жінки виготовляли текстильні вироби для своїх сімей та на продаж. Одяг селян, а особливо святковий, щедро прикрашався тканими та вишитими орнаментами, які мали не тільки декоративне, але й символічне потаємне значення.

Традиційний одяг жінок складався зі спідниці — горбатки, безрукавки-керсети та камізельки, на голові — очіпки (дівчата — вінки). З

прикрас здавна носили коралі, пізніше — різнокольорове скляне намисто (згарди). Надзвичайно мальовничими були жіночі та чоловічі сорочки, розшиті на рукавах та на грудях. Чоловіки одягали штани з саморобного полотна. З верхнього одягу побутували свити, взимку — кожухи, в негоду — катанки. Найбільш поширене взуття — личаки (верзуни, солом'яники, дерев'яники) та шкіряні постоли. Громадську, виробничу й сімейну сферу життя подільських селян регламентували календарні свята та обряди. Весь перебіг календарно-обрядового циклу подолян супроводжувався традиційними діями, обрядами, співами, іграми: Святки — дванадцятьма стравами на Святвечір, колядками, щедрівками, посівальними величаннями, водінням «Кози» на Маланку, вертепом, Йорданськими співами; Великдень — предковічними писанками, паскою, ковбасою, печеним поросям, гаївками (серед них і відома «Подоляночка»).

Розташування села на кордоні між Росією та Австро-Угорщиною, який було встановлено у 1796 році, впливало на специфіку життя його жителів. Поряд із заняттям хліборобством окремі з них не відмовляли собі у зайнятті контрабандою. За кордон переганялися свійські тварини, продавалася сільськогосподарська продукція, а назад переправлявся різний товар, пізніше — техніка.

На той час у селі не було прикордонної застави. Функції по охороні кордону і боротьбі з контрабандою виконували поліцейські та митні органи. У селі Гуків була розташована Гуківська митна застава, яка знаходилась неподалік від річки Збруч біля мосту. За переказами Літкевич Катерини Степанівни, її батько Сірант Степан затримувався декілька разів митниками при спробах переходу кордону. Його попередили, що у разі наступного затримання він буде притягнутий до відповідальності та засланий до Сибіру. З метою уникнення таких негативних наслідків він виїхав до Америки.

XX СТОЛІТТЯ

Історична довідка.

XX століття за своїм впливом на життя наших країн, змінами та трагізмом не може порівнятися з жодним попереднім століттям. Протягом цих ста років з території нашого краю розпочалися

і кровавим катком прокотилися дві найбільші війни в історії людства: Перша світова і Друга світова війни. Над жителями нашого краю було проведено нечувані раніше експерименти по будівництву нового «справедливого» суспільного ладу — комунізму, який супроводжувався голодоморами, колективізацією і, як результат, розпадом Радянського Союзу й утворенням на його уламках незалежної України.

Протягом цих ста років відбулася кардинальна зміна характеру праці селянина. Якщо на початку ХХ століття і майже до кінця його першої половини, як і в попередні періоди, основним фактором сільськогосподарського виробництва була фізична праця людини та тяглова сила сільських тварин, то з другої половини століття сільське господарство повністю механізується.

Наприкінці цього сторіччя стала реальністю мрія українців та мета їхньої боротьби — самостійна держава. Наш край, який знаходився протягом довгого часу на межі різних цивілізацій, в центрі «казана, в якому варилася світова історія», наприкінці ХХ сторіччя перемищається на окраїну світових цивілізаційних процесів. Найбільше ці зміни вплинули на село, яке масово покидається його жителями.

Розподіл землі. Село в роки Першої світової війни. Перепис сіл П'ятничани і Бурти військовими. Накази командування 64-ї дивізії. Спогади Мамонтова

Наприкінці ХІХ і на початку ХХ століть Подільська губернія мала дуже високу густоту населення порівняно з іншими українськими губерніями. Так, у першій половині 1906 року в селі П'ятничани було 189 садиб, у яких проживало 193 сім'ї, що вели окреме господарство та володіли земельними ділянками²⁸. У селі у цьому році було 988 жителів, у тому числі 493 особи чоловічої статі та 495 жіночої. Основним заняттям жителів села було ведення сільського господарства. У їхній власності було:

- присадибної землі — 70 десятин 672 сажня (1 десятина — 1,025 — 1,029 га. — В.Л.);
- орної землі — 487 десятин 1536 сажнів;

²⁸ Гульдман В. Населенные места Подольской Губернии. — К-П типография, 1893. — С. 384—385.

- пасовищ — 49 десятин 2208 сажнів;
- незручної землі — 47 десятин 816 сажнів;

Усього 665 десятин 432 сажні

Земельні угіддя були розподілені так:

Більше 5 десятин було у власності	55 сімей
4 десятин	19 сімей
3 десятин	57 сімей
2 десятин	38 сімей
1 десятина	19 сімей
Менше 1 десятини	5 сімей

Сімей, які не мали польової землі, огородників, безземельних у селі не було²⁹.

Наприкінці XIX і на початку XX століття перенаселеність села П'ятничани зумовила активний виїзд, в першу чергу молодих людей з багатодітних сімей, в Америку. Цьому сприяли наявність у прикордонній зоні груп осіб, які агітували за переселення до Америки та надавали допомогу у переході кордону. Наприклад, у Гусятині австрійськими та російськими євреями була створена контора з надання емігрантам допомоги в нелегальному переході кордону, в Австрії на квартирі військового лікаря З. Стабейського з тією з метою було створено комісійне бюро, пункт зв'язку якого був у Сатанові та Проскурівському уїзді Подільської губернії³⁰.

Одні емігранти залишалися в Америці назавжди (Вовк, Васильківський Гнат Іванович (1908), Васильківський Микита Іванович, Косінський, брати Кротики Яків Клементійович та Михайло Клементійович), інші, заробивши певну суму грошей, поверталися назад до свого дому. Так поступили Братковський Федір Григорович, Гайдрик Сверко, Кузьминський, Кротик Іван Пилипович, Підлісний Василь Степанович, які виїхали в Америку і, заробивши там грошей, повернулися назад у село.

²⁹ *Крылов. А.* Населенные места Подольской губернии. — К-П типография., 1905. — С.40.

³⁰ *Кабачинський М.І.* Історія охорони кордонів України: Монографія. — Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби імені Б. Хмельницького, 2005. — С. 202.

Село в роки Першої світової війни (1914 – 1917 роки)

У 1914 році закінчилося мирне життя наших односельців. Уже 18 липня у Подільській губернії було оголошено військовий стан. Більшість працездатних чоловіків було призвано на військову службу. Для потреб армії у селян реквізували коней та робочу худобу. По селах Надзбруччя поширювалися чутки про можливе вторгнення ворога. Жителі села жили в постійні тривоги. Селяни поспіхом збирали урожай, робилася закупівля товарів першої необхідності, на які миттєво зростали ціни. У лісі робилися схованки.

1 серпня 1914 року Німеччина та Австрія оголосили Росії війну, а вже 2 і 3 серпня австрійські війська перейшли річку Збруч і розпочали наступ на міста Городок та Кам'янець-Подільський. Біля містечка Городок наступ було відбито, а м. Кам'янець-Подільський було зайнято противником 4 серпня. З 6 серпня 1914 року розпочався контрнатуп російської армії і лінія бойових дій перемістилася у глиб Галичини – австрійської України.

З початком бойових дій російські війська мали перевагу над своїм супротивником, і лінія фронту проходила порівняно далеко від Надзбруччя. Проте у 1917 році австро-угорські та німецькі війська отримали ряд перемог над російськими військами, які розпочали відступ до старого кордону. У липні – серпні 1917 року лінія фронту між ворогуючими арміями встановилася по старому кордоні – річці Збруч. На високому лівому березі річки російськими військами була створена лінія оборони: викопано траншеї, побудовано бліндажі та інші оборонні споруди. Їх залишки можна ще сьогодні побачити в п'ятничанському лісі та на схилах пагорбів біля річки Збруч.

Оборону від села П'ятничани до с. Підпилип'я з серпня 1917 року утримувала 64 піхотна Перекопська дивізія, штаб якої містився в с. Кочубіїв. Дивізію було сформовано у червні 1914 р. в Одеському військовому окрузі у складі: 253 Перекопського, 254 Миколаївського, 255 Аккерманського, 256 Єлизаветградського піхотних полків.

Жителям села довелось пережити всі труднощі війни. Село постійно обстрілювалося австрійськими військами. До недавнього часу на вулицях села можна було знайти свинцеві кульки – шрапнель, якою обстрілювали село. Багато жителів були змушені покинути

свої домівки та переїхати до родичів у інші села, подалі від району бойових дій. У селі було встановлено особливий режим пересування цивільних осіб, а жителів, через садиби яких проходили оборонні споруди, було виселено в примусовому порядку.

Потерпало село також і від російських солдат, тисячі яких стояли на бойових позиціях. Солдати несли тут службу, але й займалися мародерством. Командування дивізії всіма можливими методами протидіяло цим негативним проявам, про що свідчать документи того часу.

«Наказ 64-ї піхотної дивізії №205 (аркуш138) 07.08.1917

Штаб дивізії с. Кочубіїв

Від селян навколишніх сіл надходять скарги, що солдати їх розоряють: косять сіно й овес, викопують картоплю, ломають фруктові дерева чим позбавляють селян джерел до існування...

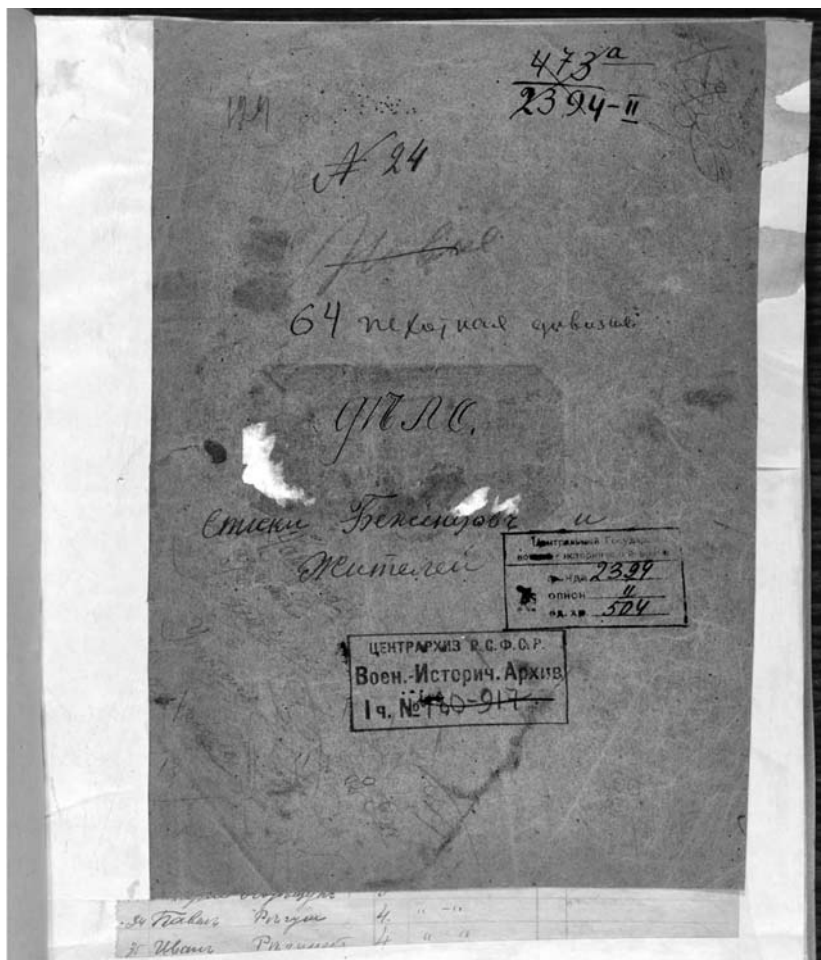
Я не хочу вірити, щоб подібні явища творилися солдатами тими ж селянами, які добре знають, як важко дістається селянинові кожне зернятко.

По скаргах робити самі суворо розслідування і якщо дійсно знайдуться солдати, що втратили сором і грабують свого брата селянина, то він буде відданий військово-революційному суду, як грабіжник, по ст. 279 кн.22, яка передбачає смертну кару. Командирам частин, дивізіонному й полковим комітетам взяти всіх заходів... Дивізіонному комендантові проявити запал для припинення мародерства»³¹

Проте найбільш підприємливі односельці знаходили вихід і з цієї критичної ситуації. Вони примудрялися в умовах бойових дій варити самогон і продавати його солдатам, що суворо переслідувалося командуванням дивізії.

У серпні 1917 року за наказом командування дивізії комендантом було здійснено перепис осіб, які проживали у прифронтовій зоні, в тому числі у селах і П'ятничани і Бурти (подається мовою оригіналу).

³¹ Военно-исторический архив России. — Ф.2394. — Оп.2. — Штаб 64 дивизии. — 456.

Перепись жителей деревни Пятничань Орыннинской волости

№	Халупы	Имя и Фамилия	Литъ	Примечание
1.	2	Васілій Подлѣсной	21	
2.		Гликерія --\--	23	
3.		Акилина --\--	51	
4.		Марія --\--	19	
5.		Ефимъ --\--	23	

6.	3	Трофанъ Кубчакъ	60
7.		Марія —\—	52
8.		Пелагея —\—	20
9.		Александра —\—	16
10.		Елена —\—	15
11.	4	Варвара Кара	70
12.		Ефросинія —\—	10
13.		Наталія Пушна	40
14.		Мотрона —\—	18
15.		Даніил —\—	15
16.		Соломія Памечук	25
17.	5	Наталія Кара	35
18.		Надежда —\—	10
19.		Трифонъ —\—	5
20.		Григорій —\—	3
		Анна Шмагунъ	18
21.	7	Яковъ Мостовой	43
22.		Ксенія —\—	30
23.		Яковъ —\—	60
24.	9	Феодоръ Косинскі	47
25.		Ерина —\—	32
26.		Марія —\—	19
27.		Феодоръ —\—	17
28.		Феодоська —\—	11
29.		Михаиль —\—	7
30.		Ольга —\—	2
31.	11	Лука Подлїський	34
32.		Акилина —\—	60
33.		Анна —\—	20
34.	13	Иван Подлїський	75
35.		Марія —\—	65
36.		Марфа —\—	36

37.		Анна –\–	17
38.		Леонтій –\–	15
39.		Параскева –\–	11
40.	19	Феодоръ Сирантъ	55
41.		Акилина –\–	50
42.		Агрипина –\–	15
43.		Анна –\–	10
44.	54	Никита Сирантъ	48
45.		Пелагея –\–	47
46.		Софія –\–	22
47.		Мефодій –\–	12
48.		Александра –\–	15
49.	91	Ирина Подлісна	67
50.	107	Андрій Личкевичъ	40
51.		Ирина –\–	35
52.		Іосифъ –\–	17
53.		Евдокія –\–	15
54.	108	Анна Верхоновска	52
55.		Докія –\–	24
56.		Ефросинія –\–	9
57.	109	Марфа Осьманович	32
58.		Яков –\–	11
59.		Юлька –\–	10
60.		Порфирій –\–	8
61.	114	Николай Трач	30
62.		Марія –\–	29
63.		Надежда –\–	32
64.		Анисія –\–	28
65.	116	Анна Подлісна	40
66.		Татьяна –\–	17

67.		Макарій —\—	15
68.		Игнатій —\—	13
69.		Мартынъ —\—	11
70.	119	Антонъ Добровольскій	48
71.		Маріяна —\—	30
72.		Иванъ —\—	15
73.		Анна —\—	17
74.	121	Афанасій Нанега	45
75.		Анна —\—	18
76.		Назарій —\—	16
77.		Исаакъ —\—	14
78.		Тихонъ —\—	8
79.	122	Григорій Валидуда	50
80.		Наталія —\—	50
81.		Анна —\—	18
82.		Софрон —\—	15
83.		Марія —\—	8
84.	129	Василій Кутникъ — ? Можливо Кушик	72
85.		Надежда —\—	40
86.		Феодоръ —\—	30
87.		Ирина —\—	25
88.		Агрипина —\—	18
89.		Иван —\—	34
90.		Соломія —\—	36
91.		Татьяна —\—	5
92.		Алексій —\—	3
93.	130	Михаиль Васильковскій	55
94.		Марія —\—	45
95.		Мотрона —\—	6
96.		Даміанъ —\—	3
97.	131	Илія Васильковскій	52
98.		Пелагея —\—	48

99.		Михаиль —\—	11
100.		Анна —\—	7
101.	136	Анна Монастырска	44
102.		Параскева —\—	70
103.		Евдокія —\—	22
104.		Фекла —\—	14
105.		Ольга —\—	6
106.	149	Иванъ Валидуд	50
107.		Марія —\—	44
108.		Февронія —\—	18
109.		Афанасій —\—	16
110.		Анна —\—	12
111.		Петръ —\—	8
112.	165	Марфа Пасишникъ	27
113.	169	Василий Губелить	47
114.		Марія —\—	43
115.		Фекла —\—	15
116.		Татьяна —\—	13
117.		Віъра —\—	10
118.		Харитына —\—	8
119.		Ксенія —\—	6
120.		Наталія —\—	3
121.	174	Прокопій Трачь	45
122.		Ефимія —\—	42
123.		Ефросинія —\—	36
124.		Антонъ —\—	9
125.	180	Марина Краснопольская	80
126.	191	Николай Котов	70
127.		Евдокія —\—	50
128.		Марія —\—	10
129.		Віъра —\—	9

130.	196	Романъ Мельниковъ	51
131.		Марія —\—	30
132.		Порфентій —\—	5
133.		Феодора —\—	21
134.	197	Василій Бубликъ	46
135.		Ирина —\—	30
136.		Марія —\—	16
137.		Наталія —\—	13
138.	198	Агафія Подлїсная	30
139.		Василій —\—	11
140.		Феодосій —\—	9
141.		Марина —\—	8
142.	205	Людвигъ Городецкій	73
143.		Анна —\—	31
144.		Антон —\—	9
145.		Марія —\—	17
146.	210	Марія Монастырская	65
147.		Евдокія —\—	22
148.		Ольга —\—	3
149.		Вїбра —\—	22
150.	218	Марія Галашукъ	40
151.		Мотрона —\—	19
152.		Самсонъ —\—	9
153.		Евдокія —\—	7
154.	225	Марія Манастырська	51
155.		Пелагея —\—	16
156.		Константинъ —\—	10
157.	227	Яков Подлїсный	60
158.		Анна —\—	50
159.		Сергей —\—	18
160.		Ольга —\—	20

161.		Еліза —\—	17
162.		Павель —\—	15
163.	228	Иванъ Подлїсьный	65
164.		Наталія —\—	60
165.		Иванъ —\—	28
166.		Софія —\— 22	22

*Временно исполняющий должности коменданта
18.09.1917*

Перепись жителей хутора Бурты Орынинской волости

№	Халупы	Имя и Фамилия	Лет	Примечание
1.	1	Петръ Шашкевичъ	70	
2.		Анна	20	
3.		Янька	8	
4.		Іосифъ	7	
5.		Игнатій	5	
6.	2	Леонтій Ставскій	47	
7.		Домникія	40	
8.		Анелька	15	
9.		Ядвига	8	
10.		Игорь	1	
11.	4	Антонъ Тылокъ (возможно — Телик)	66	
12.		Антонина	48	
13.		Викторія	20	
14.		Павлина	15	
15.		Іосифъ	13	
16.		Розалій	8	
17.	5	Кароль Этылига	58	
18.		Юлія	21	
19.		Анна	18	
20.		Іосиф	16	

21.	6	Михаил Тылига	40
22.		Вінцентій	36
23.		Февроній	65
24.		Анна	20
25.		Анелька	4
26.		Марія	2
27.	7	Екатерина Грабоецкий	54
28.		Николай	13
29.	8	Каленикь Грабуецкий	47
30.		Мотрона	38
31.		Юлія	16
32.		Владимирь	13
33.		Анна	10
34.		Игнатій	5
35.		Марія	1
36.	9	Карль Громницкий	65
37.		Галена	55
38.		Анна	19
39.		Іосифь	15
40.		Аделя	11
41.	10	Михаил Грумницкій	62
42.		Марія	48
43.		Анеля	18
44.		Ивань	14
45.	11	Антонь Мручковский	54
46.		Анна	35
47.		Марія	16
48.		Владимирь	38
49.		Гонора	30
50.		Валерка	8
51.		Марія	5

52.	12	Иван Мручковский	56
53.		Антонина	47
54.		Юзя	18
55.		Станислав	10
56.	13	Станислав Змієвский	64
57.		Павлина	49
58.		Анна	15
59.		Марія	12
60.		Борись	7
61.		Казимирь	3
62.	15	Михаил Коржевский	46
63.		Екатерина	38
64.		Ларочка	14
65.		Анна	10
66.		Броня	8
67.		Іосифь	5
68.		Марія	2

Атмосферу того періоду з історії села дуже добре відтворено у наказах 64 піхотної дивізії, витяги з яких, наведено нижче.

Приказ 64-й пехотной дивизии 21.09.1917 г.

Штаб дивизии с. Кочубеев.

Командир корпуса приказал 64-й пехотной дивизии включить в свой участок Гуковскую таможенную/выдвинутый вперед участок позиции по полосе.

ПРИКАЗЫВАЮ

1. 253 — пехотному Перекопскому полку в ночь с 22-го на 23 сентября протянуть свой правый фланг до Гуковской таможенной включительно, сменив на этом участке левофланговую полуроту 19-ой пехотной дивизии (76 пехотного Кубанского полка).

2. Второму ударному батальйону к утру 23.09 собраться в с. Кормильцы, прекратить работы по рубке и охране Орыненского леса. К 23.09 2-ому ударному батальйону перейти в с. Пятничаны в распоряжение командира 253 пехотного Перекопского полка.

Приказ 64 пехотной дивизии 24.09.1917

Штаб дивизии с. Кочубеев

§ 2

По донесениям командира 256 пехотного Элисаветградского полка в с. Залучье, как днем так и в особенности ночью, по улицам и огородам шныряют всякие подозрительные лица под видом жителей, собирающих свое имущество. Все кому угодно проникают в село беспрепятственно, без разбору. По сведениям жителей русского Залучья проникают даже люди с западного берега Збруча из австрийского села Вержбувка.

Мною возбуждено уже раньше ходатайство о выселение жителей с.с. Пятничаны и Залучье распоряжением гражданской администрации. До тех пор приказываю установить строжайший порядок пропуска всех лиц в с.с. Пятничаны, русскую Бережанку, Подфилипье и Залучье.

В каждое село из этих селений пропускать жителей по одной дороге, на которой установить у окопа пропускной пост под контролем полевого коменданта. Всякое хождение жителей по тропинкам через линию наших окопов совершенно прекратить.

Для установления правильного порядка допуска жителей к своему оставленному имуществу во избежание проникновения под видом жителей неприятельских шпионов приказываю распоряжением командиров полков выработать особые правила, которые строжайшие применить под наблюдением полковых комендантов на каждом полковом участке.

Пропуск жителей в с.с. Русскую Бережанку и Подфилипье допускать исключительно под конвоем из полковой комендантской команды, причем полковым комендантам заранее устанавливать очередь допуска и проверять документы жителей.

Приказ 64 пехотной дивизии 30.09.1917

Штаб дивизии с. Кочубеев

А. Перед фронтом дивизии находятся части противника. От шоссе, что южнее Скала до церкви в с. Бережанка австрийская расположен 310 гонв. Австрийский полк, далее до д. Тройца 309 гонв. Австрийский полк, дальше до дороги Турильче — Подфилипье 104 германский резервный полк, далее до Залучья 133-й германский резервный полк, далее до Залучья 133-й германский резервный полк и еще южнее 107-й германский резервный полк.

В резерве в районе Густынект (Гуштын прим. — В.Л.) имеется 308 австрийский полк.

Б. Правее нас 19-я пехотная дивизия со штабом дивизии в м. Ляцкорунь, левее 21-я пехотная дивизия со штабом в Лясковцы.

ПРИКАЗЫВАЮ

В ночь с 2-го на 3-е октября.

1. 255 пехотному Аккерманскому полку сменить на позиции от Таможня Гуковская (включительно) до с. Бережанка (включительно) 253 пехотный Перекопский полк...

2. 656 пехотный пехотному Богородчанскому полку сменить на позиции от с. Бережанка до ручья севернее д. Подфилиппье, что у пограничного поста №922 (включительно) 254-й пехотный Николаевский полк.

3. 655 пехотному Драгомилганскому полку сменить на позиции от Подфилиппьевской балки (исключительно) до Тыхивской балки (включительно) 256-й пехотный Елисаветградский полк.

Смененные полки отходят:

А) в корпусной резерв

253-й полк в Кочубеев — Кормильче на место 255-го полка

254-й полк в Орынин — Юридика на место 656-го полка

256-й полк в Приворотье, хутор Глубокая Могила и Бурта на место 655 полка.

Приказ 64 пехотной дивизии 20.10.1917

Штаб дивизии с. Кочубеев

§ 2

Вчера вечером охотником за зайцами был ранен пулею солдат 64 артиллерийской бригады: охотника за зайцами задержать не удалось.

Приказываю по каждому полку и от артиллерийской бригады ежедневно в пределах своего района высылать разъезды конных разведчиков для ловли всяких охотников за зайцами.

Всяких задержанных охотников предавать полковому суду как за производство охоты, которая запрещена так, и за неисполнения приказа об охоте.³²

Як відбувалися бої в 1917 році поблизу села П'ятничан, ми маємо змогу дізнатися з ґрунтовних спогадів С.І. Мамонтова, в той час молодого офіцера російської армії.³³

³² Российский государственный Военно-исторический архив. — Ф.2394. — Оп.2. — Штаб 64 дивизии. — 456.

³³ Сергей Мамонтов. Походы и кони. — http://www.dk1868.ru/history/mamontov_1.htm.

НА ФРОНТ

Мене призначили на Південно-Західний фронт. Штаб фронту перебував у Житомирі, звідти мене направили у штаб армії у Бердичів, а потім у штаб 12-го корпусу у Проскурів. Усюди я просив призначити мене у 64-ту артилерійську легку бригаду, тому що вона взаємодіяла з 64-ю піхотною дивізією, в якій у Перекопському полку служив брат. Через Козятин я доїхав до Жмеринки. Але тут поїзди чомусь не ходили, і комендант запропонував мені їхати на возі, за що я й ухопився з радістю. Таким чином, я бачив нові місця й ночував у чисто єврейському містечку, де мене почастивали рибою-фіш (фарширована щука, смачно).

Нарешті я підїхав до великого села П'ятничани, де знаходився штаб 64-ї дивізії й артилерійської бригади. (Насправді, штаб 64 дивізії знаходився у с. Кочубіїв. — В.Л.). Мене призначили у 2-гу батарею. У штабі дивізії мене очікував денщик брата, який відвіз у Бурти, маленьке село, де стояли 1-а і 2-а батареї і розміщувався командир дивізіону (трьох батарей). Підїжджаючи до Бурт, я все запитував денщика: де фронт?

— Так ось, — тикав він у простір.

— Далеко?

— Так ось? Зараз за цим пагорбом.

— Чому не чутно пострілів?

— Так удень не стріляють, тільки вночі.

— А де полк брата розташований?

— Так ось у цьому селі над рікою. (Ріка Збруч, старий кордон.)

— Я представляюся командирові й потім прийду до брата, скажи йому.

— Краще йти по шосе. Навпростець ближче, але австрійці навіть по одиночній людині стріляють із артилерії.

Я представився командирові батареї капітанові Коленковському, був радо прийнятий офіцерами і розмістився разом з ними в одній хаті.

ХРЕЩЕННЯ ВОГНЕМ

Мені не терпілося відвідати брата, побачити окопи, нашу піхоту, дріт і, звичайно, супротивника. Я відпросився у Коленковського.

— Будьте обережні. Ідїть по шосе, це невеликий гак, але по шосе рідко стріляють. Було б нерозумно бути пораним зразу ж по приїзду.

Я, звичайно, пішов прямо через поле. Село було видно верстах у двох. Посередині поля був невеликий цвинтар з деревами. Я повинен був пройти повз, але до нього було ще далеко. Раптом щось засичало у повітрі, поблизу цвинтаря вибухнула австрійська граната. Я не чув пострілу. Перший снаряд!

Мабуть, далекобійна 105 міліметрів, подумав я як фахівець.

Ще одна граната вибухнула у самому цвинтарі, і один хрест полетів у повітря.

— Стріляють даремно, снарядів багато.

Стрілянина припинилася. Я подумав обігнути цвинтар, але заспокоївся й пішов повз нього.

Отут і розпочалося.

Австрійці просто пристрілювались і чекали, поки я підійду до пристріляного місця. Вибухнула одна, дві, три гранати кроків шістдесят від мене, і раптом одна впала біля самих моїх ніг, і зарилася глибоко у землю, звідти з'явився всього лише димок.

«Камуфлет, слава Богу», — мелькнуло в мене у голові, і я із запізненням упав на коліна. Звідкись з'явилися два солдати. Я підхопився й підбіг до них.

— Як вам пощастило. Біля самих ніг і не розірвався.

Австрійці чомусь більше не стріляли. Злякався я по-справжньому тільки ввечері, коли зрозумів, що поводився нерозумно. Сам викликав вогонь австрійців. Але мені надзвичайно пощастило, все скінчилося благополучно, і я був гордий, що мене обстріляли. Камуфлетом називається снаряд, що летить здалеку і заривається глибоко в землю, тому що падає майже вертикально. Вибух не має сили підняти землю, і з'являється лише димок. Камуфлети трапляються рідко, так що мені справді пощастило.

ОКОПИ

У селі я знайшов брата. Він мене ще не бачив у формі. Втрати у піхоті були великими. У батальйоні було всього два офіцери: командир батальйону і брат. Це замість 22 офіцерів за статутом. А в цей час у Москві сиділо 56 бездільників у одній батареї.

Я неодмінно хотів пройтись по окопах. Брат нізащо цього не хотів. Але командир батальйону, бачачи мою молоду запопадливість, вирішив пройтись зі мною й показати окопи противника.

— Будь обережний, — просив брат, — нагинайся й не висовувайся.

Позиція була міцною. Прекрасні глибокі окопи з ходами з'єднання. Багато колючого дроту, ріка Збруч і на тій стороні австрійський дрім і їхні окопи. В одному місці ми зупинилися, і командир батальйону мені щось показував через амбразуру в навісі, що мала, імовірно, розмір 20 на 20 сантиметрів. Він відхилив голову, і в цей самий час в амбразуру цикнула куля й впилася у стовп, що підтримував навіс.

— Ого, — сказав він просто. — Добре стріляють. На дев'ятсот кроків всадити кулю у таку маленьку діру! У них прекрасні рушниці Манліхера з оптичним прицілом і, імовірно, верстаком.

Ні слова про те, що він тільки що уник смерті. Хід з'єднання йшов зигзагами.

— Проходьте скоріше цей відрізок. Його обстрілюють якраз звідти. У наступному можете затриматися.

Нам назустріч йшов солдат, що ніс пораненого в груді й закривавленого солдата. Поранений був дуже блідий. Довелося притиснутися до стінки, щоб пропустити. Зізнаюся, мені стало не по собі й захотілося додому.

Уперше виникла думка, що отут і вбиті можуть.

ОБСТРІЛ БАТАРЕЇ

На фронті становище було набагато краще тилу. Тут ще була дисципліна, офіцерів поважали. Накази виконували. При мені було тільки два невеликих бої. Офіцери брали мене із собою, щоб навчити й показати, як що робиться. Раз ми були з поручиком Воїновим на батареї й вели рідкий вогонь. На спостережному пункті перебував капітан Коленковський. Накази передавалися нам по телефону. З'явився австрійський літак. Воїнов з великим невдоволенням зробив ще два постріли. Те, чого він побоювався, і трапилося. Літак став крутитися над нами, і прилетів важкий снаряд. Потім другий. Ясно, літак коректував стрільбу. Воїнов наказав солдатам розійтися з батареї. Раптом настало пекло. Три важкі австрійські батареї стріляли ураганним вогнем протягом 20 хвилин. Потім перерва. Воїнов не дозволив солдатам іти на батарею. Він був правий, ще два рази по п'ять хвилин тривав обстріл із розрахунком, що люди збіжаться дивитися. Потім усе змовкло.

— Тепер можна йти. З німцями те добре, що все у них робиться за правилами. Тепер вони більше стріляти не будуть і не стріляють убік, де збираються цікаві. Ми б стріляли без правил і напевно б добились результату, а у нас за німецькими правилами втрат немає.

Батарея виглядала жахливо. Усе перерите навкруги. Три гармати одержали прямі влучення, одна гармата перевернена. Один ствол був як відрізаний, в іншій зіпсований лафет, у третьої колесо. Бомба потрапила у склад снарядів, але вони не здетонували, як мало бути, їх порозкидало, як кеглі.

Мене дуже здивувало, коли після огляду Воїнов доповів по телефону Коленковському, що пошкодження незначні. Відразу привели все в порядок. Із трьох зіпсованих гармат зібрали одну придатну, а семи гарматну батарею перевезли вночі на задалегідь обрану позицію. Батарей були 8-гарматні, що було набагато зручнішим.

БІЙ

При зміні позиції батареї потрібно було її пристріляти по різних цілях. Цим зайнявся Коленковський і взяв мене із собою, щоб навчити. У батареї було три спостережні пункти у другій лінії окопів. Ми стежили за тим, щоб австрійці їх не виявили. Ходили тільки по окопу й ніколи вдень у цій місці з окопу не показувалися. Там були дві землянки: мала для офіцерів і більша для телефоністів. Зазвичай офіцери чергували на спостережному пункті по добі. Ми пішли на наш головний спостережний пункт проти завороту ріки, де окопи її перетинали. Були дві чудові цейсієвські труби. Коленковський користувався однією, я дивився в іншу.

Він пристріляв декілька цілей, які під номерами записувалися на батареї. Так що досить було наказати батареї: «Ціль номер тако-то. Вогонь!» — і ціль обстрілювалась навіть уночі.

Перед самою темрявою Коленковський раптом задав, що не пристріляв перешийок. Він випустив кілька шрапнелей і скомандував відбій.

Ночували ми в бліндажі.

За годину до світанку раптом усі австрійські батареї заговорили разом. У телефон усі кричали — ніякого толку добитися було не можливо. Нарешті піхота нас повідомила, що німці вийшли з окопів на перешийку.

— Німці?! — здивувався Коленковський. — Добре, що ми вчора пристріляли перешийок, — і він наказав вести поодинокую стрільбу по перешийку.

— Чому поодинокую? — хвилювався я.

— Темно ж, нічого не видно. А стріляти навмання не рекомендується. Я стріляю тільки, щоб підтримати запал у наших окопах.

— А спалахи пострілів не видадуть положення батареї? — я хотів усе знати.

— Ні. Уся австрійська артилерія стріляє, і неможливо відрізнити спалахи від розривів.

Супротивник стріляв по окопах і по резервах. Ні спостережного пункту, ні батареї він не виявив. Так що ми могли стріляти спокійно.

Спокій Коленковського передався і мені, і солдатам-телефоністам. А навколо панувала паніка. Нарешті стало світати. Коленковський припав до труби.

— Справді німці. Ви їх бачите?

Я витріщував очі, але нічого не бачив.

— Ну як же, на перешийку. Добре йдуть, не стріляють.

Я все-таки не бачив.

— Ось, на фоні низького розриву дві фігури.

— Ах, бачу.

Стало світліше, і я ясно їх побачив.

Коленковський став стріляти швидким вогнем і низькими розривами шрапнелей.

— А, починають стріляти, виходить, хвилюються.

Він наказав стріляти комбінованим вогнем шрапнелі і гранат.

— Хоча шрапнель поражє більше, але граната діє на нерви, — пояснив він.

Справді, німці залягли. Другий ланцюг вийшов з окопів, і перший піднявся було, але, зустрінутий швидким вогнем, зупинився знову, заліг й потім відійшов в окопи.

— Ось і все, — сказав Коленковський.

Звичайно, ще з годину заливалися кулемети, бухкала артилерія, шаленів телефон, але бій було закінчено.

Наша піхота не витримала вогню австрійських батарей і покинула окопи. Залишилися в окопах тільки офіцери й команди розвідників. Повз нас проходили поранені і не поранені. Це був єдиний і невеликий бій, який я пережив на фронті.

Одного чудового дня австрійська далекобійна батарея обстріляла Бурти новими снарядами подвійної дії. Снаряди ці нікуди не годилися. Шрапнель утримувалася величезною голівкою-гранатою й не мала поражаючої сили, а голівка-граната летіла шкереберть і не вибухала. Мене призначили ад'ютантом командира дивізіону, досить доскіпливого полковника. Але він поїхав у штаб замінити командира

бригади генерала Невадовського, який пішов у відпустку, так що я жив один у хаті й потерпав від неробства. Ходив, як і раніше, чергувати на спостережний пункт другої батареї.

Я зробив дурість: підняв головку австрійського снаряда, що не розірвалася, і поставив на стіл, хоча знав, що це небезпечно. Прийшов молодий офіцер з першої батареї й став вертити головку.

— Залиште її, це дуже небезпечно.

— А, боїтеся?

І цей недоумок став бити по гранаті чимось.

Бачу, що дурень. Чимось відволік його увагу. Він пішов, а я роздягнувся й хотів лягти, коли згадав про гранату: «Треба її негайно віднести, а то якийсь дурень наробить лиха».

Надворі був тріскучий мороз. «Віднесу завтра... Ні, зараз. Вона ж може щохвилини вибухнути».

Взев туплі, накинув шинель, взяв гранату і виніс. Хотів її закопати, але земля була як камінь — промерзла. Поклав гранату у канаву і накрив її сміттям. Швидко повернувся у теплу хату.

Наступного дня пішов чергувати на спостережний пункт. Приходить мій денщик з обідом.

— Послухай, Петре, тільки позавчора дав тобі нову гімнастерку, а вона вже розірвана.

— Це від австрійської гранати. Розірвало осколком.

— Що ти кажеш? Австрійці сьогодні не стріляли.

— Ні. Діти знайшли гранату й стали з нею гратися. Я саме йшов біля хати, коли граната в них розірвалася і трьох убила. Двох нашого господаря. Коли він пішов, то я подумав: «Напевно, моя граната...»

Так воно й виявилось.

Брат поїхав у відпустку у Москву.

Більшовики захопили владу у жовтні. Але до нашого віддаленого фронту їхня влада дійшла у листопаді, і то поступово. Я дуже хвилювався за брата. Напевно він брав участь у боях у Москві. Звісток не було. Нарешті з'явився його денщик. Брат був поранений під час боїв у Москві у ногу. Денщик приїхав за його речами й привіз мені розписку, щоб я одержав платню брата.

ЗАМЕТІЛЬ

По закінченні училища я одержав прекрасне сідло й намагався якнайчастіше їздити верхи. Часто їздив до зубного лікаря, у штаб, у третю батарею, де познайомився з офіцерами, з поручиком Абрамовим, але тоді я його не запам'ятав.

Раз мені довелося їхати на санях на парі дивізіонних коней у штаб Перекопського полку, щоб одержати платню брата. Ми, солдат-візник і я, виїхали дуже рано. Дорога була гарна, снігу небагато. Але нам довелося проїхати верст 60, поки ми відшукали штаб полку. Як водиться, ніхто точно не знав, де він перебуває. Одержавши гроші, ми поїхали назад, і, коли доїхали до П'ятничан, стало темніти. Офіцери штабу запропонували мені переночувати у них, але я їх мало знав, і мені здалося, що ми легко проїдемо 12 верст, що залишилися до Бурт. І ми поїхали.

Поки їхали яром, усе йшло добре, але коли виїхали в степ, то стало зовсім темно й піднялася заметіль. Уздовж дороги йшли жердини з телефонним дротом. Але у темряві їх було погано видно. Доїхали до великої скирти соломи, взяли напрямок на Бурти. Але незабаром жердини зникли, і ми знову приїхали до скирти. Знову взяли напрямок і... знову приїхали до скирти.

— *Що за чорт! Видно, нечистий нас крутить.*

Взяли знову напрямок і намагалися не повертати вліво. Але незабаром усе зникло у заметілі — і напрямок, і дорога, і жердини. Навіть по вітру не можна було орієнтуватися. То він дув в обличчя, то у спину. Коні знесилилися й стали зупинятися. Тепер я був би радий повернутися до скирти — зарившись у солому, можна було б провести ніч. Мій візник став пхикати й голосити, що ми загинемо отут, замерзнемо. Я був розгубленим й мовчав.

Раптом ми на щось наткнулися. Це був окіп і навіть зі спуском для коней. Я вирішив отут і заночувати. Коней розпрягли, завели вниз і загородили вихід саньми. Я навпомацки зібрав небагато соломи, забрався в кут, зняв шинель і в неї закутався. Незважаючи на холод, я заснув.

Коли я прокинувся, світило сонце, у двадцятьох сажнях від нас було шосе, яке ми так шукали вчора. А у версті були Бурти. Я розбудив солдата, сказав йому запрягти коней, а сам бігцем побіг на Бурти, у свою теплу хату, де з насолодою напився чаю. Горілки я ще не пив.

ПЕРШІ ЗАХОДИ БІЛЬШОВИКІВ

Армія поступово розпадалася. Спершу наступила тиша, а потім братання. Більшовики надіялися таким чином досягнути миру. Це було на руку австрійцям — вони могли використовувати резерви в іншому місці. Був дивний стан: не мир і не війна.*

Одним з перших кроків комітетів солдат було позбавлення офіцерів денциків. Мій денцик зовсім не хотів повертатися на службу у батарею, і я не мав наміру його туди направляти. Тоді я відправив його у відпустку і доручив йому відвезти додому всі мої численні речі і сідло. Потім я дозволив йому не повертатися у батарею, а їхати у своє село. Він чесно відвіз мої речі додому. Йому ж нічого не вартувало їх у мене вкрасти, але між денциками й офіцерами виникала дружба, і вони переважно були вірними.

Зникнення мого денцика не сподобалось комітетам.

Мій господар погодився за помірну плату палити у печі, замітати у хаті і прати мою білизну. Я передбачав, що рано чи пізно мені доведеться покинути фронт, і тому залишив у себе лише тільки один чемодан і білизну для походу.

* Протокол про перемир'я між представниками воюючих сторін було підписано в листопаді — грудні 1917 року.

Военно-исторический архив России. №456. — Ф.2394-2. Приказы и приказания по дивизии.

Протокол №2 (об перемирье)

На основании нового совещания представителей обоих корпусов, стоящих по обе стороны м. Скала, 28.11.1917/11.12.1917 условия, заключенные 24.11./07.12.1917 г., изменены следующим образом:

1. Демаркационная линия между позициями — передовые линии проволочных заграждений с обеих сторон.

2. Ловля рыбы в Збруче — воспрещается.

3. Охота и всякая стрельба воспрещается в полосе ближайших 4 верств / 5 километров от нейтральной зоны.

28.11.—11.12.1917 г. Збрыж.

Прочитано, проверено и подписано

Представители австро-венгерского
корпуса западнее м. Скала
Роттер — лейтенант
Владимир Тимцинтрант — обер-лейтенант
Гузин — оберлейтенант
Оберсдорфер — оберлейтенант
Ракуша — оберлейтенант
Рюлинг — капитан
Эрвин Фаронь фон Франц — подполковник

Представители русского
корпуса восточнее м. Скала
Капонир — Фрим
Прапорщик — Хандальев
Подпоручик — Мышковский
Штабс-капитан — Журин
Полковник — Гершельшан
Полковник — Борисевич

ВТЕЧА З ФРОНТУ

Повернувшись ранком зі спостережного пункту, я роззувся і ліг на ліжко. Зайшов унтер-офіцер дивізіону, який прибув з П'ятничан, де знаходився обоз дивізіону. На Буртах були я, три розвідники — вістовий і кучер з парою коней. Всі інші люди та коні дивізіону знаходились у тилу на віддалі 12 верст. Унтер-офіцер доволі недбало привітався і залишився стояти біля дверей. Я запитав, які новини в обозі. Він розповів про людей і коней обозу і, прийнявши незалежну позу, повідомив про проведені вибори начальників — останню моду більшовиків. Більшість старих офіцерів було обрано на їх старі посади, але не молоді офіцери.

— Вам також прийдеться залишити цю квартиру. Новий ад'ютант дивізіону уже обраний.

— Хто це?

— Я.

Я кинувся до свого револьвера, що висів на поясі над ліжком. Револьвера не було. Мій жест, мабуть, передбачали, і його викрали заздалегідь. Але шабля була. Я її вихопив з піхв. Унтер-офіцер ураз зник. Я намагався попасти голими ногами у туфлі, але при моєму збудженні попав тільки в одну. Так з одною босою ногою кинувся за унтер-офіцером.

Вулиця була порожньою. Я побіг до хати розвідників. Був сніг і мороз, але я нічого не відчував. Я влетів у будинок. Солдати стояли з карабінами в руках наготові. Я не звернув на них жодної уваги, відсторонив рукою карабіни і пішов подивитися за велику піч. Там нікого не було (на щастя, думаю я тепер).

Трясучись від збудження, я повернувся до солдатів. Їхні карабіни, направлені спочатку проти мене, ледь помітно опустилися. Приклади торкнулися підлоги, і солдати виявились у положенні «струнко». Але я усвідомив все лише пізніше. У той момент я був надзвичайно схвилюваний. Тремтячим голосом я сказав:

— Унтер-офіцер оголосив... що його обрали... Я ж кажу вам... що нічого не поміняється... поки я тут... Зрозуміли?

— Так точно, пане прапорицику.

В цей час я опустил очі і з здивуванням побачив у своїй руці оголену шаблю і мою голу ногу. Це мене збентежило, і я, нічого більше не додавши, пішов до себе. На цей раз було дуже холодно і навіть боляче йти снігом босоніж.

Я пішов доповісти про те, що відбулося, капітану Коленковському. Він уважно мене вислухав.

— Як ваш начальник я вас не схвалюю, — потім, помовчав: — Але, мабуть, я вчинив би таким же чином, якби я був на вашому місці і вашого віку, — знову помовчав. — Постараємося перетворити це на жарт, тому що я побоююсь, що будуть наслідки.

Незважаючи на збудження, втома взяла своє, і, повернувшись до себе, я заснув. Розбудив мене телефон. Я почув своє ім'я. У ті часи телефони не виключалися. Можна було почути всі розмови. Я взяв трубку, завмер і слухав. Тому що голос мого унтер-офіцера говорив:

— Товаришу комісар, прошу вас арештувати прапорщика Мамонтова.

— Що він зробив, ваш прапорщик?

— Він противився виборам начальників і гнався за мною з оголеною шаблею.

— Ну так арештуйте його.

— Гм... Я б хотів, щоби ви зробили це. Я сумніваюся, щоби наші солдати виконали мій наказ. Важко ж арештовувати свого офіцера. Ви ж знаєте...

— Добре, товаришу, я направлю у Бурти дванадцять кіннотників. Надіюсь, цього буде досить?

— Звичайно так. Процайте товаришу.

Розмову було закінчено.

Я пішов до Коленковського і застав його одного.

— Вам поталанило. Ви попереджені. Кіннотники прибудуть сюди через дві години. Потрібно, щоби ви зникли до їх появи. Напишіть собі відпустку і прикладіть печатку дивізіону. Я підпишу за командира, ви поставите який-небудь підпис за комісара. Мабуть, вашим солдатам доручено за вами слідкувати. Направте їх по одному як можна подалі з дуже важливим повідомленням (три хрести). Потім направте кучера підкувати коней. Коли ви переконаєтесь, що вони насправді поїхали, попросіть господаря хати запрягти своїх коней, взяти ваш чемодан, накрити його соломною і чекати вас на повороті. Ви до нього прийдете, під видом прогулянки, зробивши великий гак. Їдьте у Кам'янець-Подільський і далі у Москву. Не потрібно говорити нічого іншим офіцерам, я їм потім розповім. Ідіть і не втрачайте часу. І Бог вам у допомогу.

Все відбулося, як він сказав. Я домовився з господарем, кинув свою шапку у криницю, накинув на себе шинель і, посвистуючи й махаючи прутиком, пішов в іншу сторону. Відійшовши від села, я подивився,

чи не слідкують за мною. На вулиці стояли солдати і дивилися у мою сторону. Тоді я почав кидати сніжки. Ця проста справа, мабуть, їх заспокоїла, вони зайшли у хату.

Я продовжив прогулянку. Дійшовши до кургана, я повернувся — вулиця була пустою. Тоді, ховаючись за курган, я змінив напрям і пішов до шосе, де на мене чекав господар. Я сів у сани, і він погнав коней.

У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

Попавши у Кам'янець-Подільський, у двадцяти п'яти верстах від Бурт, я себе відчув у безпеці. Звичайно, кіннотники не будуть мене перслідувати, а унтер-офіцер буде радий позбавитись мене.

Залишилося доїхати до Москви, а це було непросто. Армія демобілізувалася без всякого плану, простим дезертирством. Натовп озброєних людей дезорганізував транспорт. Поїзди з теплушок ходили рідко, без всякого розкладу. Їх брали штурмом на кожній станції. Великий натовп озвірих солдатів легко піддавався демагогічній пропаганді більшовиків. Офіцерів вбивали, викидали на ходу з вагонів. Особливо страшними були пересадки на вузлових станціях. Тут шуміла солдатня. Влізти у поїзд було практично неможливо. Люди очікували тижнями.

Тільки я розмістився у кімнаті готелю, у двері постукали. Зайшов усміхнений єврей.

— Здрастуйте, пане офіцер, як ви поживаєте? Чи не потрібно вам чого-небудь? Я можу дістати вам усе, що ви захочете.

— Дякую, мені нічого не потрібно.

— Не говоріть цього. Мабуть, вам що-небудь потрібно. Дівчину? Паспорт? Зброю? Цивільний костюм? Ні? Ну, відпочивайте. Я зайду завтра.

Він прийшов наступного дня.

— Здрастуйте, пане офіцер, чим можу послужитися?

— Ви говорили про зброю. Я хотів би купити револьвер.

— У добрий час. Довіртеся мені. Вам краще не виходити на вулицю. Місто заповнене солдатами, які пристають до офіцерів. Ви мені скажете, що вам потрібно, і я принесу вам сюди. Значить, револьвер. Якої системи? Патрони?

Він продав мені револьвер, хліба, ковбаси, сала і борошна. Доставив мене і мій чемодан на вокзал, запхнув у переповнений вагон. У нього всюди були зв'язки і свої люди.

- *Ось, – сказав він посміхаючись, – а ви говорили, що нічого не потребуєте.*
- *Я був не правий. Без вас я навряд чи зміг би виїхати. Дякую вам.*
- *Щасливої дороги.*

1917–1920 РОКИ

Історична довідка.

У лютому 1917 року у Петрограді (сьогодні Санкт-Петербург) розпочалася Лютнева революція. Цар Микола II відрікся від престолу. Владу в країні взяв Тимчасовий уряд.

У Кам'янецькому повіті, в який входило село П'ятничани, виникає двовладдя: з одного боку – уповноважені Тимчасового уряду, рада громадських організацій, з іншого – рада робітничих і солдатських депутатів, підтримана солдатами 3-го Кавказького і 12-го армійського корпусів.

У січні 1918 р. збільшовичені солдати захопили владу у Кам'янці-Подільському. Проте радянська влада тут проіснувала недовго. У лютому 1918 року у Брест-Литовську розпочалися переговори між Німеччиною та Радянською Росією. У цих переговорах взяла участь Центральна Рада – уряд Української Народної Республіки. 9 лютого 1918 року делегація УНР підписала з Німеччиною сепаратний договір і звернулася з проханням направити свої війська для захисту від більшовиків. Німці разом з австро-угорцями ввели свої війська на територію України.

29 квітня 1918 року за підтримки Німеччини на Україні відбувся державний переворот, у результаті якого на зміну соціалістам Центральної Ради до влади прийшов П.П. Скоропадський – колишній генерал-лейтенант царської армії. На «Всеукраїнському хліборобському з'їзді» Скоропадського проголошено гетьманом України. Була прийнята нова назва країни – Українська держава.

Нова влада прагнула навести у країні порядок, створити умови для відновлення економічного життя, захисту поміщицького майна від свавілля революційного селянства. Проте населення Поділля негативно поставилося до влади, яка опиралася на військову силу іноземної армії. Вони висловлювали свої протести на сільських сходах. У травні–липні 1918 р. відбулися заворушення у с. Врублівці.

Селяни відмовлялися повертати взяті речі з панського маєтку, випасали худобу на поміщицьких посівах, самовільно розбирали будинки в економії, виганяли з фільварків службовців. У багатьох селах краю відбувалися сутички з австро-угорськими військами та гетьманською вартою.

Після закінчення Першої світової війни та революції у Німеччині уряд Скоропадського втратив підтримку німців, і 14 грудня 1918 року зрікся влади і в той же день з німецькими військами залишив Київ. 18 грудня 1918 року владу у Києві взяла Директорія Української Народної Республіки, очолювана В.К. Винниченко. До лютого 1919 року всю повноту влади в Українській Народній Республіці зосередив у своїх руках С. В. Петлюра. У лютому 1919 року місто Київ було захоплено військами української Червоної Армії. 10 березня 1919 року, у розпал громадянської війни більшовиками була проголошена самостійна Українська Соціалістична Радянська Республіка зі столицею у Харкові, що перебувала у військовому союзі із Радянською Росією.

З 31 серпня уряд Петлюри перемістився до Вінниці, а потім – до Кам'янець-Подільського. У результаті розпаду Австро-Угорщини у 1918 році на території Галичини була створена Західноукраїнська Народна Республіка.

Польща, що повернула у 1918 році свою незалежність, втрачену наприкінці XVIII століття, прагнула при цьому повернути собі українські землі, що колись належали їй. Це стало причиною польсько-української війни.

До початку червня 1919 року майже вся Західноукраїнська Народна Республіка була окупована Польщею, Румунією й Чехословачинною. Українська Галицька Армія (УГА) контролювала лише правий берег річки Збруч, східний кордон між ЗУНР і УНР. 7 червня 1919 року УГА розпочала «Чортківський наступ», у результаті якого війська ЗУНР просунулися станом на 24 червня 1919 року до м. Львова і Станіслава та зайняли Тернопіль. Однак 28 червня розпочався польський наступ і до 16 липня УГА була відкинута на свої позиції від 7 червня, а 18 липня 1919 року УГА в складі 50 000 бійців перейшла на лівий берег річки Збруч і повністю втратила контроль над територією ЗУНР. Її частини на деякий час розташувалися по селах повіту. Жителі краю в цілому підтримували Директорію УНР, на її заклик допомогти війську зібрали чимало білизни, грошей, зброї, збіжжя, борошна, картоплі.

В армії Петлюри служили такі жителі с. П'ятничани: офіцером Васильківський Афанасій Іванович, Гординський Іван Дмитрович, Кротик Олександр Клементійович, Васильківський Олександр Іванович. Проте мобілізація до української армії стикалася зі значними труднощами — селяни не хотіли відриватися від землі.

У листопаді 1919 року на Кам'янецьчину вступили польські війська. 21 квітня 1920 р. Польща і Україна домовилися про те, що кордон між ними проходитиме по річці Збруч. Однак Петлюра на той час вже не представляв самостійної сили й міг існувати тільки при польській підтримці. 25 квітня 1920 року польські війська атакували позиції Червоної Армії по всій довжині українського кордону і 7 травня зайняли Київ. Але вже у травні 1920 року радянські війська перейшли у контрнаступ. 12 червня вони звільнили Київ і у липні почали операції у Західній Україні.

Спогади О.К. Кротика

Як проходила зміна влади і яку участь у цьому брали жителі села, можна дізнатися з автобіографії Кротика Олександра Климовича, написаної ним під час чергового арешту у 1929 році (подається без змін).³⁴

«Народився 10 квітня 1890 році в селі П'ятничани. До семи років проживав з батьками. Після семи років був пастухом у Гуківській митниці. Пас корів службовців митниці пару років.

Потім був уборщиком та дворником при тій же митниці до 1909 року. В лютому 1909 року я виїхав в м. Герби Чентоховські Польща по рекомендації одного службовця Гуківської митниці Демянигіна, який виїхав туди працювати у митниці. Я там працював двірником до 1911 року. В жовтні 1911 я був призваний на дійсну військову службу і зачислений в Муромський полк, в якому прослужив рядовим солдатом весь час. В серпні 1914 році під час служби в цьому полку під час війни попав у полон у Германію. В полоні пробув до травня 1916 року. В 1916 році я зробив побіг з Германії і перебрався через кордон Швейцарії і попав у м. Базель. Звідти був направлений Швейцар-

³⁴ Архів Управління СБУ України у Хмельницькій області. — Ф. — П 30356.

ською владою у м. Берн до російського консула. Тим же консулом направлений у Францію, а з Франції направлений в Ленінград, де був зарахований в червні 1916 році в запасний полк, де пробув до февральської революції 1917 року. Після того був командирований в Тамбовську обл. і зарахований рядовим в 64 піхотний полк. Там пробув до серпня 1917 року.

В серпні 1917 року був командирований в м. Москву в комітет біжавших з полону солдат та офіцерів. І був зарахований в 191 піхотний полк, де пробув до листопада 1917 року. Приймав активну участь у февральські дні проти білих з 24 жовтня по 2 листопада 1917 року.

Після того я був демобілізований додому. По прибутті додому я нічого дома не застав, все було розорене імперіалістичною війською. Змушений був евакуюватися до м. Оринін. Де я поступив в міліцію, де прослужив з грудня 1917 року до лютого 1918 року. Після окупації німцями та австрійцями був уволен бувшим Оринінським комісаром Степуною та нач. повітової міліції Жеребним як більшовик та арештований австрійськими властями. Через деякий час був звільнений але платні не одержав. Врожай 1917 року пропав, бо не було як зібрати через позицію (Примітка. Мабуть маєть ся на увазі траншеї, які проходили через присадибні ділянки) і таким чином сімейство залишилося без куска хліба. Після того я примушений був вступити в другу погранбригаду, де прослужив котельником по доставці продуктів до 5 листопада 1919 року. У квітні місяці 1919 року брали активну участь проти Петлюровщини на фронті біля Милівців і других сіл.

В листопаді місяці під час окупації України Польщею вся погранохорона розбіглася, а я жив дома та працював в підполлі Лянцкорунського та Оринінського району, така робота продовжувалася до липня місяця. Після відходу польських та петлюрівських військ підпільник у ревкомі Оринінського волревкому, що можуть підтвердити товариші з П'ятничан Власов Михайло Адольфович та з с. Збрижа Астахов і багато їх товаришів. Після цього я приступив до організації Червоного взводу сількорів та комбедів. Під час прориву петлюрівцями фронту в Галичині у вересні місяці я був відрізаний петлюрівцями і був вимушений залишитися в селі П'ятничани і скривався до оголошення петлюрівцями демобілізації включно до мого року 1890 і оголошено до тих хто скривався від мобілізації про конфіскацію їх майна, що примусило мене мобілізуватися, бо скриватися не

було де. І таким чином я був мобілізований і служив при курені у м. Кам'янці артельщиком по доставці продуктів. Коли петлюрівці почали відступати, я зараз же вивтікав додому і скривався до остаточного відходу петлюрівців».

1920 – 1930 РОКИ

Історична довідка.

У листопаді 1920 р. на Поділлі остаточно утверджується радянська влада. З 1921 року в країні відбувається перехід від політики «воєнного комунізму», що передбачала практично безоплатне вилучення у селян всіх рештків сільськогосподарської продукції, до так званої «Нової економічної політики – НЕП», що встановлювала певну економічну свободу для громадян та можливість після сплати податків вільно розпоряджатися виробленою продукцією. З 1922 року в нашому краї розпочалося повільне відновлення господарства.

У жовтні 1920 року між РСФСР, Радянською Україною і Польщею було підписано договір про перемир'я та припинення бойових дій, а у березні 1921 року у м. Ризі між цими сторонами укладається Ризький мирний договір, згідно з яким було визначено лінію державного кордону, частина якого проходила по річці Збруч.

У зв'язку з оформленням державного кордону по річці Збруч радянська влада приступає до організації його охорони. У м. Кам'янець-Подільський розташовується 28 бригада 12 прикордонної дивізії. У 1921 році охорону кордону здійснювали загороджувальні пости.

Ситуація у прикордонні була дуже напруженою. В інформації місцевих органів радянської влади зазначалося «Постачання частин продовольством останнім часом стає все гірше і гірше...»; «Селянство дивиться на червоноармійців, особливо в прикордонній смузі, недружно. Пояснюється це, по-перше, вимогами від селян продовольства, по-друге, спустошеннями садів». Голод і нестачі штовхають прикордонників і на посадові злочини, які «зустрічаються найчастіше у прикордонній смузі, де особливі пункти пропускають за кордон коней, за що беруть хабарі...». «Контрабанда до цього часу сильно лютує. За кордон у великій кількості відправляють коней, хліб

та інші продукти і тварин, а звіди переправляють сіль, мануфактуру, мило, сірники тощо».³⁵

7 березня 1923 р. згідно з постановою Всеукраїнського ЦВК про новий адміністративно-територіальний поділ УРСР утворено Кам'янець-Подільський округ, до якого увійшло 17 районів, серед яких: Довжоцький, Жванецький, Китайгородський, Орининський, Староушицький, Маківський.

У 1924 році проходить чергова реформа прикордонної служби. У м. Кам'янець-Подільський створюється 23-й прикордонний загін, до складу якого входила П'ятничанська застава №3 та Гуківська прикордонна комендатура. Прикордонна застава стає головним підрозділом охорони кордону, її чисельність складала до 34—44 осіб, протяжність ділянки, що охоронялася, — до 8 кілометрів. У 1924 році, мабуть, і було побудовано будівлю П'ятничанської застави, яка до цих пір стоїть у селі і використовується як зерносховище місцевого сільськогосподарського товариства.

З кінця двадцятих років радянська влада взяла курс на масову насильницьку колективізацію сільського господарства і «ліквідацію куркульства як класу». У селах з'явилися «двадцятип'ятитисячники» — представники робітничого класу, направлені для проведення колективізації та очищення сіл від неблагодійних елементів.

Післявоєнне відновлення села. Політичні і господарські організації. Школа. Контрабандний промисел. Репресії влади

На початку 20-х років становище жителів села П'ятничани було дуже важким. Тільки закінчилися шестирічні військові події (Перша світова, громадянська, радянсько-польська), які своїм катком неодноразово прокочувались через село, залишаючи на його тілі численні рани. Багато чоловіків, призваних в армію, загинули на полях боїв або як Сірант Роман, Губеліт Іван — повернулися додому інвалідами. На жаль у жодних документах не вдалось віднайти даних про втрати, яких зазнало село під час воєнних лихоліть початку двадцятого століття. Однак на підставі статистичних матеріалів можна ви-

³⁵ Кабачинський М.І. Історія охорони кордонів України: Монографія. — Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби імені Б. Хмельницького, 2005. — С. 249.

рахувати орієнтовну кількість втрат, що складає біля 50–60 жителів села. Якщо в 1911 році в селі проживало 488 працездатних осіб чоловічої статі, то в 1923 році дорослих чоловіків у селі нараховувалось на 140 чоловіків менше. Якщо припустити, що 50% чоловіків померло природною смертю, то втрати під час військових дій складатимуть 70 чоловіків).

Значна частина сімей щойно повернулася або поверталася до своїх, часто зруйнованих під час бойових дій домівок. І в цих умовах, при відсутності будь-якої підтримки з боку держави, у 1920 році майже весь урожай нова влада забрала по «продрозкладці», жителі села енергійно взялися за відновлення господарства. Основним заняттям та джерелом виживання, звичайно, було сільське господарство. Проте селяни активно користувалися і промислами, пов'язаними з близькістю кордону. На територію Західної України, яку контролювала Польща, переганялися свійські тварини, а за кордоном закуповувались товари першої необхідності, які були практично відсутні в нашому краї. Ці товари продавалися на ринках містечок Оринін, Смотрович і Лянцкорунь.

Нова влада розпочала формування місцевих органів влади — повітових, волосних і сільських революційних комітетів. З автобіографії Кротика Олександра Климовича (продовження).

«..... по розпорядженню Кам'янецького повітового ревкому я приступив до своїх обов'язків голови Оринінського волівськревкому 29 листопада 1920 року і приступив до роботи по організації селревкомів комітета незаможних селян та створенню взводу міліції при волревкомі і тому їздив по других районах по розпорядженню повітового ревкому. В січні 1921 року був 1-й з'їзд волревкому в м. Оринині, на якому я був обраний головою виконкому і делегатом на повітовий з'їзд, де також був обраний членом виконкому і призначений зав юридичним відділенням Кам. повітового виконкому. На цій посаді я працював 2 місяці і виконував різні завдання при повітській військкомісії».

З початку 1920-х років село П'ятничани було включено до Лянцкорунської районної ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів, а у 1924 році переведено у підпорядкування до Оринінського району.

Під час перепису в 1920 році в селі П'ятничани було зафіксовано 1010 жителів, які проживали в 220 дворах. Через три роки кількість

жителів збільшилась більш як на 250 чоловік і становила у 1923 році 1296 жителів: 348 чоловіків, 421 жінка та 500 дітей. У цей рік громадою села оброблялося 655 десятин орної землі, в її розпорядженні було 115 десятин лісу та 124 десятини присадибної землі.

Через рік (1924) у селі проживало вже 258 сімей, з яких сільським господарством займалося 254 сім'ї. До складу комітету незаможних селян входило 89 сімей. Всього землі було 847 десятин, великої рогатої худоби 203 голови, коней 172 та 64 плуги. У 1925 році сільським господарством в селі займалося 276 домогосподарств, з них 160 було віднесено до бідняцьких, а 110 середняцьких. В цьому році в селі було зафіксовано 591 особу чоловічої статі та 707 жіночої, всього 1298. З них працездатними було 885 чоловік.

У надзвичайно важких умовах початку 20-х років жителі села змогли своєю працею не тільки забезпечити продовольством свої сім'ї, вони сплачували чисельні податки та виконували трудові повинності. Так, у 1923 році селянами с. П'ятничани сплачувалися: два загальногромадянські податки, присадибний податок, трудовогожовий податок (надання транспортних послуг), фунтовий збір з десятини на користь Червоної Армії, 10-фунтовий збір з кожного члена сім'ї, однофунтовий збір з десятини на голодну дитину та два фунти з десятини.³⁶ (1 фунт — 409,5 г. — *В.Л.*)

Організації села та їхня діяльність

На початку 1920-х років у селі створюється комітет незаможних селян (комнезам), до складу якого у 1923 році входило 89 найбідніших сімей села. Такі комітети створювалися радянською владою в перші роки свого існування з метою виконання на селі не господарських, а в першу чергу політичних функцій. Вважалося, що найбідніші селяни є опорою нової влади, на відміну від середняків та куркулів. Головою комнезаму с. П'ятничани було обрано Лачова Кирила Леонтійовича, уродженця с. Трилісся Старобіховського району, Білорусь. У 1928 році головою комнезаму обирався Трач Микола Федорович, 1887 р.н.

³⁶ Исполком Ляцкорунского райсовета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, 1923 г. Фонд р — 1245. — ед.хр.24. — Ведомости о поступлении налогов по с. Пятничаны.

З членів комнезаму формувалися так звані «групи по викачці продовольчих податків». Наприкінці 1922 року керівником цієї групи в селі П'ятничани, за рекомендацією керівництва комнезамами Оринінської волості, був призначений житель села Власов Микола Адольфович, 1888 року народження, уродженець Петербурга. За успішне проведення роботи по вилученню продовольчих податків його було нагороджено хлібом в сумі 20 пудів.

Члени комнезаму сплачували членські внески, за рахунок яких виписувалися газети, зокрема, газета «Червоний кордон». Газети зберігалися у голови комнезаму, який по черзі давав їх читати членам комітету і вів відповідний облік такої роботи. Члени комнезаму залучалися до різних громадських робіт, як-то заготівля дров. У зборах комнезаму брали участь, як правило, представники партії та комсомолу. На початку 1930-х років, при створенні у селі П'ятничани колгоспу, комнезам припинив своє існування.

Як проходили збори комнезаму, у своїй заяві на ім'я прокурора описав Мельник Андрій Васильович – перший директор П'ятничанської школи. «20.01.29 напередодні дня смерті Леніна було проведено збори організації Комітету Незаможних селян, на яких були присутні секретар Оринінського райкому Новіков, секретар Оринінського ЛКСМУ Павлюк, члени партії Чернишевський та зав політчастини П'ятничанської Застави №3 Зінченко. Доповідав Новіков, а головою зборів був Зінченко. Після доповіді селяни почали співати інтернаціонал українською мовою, однак президія почала сміятися. Тоді селяни запитали, чому члени президії сміються, на що їм відповіли, що ви співаєте як піп в церкві алілуя. А як потрібно співати запитали присутні. Їм відповіли, що вони не вміють співати українською.»

На початку 1920 років поряд з комнезамом, який об'єднував незможну частину жителів села, було створено сільську раду, яка була основним органом державної влади на селі. Участь у виборах сільської ради брали всі дорослі жителі села, за винятком тих, кого на підставі рішення вищих органів влади було позбавлено виборчих прав. Це були, як правило, найбільш заможні жителі села, колишні поліцейські та служителі культу. У 1923 році рішенням Лянцкорунського виконкому районної ради робочих, селянських і червоноармійських депутатів було позбавлено виборчих прав жителів с. П'ятничани: священика Данилова Феодосія Парфеновича (68 років), по-

ліцаїв Яблонського Миколу Івановича (50 років), Підлісного Івана Семеновича (48), Осьмановича Ксинофона Кириловича (47 років), Сіранта Ксинофонта Феодосовича (49) та псаломщика Шатковського Ігнатія Івановича (42 роки).

Сільська рада з депутатів обирала виконавчий орган, який проводив на селі державну політику і представляв громаду села у його відносинах з вищими органами державної влади на рівні району, області (округу). Одним із перших керівників сільської ради, його секретарем в 1921 – 1923 роках був Кротик Олександр Климович.

У 1922 році за ініціативою Мельника Петра Івановича, керівника П'ятничанської школи, було ініційовано створення у селі П'ятничани сільськогосподарського товариства «Земля», метою діяльності якого було поліпшення сільського господарства та його окремих галузей. В рішенні зборів, які було проведено 03.05.1922, його учасники постановили:

1. закласти в с. П'ятничани с/г товариство «Земля»;
2. встановити вступний внесок у 20 фунтів (1 фунт – 409,5 г.)*;
3. пай 11/2 пуда жита;
4. район діяльності с. П'ятничани;
5. призначити уповноважених для затвердження статуту і заключення договорів.

05.05.1922 року Гординський Ладим Іосіфович, Шатковський Гнат Іванович та Мельник Петро Іванович від імені засновників направили до Губернського земвідділу м. Кам'янця-Подільського відповідну заяву про організацію товариства «Земля».

Вищим органом управління товариства були збори його членів, виконавчим органом – правління. Головою правління в різні роки були: Нанега Федір, Кротик Олександр, Сірант Олекса, Шмагун Пилип. До органів контролю належала Коопераційна Рада та Ревізійна комісія.

Фундаторами товариства виступили: Губеліт Іван Васильович, сім'я – 9 осіб, у власності землі – 1500 сажнів (1,5 га); Кротик Олександр Клементійович, сім'я – 4 особи, землі – 2, 124 десятини; Шатковський Гнат Іванович, сім'я – 7 осіб, землі – 1,200 десятин; Гординський Іван Дмитрович, сім'я – 4 особи, землі – 2 десятини; Мельник Петро Іванович, сім'я – 1 особа, землі – 1,800 десятин; Гординський Володимир Йосипович, сім'я – 2 особи, землі – 1 десятина; Нанега Федір Андрійович – сім'я 7 осіб, землі 2 десятини.

Створене сільськогосподарське товариство «Земля» займалося сприянням розвитку сільського господарства. Своїм пайщикам товариство надавало допомогу в проведенні посівної, збиранні урожаю. Через нього здійснювалась державна програма закупівлі у селян залишків зерна. Для розрахунків за здану сільськогосподарську продукцію держава надавала товариству товари широкого вжитку, які розподілялися через кооперацію товариства. (До цього часу торгівельний заклад у селі П'ятничани називається жителями села «кооперація».) Однак розподіл цих товарів не завжди проводився справедливо, часто переважним правом придбання дефіцитних товарів користувалося керівництво, зокрема начальник та заступник начальника застави, які отримували товар в кредит, що викликало незадоволення у селян.

У 1923 році в товаристві нараховувалося 13 членів. В розпорядження цієї організації було передано сад поміщика Гогоцького. На території саду сторож поміщика Савчук Федір Анатолійович побудував собі хату. В саду було 775 дерев : яблунь — 79, груш — 14, слив — 645, вишень — 10, горіхів — 7, дерену 5 і 2 черешні.

При товаристві з самого початку його діяльності функціонувала крамниця, яка проводила дрібну торгівлю. Станом на 1 листопада 1923 року в крамниці було у касі 1 крб. 85 копійок, краму на 37 крб. 82 коп., боргів на 22 крб. 33 коп., які рахувалися за 20 жителями села. На цю дату в крамниці був такий крам:

- тютюн «Казбек» $1\frac{1}{2}$ пуда, ціною 1, 2 крб.;
- папіроси «Согласія» — 2 коробки, ціною 70 коп. та «Циганка» — 4 коробки ціною 72 коп.;
- перець 1 лоток, ціною 4 коп.;
- сода 1, 363 фунт, ціною 1,32 крб.;
- цукерки 2,6 фунта, ціною 1,95 крб.;
- лаврове листя 1,5 фунт, ціною 2,16 крб.;
- зшитків 2 шт., ціною 24 коп.;
- вакса для чобіт 3 коробки, ціною 30 коп.;
- папір для письма 2 листки, ціною 5 коп.;
- ручки для писання 8 шт., ціною 1,20 крб.;
- олівці 5 шт., ціною 75 коп.;
- сірники 33 коробки, ціною 1,32 крб.;
- папіросний папір 26, 5 фунтів, ціною 1, 59 крб.
- нитки білі 54 мотки, ціною 2,70 крб., чорні 90 мотків, ціною 2,25 крб.;
- сіль, ціною 34 крб.;

- гас, ціною 24 крб.;
- мило 1,2 фунта, ціною 37 коп.
- кукурудза 2 пуда, ціною 80 коп.;
- пшениця 10 фунтів, ціною 15 коп.;
- жито 3,20 пуди, ціною 1,57 крб.;
- дьоготь 4 фунти, ціною 32 коп.

У 1926 році товариство очолювали Сірант Олексій Іванович — голова, Шмагун Пилип Дем'янович і Гусятинський Василь Іванович — члени Правління. Ревізійна комісія складалася з Мельника Андрія Васильовича, Федотова Василя, Якименка Михайла Васильовича і кандидатів : Губеліта Івана Васильовича, Осьмановича Пилипа Семеновича. До коопераційної ради входили: Скорський Арсентій Семенович, Озір Омелян Петрович, Сірант Параска Миколаївна та Підлісний Михайло Васильович. У цьому році членами товариства було 216 жителів села. З матеріалів, що зберігаються в архівах, можна відновити перелік основних питань, що стояли на порядку денному роботи Правління товариства «Земля» протягом 1926 року:

- надання правлінню матеріалів для ремонту млина;
- вступ у члени сільськогосподарського банку;
- про придбання сільськогосподарського знаряддя за допомогою кредиту Губсільбанку;
- про відновлення клопотання про знижку орендної плати та надання розстрочки для ремонту млина;
- про придбання культурного насіння, породистих свиней, про прийняття в члени товариства прикордонників — політрука т. Жарського;
- інформація про птахівництво та організацію птахового гуртка доповідач т.Мельник;
- про вступ до організації «Кооптах», внесення паю та обрання уповноваженим товариства в цій організації Губеліта Івана Васильовича;
- про зниження орендної плати за млин на 50% з метою зупинення його дефіцитності на 550 крб., у зв'язку з падінням ціни на зерно;
- про затвердження плану роботи товариства, який передбачав: ліквідацію торгівлі споживчим крамом, організацію збуту с/г продукції, організацію прокатного та зерноочисного пункту, постачання населенню с/г знарядь, насіння, відкриття при млині переробки картопляного крохмалю, відкриття при товаристві молочарні та пункту

переробки молока, відкриття при товаристві вогнетривкого виробництва черепиці, розширення культосвітньої роботи в напрямку сільського господарства, відкриття злучного пункту;

- надання права правління кредитуватися в сільбанку, інших банках і у приватних осіб на суму до 10000 крб.;

- надання доручення правління та раді товариства приймати нових членів та відкривати їм кредит. Для окремих пайщиків встановити кредит до 250 крб., для юридичних осіб 2500 крб.

У грудні 1926 році сільськогосподарське товариство «Земля» було перетворено у кредитне товариство «Земля».

У 1926 року 64 пайщиків було виключено з П'ятничанського сільськогосподарського кооперативного товариства «Земля» у зв'язку з відсутністю можливості товариства викупити їхні векселі. Це були такі особи: *Мишин Михайло Олександрович, Денісов — начальник прикордонної застави, Підлісний Микола Семенович, Милимука Микола Степанович, Сірант Дарина Северн., Осьманович Прокіп Семенович, Харевський Станіслав Іванович, Сірант Василина Андріївна, Монастирський Яків Теофан., Літкевич Мойсей Людвікович, Атаманчук Евстафій, Галайчук Марія Хведор., Гладкий Казик, Мазур Іван, Мельник Петро Андрійович, Сірант Федір Андрійович, Валідуда Палагна Яков., Трач Микита Микол., Романішин Андрій Федор., Осадчук Дмитро Іванович, Котов Олекс. Андр., Підлісний Алек. Мекир., Шмагун Палагна Іосінов., Камінчук Мефодій Іванович, Трач Іван Олекс., Полатайко Олекса Тимоф., Олійник Микита Іванович, Мельник Микита Іванович, Підвальний Іван Семенович, Романовський Іосіп. Іванов., Гординський Броніслав Север., Бурдинюк Пилип Іванович, Бабяк Євстафій Іванович, Сірант Мотря Гнатов, Милимука Панько Степан., Трач Степан Яковлів, Сірант Санько Андр., Грабовецький Олекс. Тим.. Підлісний Вас. Павл., Підлісний Павло Мефод., Квасний Прокіп Демянів, Гладкий Грецько Гаврилів, Кучер, Бурденюк Михайло Степанович, Гавришук Петро, Підлісний Іван Гаврилів, Вальверський, Волощук Петро Андр., Сірант Мефодій Мен, Кумфолія Павло, Літкевич Евстафій Андр., Березницький Іван Грециків, Губеліт Микола Прокоп., Валідуда Марія Івановна, Оконний Федор Прокопович, Атаманчук Семко Іосіпов, Трач Онуфрій Яковл., Грабовецький Петро Іван., Сухоставський Іван Іван., Сребняк Евстафій Павл., Горд Іван Дмитр., Попиха Дмитро Максим., Кумфолія Михайло Гнатов., Добровольський.*

До сфери діяльності товариства відносилося питання організації роботи млина, побудованого на річці Збруч, взятого товариством в оренду у 1925 році. Потужність млина становила на добу біля 25 – 30

пудів. До революції млин належав пану Гогоцькому. У 1920 роках млин надавався товариством в оренду: орендарями були Мельник Василь, Боль Антон і Боль Анісій. У 1926—27 роках млин орендував Гординський Володимир Йосипович, а у 1929 році завідуючим млина був Нанега Федір Андрійович, Мельник Василь, Гординський Володимир, а суборендарем — Лотоцький Афанасій.

Цікавою є інформація про наявність у кооперації товариства товару (краму) та його номенклатури станом на 31.05.1927 р.: залізо (сортове, квадратне, обруч), ланцюги, відро оцинковане, коси, ножниці, клещі, підкови для чобіт, вілка, ножі, топори, молотки, чугунні двері, цвяхи, фарба, круглий ліс, пиломатеріали.

Товариством зі своїх членів обирався мельник та продавець. У разі якщо обрані члени товариства не справлялися з покладеними на них обов'язками, їх звільняли з цих посад. Так, у селі П'ятничани протягом певного часу торгівлею займався Підлісний Іван, проте його було знято з посади продавця у зв'язку з тим, що він роздав багато краму в борг. При знятті з посади його було зобов'язано у 2-тижневий термін повернути кошти.

Товариство опікувалося також соціальними питаннями. У грудні 1926 року воно розглянуло питання про звернення з клопотанням до державних органів з проханням призначити пенсію Мішіну Михайлу як інваліду-революціонеру. Товариство також надавало всебічну допомогу заставі, а також брало участь у будівництві школи у селі.

Згідно з кошторисом у 1926—1927 роках товариство несло такі витрати на свою діяльність:

- утримання правління — 540
- рада і ревком — 50
- сторож — 36
- канцелярія — 60
- пошта — 20
- загсзбір — 20
- культосвітня діяльність — 50
- гербові видатки — 37
- роз'їзди і добові — 75

робота млина:

- мельник — 480
- сторож — 48

Всього: 1613 карбованців.

При підготовці до посівної 1929 року допомогу товариству та жителям села надавали студенти та викладачі Кам'янець-Подільського сільгоспінституту під керівництвом професора Ардатьяєва. Поряд з товариством «Земля» в цей час в селі було створено декілька товариств зі спільного обробітку землі. У 1930 році всі господарські об'єднання у селі П'ятничани було ліквідовано у зв'язку із створенням у березні цього року колгоспу ім. Сталіна.

Школа

На початку 1920-х років у селі створено трудову школу, основним завданням якої було проведення державної політики з ліквідації неграмотності. Завідуючим та вчителем школи з 1923 по 1929 рік працював Мельник Андрій Васильович — уродженець с. Оринін. За розвиток освіти, проведення державної політики з цього питання та різних освітніх компаній у селі відповідала сільська рада, при якій було створено культурно-освітню комісію, головою якої протягом цих років обирався А.В. Мельник.

Спочатку, швидше за все, школа розміщувалася у старому дерев'яному приміщенні церковно-приходської школи, що була збудована у 1893 році. Проте ця будівля не могла вмістити всіх учнів. У 1923 році в селі нараховувалось 500 дітей. Крім того, нова будівля потрібна була для жителів села, охоплених державною компанією з ліквідації неграмотності. У результаті сільською радою було прийнято рішення про необхідність будівництва нового приміщення школи. З цією метою у 1927 і 1928 роках у селі було проведено кампанію зі збирання коштів на будівництво шляхом самооподаткування його жителів.

Від жителів села було зібрано 1300 рублів. Від держави з Кам'янецького округу надійшло 2000 руб., а від району — 700 руб. Головою будівельної комісії було призначено Мельника Андрія Васильовича. Будівництво нового приміщення школи розпочалося у 1927 році і було завершено у 1928 році. У звітності про результати виконання державної політики в сфері освіти зазначалося, що станом на 1928 рік у селі П'ятничани на 85% було ліквідовано неграмотність.

Контрабандний промисел. Репресії влади

Тривале розташування села П'ятничани на кордоні наклало свій специфічний відбиток на життя значної частини його жителів. Поряд із заняттям сільським господарством, що було одним із основних джерел доходу, значну роль у їх матеріальному становищі відігравав дохід від різних послуг, пов'язаних з переміщенням, часто протизаконним, через кордон людей (емігрантів) та товарів (контрабанда).

На початку 1920-х років, в умовах повоєнної розрухи, тотального дефіциту товарів першої необхідності та скрутного матеріального становища переважної більшості жителів села, який був результатом доволі жорсткої політики «воєнного комунізму», що передбачала вилучення у селян рештків продовольства, майже все доросле населення займалися контрабандою. Цьому заняттю сприяв також ще порівняно ліберальний прикордонний режим. Солдати, які охороняли кордон, також перебували в матеріальній скруті, що давало змогу жителям села, які займалися контрабандним промислом, за певну винагороду уникати відповідальності за перехід кордону.

У цей час основними товарами, що поставлялися у Польщу, була сільськогосподарська продукція та свійські тварини. В обмін на них у Польщі купувалися продовольчі (цукор, сіль) та промислові товари першої необхідності (мило, одяг, взуття).

Проте після укладення між РСФСР, Україною і Польщею у 1921 році Ризького договору та оформлення державного кордону в нашому краї розпочалося посилення прикордонного режиму. В прикордонній зоні було проведено арешти неблагодійних осіб, у першу чергу тих, хто перебував у ворожих арміях або активно займався контрабандою.

З автобіографії Кротика Олександра Климовича *«7 березня 1921 року мене було заарештовано Кам'янецькою Надзвичайною комісією за службу у Петлюри. Військовим трибуналом мене було засуджено на три роки концлагера за те, що будучи членом партії і з метою не евакуації з міста Ориніна і той час свідки малися, а я погодився без свідків через те що я не чувствував вини я був центром помилуваній і продовжував свою роботу у м. Вінниці зав чум (гуж) відділом при Вінницькій губ трибуналі до 12 листопада 1921 року. Після того був командирований до м. Кам'янець-под ревкомісії, але там довго не пра-*

цював бо тяжко захворів і був відпущений повіт виконкомом в с. П'ятничани де я прохворів 4 неділі і після того почав працювати секретарем в П'ятничанах сількома. На такій посаді я працював з січня 1922 року по серпень 1923 року.

3 серпня 1923 року мене було адміністративно вислано за контрабандну діяльність в м. Архангельськ по сводкам деяких секретних робітників за особисті рахунки, де я пробув до травня 1925 року. Після того мене було повернуто по вироку суду і у травня я господарював у себе в дома. У вересні 1925 року я був обраний головою сільськогосподарської кредитової кооперації де проголошував до березня 1926 року. В березні місяці я був обраний головою сільради та делегатом на районів з'їзд рад де і був обраний членом Оринінського райвиконкому. В лютому 1927 року мене знову обрали головою П'ятничанської сільради і знову делегатом на районів з'їзд і був обраний членом Оринінського райвиконкому та делегатом на окружний з'їзд. Головував аж до січня 1929 року працював акуратно щодо різних компаній. Такі проходили акуратно як то земле..ження в 1926 році, яке проходило в с. П'ятничани по якому я був уповноважений по зем справам. За що мені було оголошено в газеті Червоний Кордон Народним комісаром зем справ т. Дудником подяка. А прибув т. Дудник в с. П'ятничани в червні місяці з зав.окр.зем відділом і 1 секретарем окруж. парткому т. Ковалем.

В 1928 році президією Оринінського виконкому я був призначений заступником зем. комісії. Возложено на мене роботу виконував ні яких перекручувань радянських законів не було з боку сільради. В 1929 році січня 9 дня постановою Оринінського рай виборчкому мене було позбавлено виборчого голосу за те, що я перебував у білих арміях і перебував з ними за кордоном. Але цього ніколи не було добровільно в білих я ніколи не служив і за кордоном з ними не перебував на що я маю відповідні документи де я в той час перебував і працював в Радянських установах. Що можуть підтвердити деякі працівники Оринінського району як-то Боржівський та Сенглівський Олекса Григорович, а також і село П'ятничани що я був мобілізований лише 4 неділі і зараз коли почали відступати то я зараз ж скрився.»

У 1924 році після проведення чергової реформи прикордонної служби у селі П'ятничани створюється прикордонна застава №3. Вона включала до свого складу біля 30 прикордонників, завданням

яких було охорона державного кордону протяжністю біля 8 кілометрів.

Посилення прикордонного контролю та відповідальності за нелегальний перехід кордону, налагодження господарського життя в країні призвело до ліквідації масового заняття жителями села контрабандою. Цим промислом у селі продовжували займатися лише професійні контрабандисти. Одна група жителів села одноосібно здійснювала перехід через кордон з метою придбання товарів для власних потреб та подальшого продажу; інша група складалася з професійних контрабандистів, які для переходу кордону та доставки товару використовували за певну винагороду неповнолітніх юнаків з незаможних сімей.

Звичайно, така діяльність була пов'язана з постійним ризиком бути арештованим як радянськими, так і польськими прикордонниками, ризиком втрати товарів або бути викритим з боку сільських активістів, яким за повідомлення про контрабандистів виплачувалася премія частиною товарів. У разі затримання при переході кордону в першій половині 20-х при невеликій вартості контрабандних товарів, до порушників застосовували санкції у вигляді конфіскації товару, накладення штрафу або притягнення до адміністративної відповідальності. У разі повторного затримання або затримання з великою кількістю товару до затриманого могли застосувати більш серйозне покарання, у вигляді позбавлення волі або адміністративної висилки з прикордонної зони.

У другій половині 1920-х років відбулася кардинальна зміна характеру контрабандного товарообміну у порівнянні з початком 20-х років. Майже зник обмін сільськогосподарських продуктів харчування на промислові вироби тобто своєрідний бартер, а на його заміну прийшло придбання товарів за грошові кошти. Контрабандні товари, придбавалися як для власного користування, так і для подальшого продажу на ринках містечок Лянцкоруні (сьогодні с. Зарічанка), Орніна та Смотрича. На виручені кошти у спекулянтів, це були, як правило, особи єврейської національності, купувалися долари за курсом 1 долар = 2,7 карбованця. Потім у темну пору доби здійснювався перехід через кордон і, як правило, в польському селі Бережанка або у м. Скала купувалися товари, що доставлялися до с. П'ятничани.

26 вересня 1928 року при переході державного кордону з контрабандним товаром прикордонниками було затримано жителів села

Милимуку Тихона Пантелеймоновича, Гординського Пилипа, Мостового Трифона та Свецького Мільона з таким товаром:

- хустки бавовняні Гаєра великі — 70 шт.
- хустки кашемирові, вовняні з пришитою шовковою бахромою — 34 шт.
- хустки кашемирові, вовняні з пришитою шовковою бахромою жовті — 2 шт.
- панчохи бавовняні, в'язані Глорія — 5 пар
- тканина вовняна, кастор темно-синього кольору і чорна — 6 відрізів
- тканина вовняна, бостон, темно-синього кольору — 1 відріз
- тканина бавовняна, подвійна колумбія — 2 відріза
- тканина вовняна, вісла темно-синього кольору — 1 відріз
- тканина бавовняна, для штанів сірого кольору — 1 відріз
- тканина бавовняна особливої виробки — 1 відріз
- тканина напіввовняна, мексика, оливкового кольору — 3 відріза
- шкіра хромово чорного кольору 2 шт.
- хустка бавовняна, Гаєра, мала 1 шт.
- хустки бавовняні бежеві — 2 шт.
- хустки вовняні вафельний 1 шт.
- тканина бавовняна одинарна 1 відріз

Всього на суму: 1550,30 руб.

У 1927 році Держполітуправлінням УРСР (ДПУ) було створено спеціальну комісію «по очищенню прикордонної смуги» від контрабандистів, контрреволюціонерів та осіб, які займалися контрреволюційною агітацією. У ці райони було направлено агентів з метою виявлення неблагодійних та ворожих осіб.

У село П'ятничани у ці роки прибуло декілька сторонніх осіб — «переселенці» Захаров Михайло та Якименко Михайло, поведінка яких була для жителів села незвичною. Ці особи не займалися сільськогосподарськими роботами, в розмовах з селянами розповідали про свою службу у білих арміях та про факти їх притягнення до кримінальної відповідальності. У 1928 році у село прибув ліквідатор неписьменності Бабійчук Анатолій Іванович, уродженець с. Степанівка Чемеровецького району, робота якого по ліквідації неписьменності викликала у керівників сільради справедливі нарікання. Проте на критику він відповідав погрозами притягнути до відповідальності критикуючих.

На початку 1929 року в селі П'ятничани на підставі заяв Лачова Кирила, Бабійчука Анатолія, Захарова Михайла, Якименка Михайла та заступника начальника застави по політчастині Зінченка було заарештовано фактично весь актив села:

Губеліта Івана Васильовича, який обіймав посаду голови сільської ради, по обвинуваченню в розтраті коштів комнезаму та передачі їх спекулянтам;

Мельника Андрія Васильовича, завідуючого трудовою школою села, по обвинуваченню в тому, що він з селянами співав пісню «Ще не вмерла Україна»;

Сіранта Романа Федоровича, Власова Миколу Адольфовича, членів правління комнезаму, по обвинуваченню в антирадянських виступах проти різних державних заходів (кампаній);

Кротика Олександра Климовича, який обіймав посаду голови сільської Ради, по обвинуваченню в антирадянських виступах проти державних заходів;

Гординського Івана Дмитровича по обвинуваченню у виступах проти хлібозаготівлі.

В обвинувачувальному висновку від 26 січня 1930 року з кримінальної справи, порушеної у зв'язку з арештами зазначених осіб, було вказано: *«У червні 1928 року в Кам-Под окрвїдділ і Прикордонний загін Д.П.У. почали поступати відомості про те, що в с. П'ятничани Оринінського району, що межує з Польщею, Кам-Под округу, є куркульсько-петлюрівська група, до складу якої входять обвинувачувані по цій справі: Мельник Андрій Васильович, Нанега Федір Андрійович, Шатковський Ігнатій Іванович, Кушик Микифір Михайлович, Мельник Василь Степанович, Озер Омелян Петрович, Гординський Іван Дмитрович, Власов Микола Адольфович, Гординський Володимир Йосипович, Кротик Пилип Клементійович, Кротик Олександр Клементійович, які були між собою тісно пов'язані (деякі з них займали виборні посади в с'radі та інших громадських кооперативних організаціях на селі), протягом декількох років, при підтримці своїх багато чисельних родичів, проводили куркульську політику на селі, ховали контрабандистів та шпїонили, ведучи боротьбу за керівну роль на селі, переслідували активістів села — бідняків, що не примикали до їх групи, та тих, хто на загальних зборах викривали їх куркульську антирадянську, петлюрівську діяльність. Причому у своїй боротьбі з активістами та біднотою села учасники цієї групи не зупинялися ні*

перед якими засобами з метою досягнення наміченого ними плану боротьби на селі, застосовували терористичні дії, як-то побиття, вбивства і підпали окремих осіб.

У 1927 році було вбито Блонського, труп якого було залишено в клуні Власова, яка була підпалена, підозра була в тому, що Блонський сунувся за землю з Червинським — Людкевичем.

У 1928 році було побито Мельника Григорія, якого підозрювали у видачі контрабандистів. У 1928 році було вбито Підлісного Івана, у зв'язку з тим, що розслідувалася справа з питань шпіонажу. На початку був побитий Бабійчук — ліквідатор неграмотності».

Відповідно до рішення Особливої наради при колегії ДПУ УРСР від 04.03.30 року Мельника Андрія Васильовича і Нанегу Федора Андрійовича було засуджено до ув'язнення в концтабір строком на три роки кожного. Мельника Василя Степановича, Кротика Олександра Клементійовича, Кротика Пилипа Клементійовича, Гординського Володимира Йосиповича вислано через ПП ОГПУ в Північний Край строком на три роки кожного.

Шатковського Гната Івановича, Кушика Микифіра Михайловича, Озера Омеляна Петровича, Власова Миколу Адольфовича, Гординського Івана Дмитровича, Сіранта Володимира Семеновича та Сіранта Олексія Івановича звільнено з-під варти, справа щодо них припинена.

У 1928—1929 роках у селі П'ятничани було арештовано 18 жителів по обвинуваченню в контрабандній діяльності та шпіонажі на користь польської держави. За фактом зайняття контрабандною діяльністю органами Державного політичного управління було порушено кримінальну справу №110, у якій складено обвинувачувальний висновок.

«5 березня 1929 року Кам-Под окружним відділом ДПУ в с. П'ятничани, Оринінського району Кам-Под округу ліквідована велика контрабандистська-шпійонська організація, що мала зв'язок з Польськими розвідувальними органами, очолювана жителями с. П'ятничан Котовим Григорієм та Мельником Михайлом.

У результаті проведеного попереднього слідства встановлено:

У селі П'ятничани з моменту встановлення держжордону існувало декілька контрабандистських груп, які займалися поставками контрабандних товарів на Радянську територію.

З найбільш значних контрабандистів, які мали великий стаж у контрабандній діяльності, виділялися Мельник Михайло Степанович, Кушик Роман Михайлович, Котов Григорій, Романішин Антон, Мостовий Трифон, Сірант Антон, Губеліт Михайло, Червинський Станіслав, Собищанський Микола. Два останніх при ліквідації справи зникли й оголошені в розшуку. Навколо вказаних контрабандистів групувалися рядові контрабандисти: Мостовий Петро, Светський Омелян, Васильковський Павел, Харевський Станіслав, Лукасевич Олександр, Березніцький Іван, Швед Сергій, Гординський Іван, Котов Василь та інші., які в різний час притягалися Окружним відділом ГПУ до відповідальності по обвинуваченню в шпіонажі. При фінансовій підтримці вони самостійно відвідували Польську сторону, а також використовувалися керівними контрабандистами для перенесення контрабандних товарів з польської сторони. В основному в останній час у с. П'ятничани існувало 2 найбільш сильні групи контрабандистів, куди входили зазначені особи, які займалися контрабандним промислом з 1925 року.

Відвідуючи польські фірми, які були філіями польських розвідорганів, Гординський Пилип, Сірант Антон, Мельник Михайло, Кушик Роман і Мостовий Трифон у період з 1926 по 1927 рік встановили зв'язок із польською розвідкою в м. Скалі в особі агента польської погранрозвідки Бартушинського і через останнього з начальником розвідки капітаном Здановським, якого в процесі своїх контрабандних відвідувань Польщі інформували відомостями про стан РадУкраїни, надавали радянську пресу, а також виконували ряд доручень польської розвідки по зв'язку з особами, які займалися шпіонажем на користь Польщі, які проживали на території Радянської України, і ряд інших доручень, як-то доставка поштових марок для потреб розвідки та інші.

Гординський Пилип відвідував Польщу разом зі своїм односельчанином Сірантом Антоном, зв'язався з Польськими розвід органами, протягом 1927 року відвідував агента в м. Скала Бартушинського, у якого на квартирі був завербований начальником розвідки капітаном Здановським. Від останнього вперше отримав завдання розвід характеру. В процесі своєї шпіонської діяльності Гординський Пилип разом з Сірантом Антоном направлялися Бартушинським у м. Борців на побачення з капітаном. Окрім цього в своїй шпіонській діяльності як Гординський Пилип, так і Сірант Антон були пов'язані з агентом

поляків, який втік з Кам-Подільського Допра, засудженням за шпіднаж, жителем с. Дубинка Оринінського району, — Завадським Броніславом.

Мельник Михайло відвідував Польщу протягом багатьох років разом з Мостовим Трифоном, Червинським Станіславом, Собищанським Миколою та іншими, зв'язалися з польською розвідкою в період 1926 року відвідували агента розвідки — Бартушинського, де у нього і проходили побачення з начальником розвідки, — капітаном Здановським, якого Мельник постачав відомостями про стан радянської сторони, а також передавав літературу, свідком чого був Мостовий Трифон.

Кушик Роман відвідував польську сторону спільно з Сіронтом Антоном, Гординським Пилипом та Губелітом Михайлом, зв'язаний з розвідкою поляків з 1925 року; відвідував агента поляків Бартушинського, якого інформував відомостями про стан Радянської сторони.

Губеліт Михайло відвідував агента Бартушинського, від якого отримував завдання розвідувального характеру.

Мостовий Трифон відвідував польську сторону одночасно протягом 5 років разом з Котовим Григорієм, Червинським Станіславом, Мельником Михайлом, Сіронтом Антоном, Кушиком Романом, Романішиним Антоном, Сіронтом Марком, Васильківським Олександром, та іншими вперше зв'язався з польськими органами через агента Бартушинського, з яким зв'язався через купця торгової фірми Гаузнера, від якого вперше отримав пропозицію по розвід діяльності на Радянській стороні. У подальших своїх відвідуваннях польської сторони Бартушинський познайомив Мостового з капітаном Здановським; з останнім він був пов'язаний до свого арешту. Займаючись систематично контрабандною діяльністю, Мостовий Трифон також був пов'язаний з контрабандистами м. Ляницкорунь — Мельником Михайлом Акимовичем, Ластівчуком Іваном Степановичем, з якими він здійснив біля 15 контрабандних переходів на польську сторону. По-перше Мельник, Ластівчук та Мостовий відвідували польського купця Ярового Адольфа, через якого вони познайомилися з Бартушинським; останнім вони були представлені начальнику розвідки — Здановському, який їх опрацював для розвід роботи в Радянській стороні. По контрабандній роботі Мельник, Ластівчук та Мостовий були пов'язані також з жителем м. Ляницкорунь Беркичем Святозаром Марковичем, старим контрабандистом — рецидивістом.

Беркич Святозар поселився на території Кам-Под округу в 1917 році як австрійський полонений. Займався контрабандою разом з

жителькою села Збриж — Іваськовою Оленою, через останню познайомився з агентом польської розвідки Бартушинським, який його представив уповноваженому по розвід діяльності капітану Данилевському, якому Беркич надавав відомості розвідхарактеру, використовуючи для переноски шпiонських матеріалів свою односельчанку Парик Марію (по вуличному Радіонову)».

Кам'янець-Подільська надзвичайна сесія окружного суду 24.10.1929 року по кримінальній справі прийняла рішення, згідно з яким:

1. **Мостового Грифона Семеновича**, 1902 року народження, українця, селянина-середняка, малограмотного, одруженого, засуджено до розстрілу. Вирок виконано 7 січня 1930 року.

2. **Гординського Пилипа Савельйовича**, 1911 року народження, українця, холостого, з селян-бідняків, грамотного, засуджено до 7 років виправно-трудових таборів.

3. **Сіранта Антона Івановича**, 1908 року народження, малограмотного, з селян-середняків, холостого, засуджено до 10 років виправно-трудових таборів.

4. **Кушика Романа Михайловича**, 1908 року народження, українця, бідняка, малограмотного, який служив у петлюрівській армії рядовим, засуджено до 10 років виправно-трудових таборів.

5. **Губеліта Михайла Степановича**, 1900 року народження, з селян-бідняків, малограмотного, одруженого, засуджено до 10 років виправно-трудових таборів.

6. **Мельника Михайла Степановича**, 1901 року народження, українця, з селян-бідняків, одруженого, засуджено до розстрілу, вирок виконано 10 січня 1930 року.

7. **Котова Григорія Миколайовича**, 1897 року народження, українця, з селян середняків, малограмотного, одруженого, засуджено до 7 років виправно-трудових таборів.

8. **Романішина Антона Федоровича**, 1894 року народження, українця, заможного селянина, малограмотного, одруженого, засуджено до 7 років виправно-трудових таборів.

9. **Сіранта Марка Єфимовича**, 1904 року народження, українця, селянина-середняка, хлібороба, малограмотного, неодруженого, не судимого, засуджено до 7 років виправно-трудових таборів.

10. **Мостового Петра Єфимовича**, 1885 року народження, українця, підданого УРСР, селянина-середняка, хлібороба, малограмотного,

одруженого, не судимого, засуджено до 6 років виправно-трудо-вих таборів.

11. **Свєцького Омельяна Івановича**, 1907 року народження, українця, підданого УРСР, селянина-бідняка, хлібороба, неграмотного, холостого, допризовника, засуджено до 6 років виправно-трудо-вих таборів.

12. **Васильківського Павла Івановича**, 1906 року народження, українця, підданого УРСР, селянина-бідняка, хлібороба, малограмотного, одруженого, не судимого, засуджено до 6 років виправно-трудо-вих таборів.

13. **Харевського Станіслава Івановича**, 1897 року народження, українця, підданого УРСР, селянина-бідняка, хлібороба, неграмотного, жонатого, безпартійного, засуджено до 6 років виправно-трудо-вих таборів.

14. **Лукаsevича Олександра Григоровича**, 1909 року народження, українця, підданого УРСР, селянина-бідняка, хлібороба, неграмотного, жонатого, не судимого, засуджено до 4 років виправно-трудо-вих таборів.

15. **Березницького Івана Григоровича**, 1895 року народження, українця, підданого УРСР, селянина-бідняка, хлібороба, малограмотного, жонатого, не судимого, засуджено до 4 років виправно-трудо-вих таборів.

16. **Шведа Сергія Петровича**, 1906 року народження, українця, підданого УРСР, селянина-заможника, хлібороба, малограмотного, холостого, безпартійного, засуджено до 4 років виправно-трудо-вих таборів.

17. **Гординського Івана Йосиповича**, 1900 року народження, українця, підданого УРСР, селянина-заможника, хлібороба, грамотного, жонатого, безпартійного, не судимого, засуджено до 4 років виправно-трудо-вих таборів.

18. **Котова Василя Андрійовича**, 1888 року народження, українця, підданого УРСР, селянина-бідняка, хлібороба, неграмотного, жонатого, безпартійного, не судимого, засуджено до 4 років виправно-трудо-вих таборів.

1930-ті РОКИ

Історична довідка.

У 1929 році Радянська влада взяла курс на масову насильницьку колективізацію сільського господарства і «ліквідацію куркульства як класу». З сіл нашого краю розпочалося виселення куркульських сімей в райони Сибіру та Уралу. На основі майна (сільськогосподарського знаряддя і свійських тварин) та земель, існуючих у селах господарських об'єднань селян, конфіскованого майна та майна окремих домогосподарств створювалися колективні господарства — колгоспи. Заходи по колективізації супроводжувалися посиленням податкового тиску на селян-одноосібників, закриттям релігійних громад. У березні 1930 р. в окремих селах Оринінського району для придушення виступів селян проти колективізації були застосовані війська.

Хлібозаготівельна кампанія 1931–1932 років залишила село без насінневого і фуражного зерна, що призвело до голоду. Влада вживала жорсткі заходи покарання щодо всіх осіб, які зазіхали на «соціалістичну власність». Посилилися репресії і щодо одноосібників, на яких накладали завищені норми оподаткування. Невиконання цих норм було підставою для притягнення їх до кримінальної відповідальності і реквізиції земельних ділянок. Селян, які прагнули спастись у містах від голоду, затримувала міліція і виселяла їх як декласованих елементів.

У грудні 1934 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення про введення прикордонного режиму в 11 районах України. Було організовано воєнні комендатури, розпочалася нова «очистка» краю від антирадянських елементів. До категорії «неблагонадійних» влада, зокрема, віднесла німців і поляків. У 1933 р. була сфабрикована справа «Польської військової організації» (ПОВ). Багатьох поляків Кам'янецьчини заарештовували за звинуваченням в участі у ПОВ та шпигунській підіривній діяльності на користь Польщі. У 1936 р. цілі родини кам'янецьких хліборобів, поляків за національністю, було вивезено у степи Казахстану.

22 вересня 1936 року було створено Кам'янець-Подільську область, до складу якої увійшли Кам'янець-Подільський, Шепетівський і Прос-

курівський Округи, Остропольський, Старо-Синявський, Меджибожський, Летичівський, Деражнянський, Волковинецький, Вінковецький і Оринінський райони.

У 1937 р. розпочалася нова хвиля репресій, у пресі друкувалися повідомлення про викриття ворожих організацій в Оринині та Староушицькому районі. Жертвами терору ставали сотні ні в чому не винних жителів нашого краю. 6 квітня 1938 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення «Про заборонену прикордонну зону та прикордонний режим по УРСР».

У другій половині 30-х років господарське життя в нашому краю потроху стабілізувалось. Розпочалося зростання та зміцнення колгоспів. У села надходить сільськогосподарська техніка, споруджуються електростанції. В районах створюються машинно-тракторні станції. Починається розвиток торгівельної мережі, закладів побутового обслуговування, зводяться будинки культури, бібліотеки. З 1934 р. на Кам'янецьчині запроваджується середня загальноосвітня школа – десятилітка. До 1940 р. неписьменність дорослого населення було ліквідовано.

У 1938–1940-му роках на Кам'янецьчині «воєнстроєм» №106 розпочато спорудження довгочасних вогневих точок (ДОТів), які розташувалися через кожні три-п'ять кілометрів вздовж Дністра та Збруча.

1 вересня 1939 року Німеччина напала на Польщу. Розпочалася Друга світова війна. Союзником Німеччини у цій війні виступив Радянський Союз. На території України біля радянсько-польського кордону було сформовано могутні військові сили у складі 28 стрілецьких дивізій, 7 кавалерійських дивізій, 10 танкових бригад, 7 артилерійських полків, що утворили Український фронт. Командуючим фронтом призначено командарма 1 рангу С. Тимошенка, начштабом комбрига М.Ватутіна. Радянським військам протистояв польський Корпус охорони прикордоння бригадного генерала В. Орлика-Рюкермана, що складався з 3-х прикордонних полків – «Сарни», «Дубно», «Поділля»; 10-и батальйонів, 3-х дивізіонів та 1-го кавалерійського ескадрону.

17.09.1939 року послу Польщі у СРСР В. Гжибовському вручається нота радянського уряду, в якій зазначалося, що «Польська держава і її уряд фактично перестали існувати... У зв'язку з цим радянський уряд віддав розпорядження головному командуванню Червоної армії віддати наказ військам перейти кордон і взяти під свій захист життя і майно населення Західної України і Західної Білорусії». Таким чином,

було «оформлено» вступ Радянського Союзу на боці фашистської Німеччини у саму криваву в історії людства Другу світову війну*. В короткочасних боях було зламано опір польських прикордонних загонів та військ прикриття. Державний кордон перемістився на захід. Однак, старий кордон по річці Збруч не було ліквідовано. З метою обмеження доступу жителів східних теренів України на Західну Україну його продовжували охороняти прикордонні війська. Перехід на територію Західної України все ще було заборонено. Такий стан речей зберігся до початку Великої Вітчизняної війни 1941 року.

Витяг з хронології подій перших двох днів вересня 1939 року (подається зі скороченням).

«1939.09.17 04:00 Штурмова група радянських прикордонників і червоноармійців 17 стрілецького корпусу Волочиської армійської групи захопила Волочиський прикордонний міст. Через річку Збруч почали переправлятися радянські війська.

До форсування р. Збруч також приступили частини Кам'янець-Подільської армійської групи.

1939.09.17 05:00 у районі с.Устя гарнізон польської стражниці № 11 спробував вчинити опір 16 стрілецькому полку 87 стрілецької дивізії. У бою супротивник втратив 1 людину вбитою, 1 пораненою, а 6 прикордонників здалися в полон.

1939.09.17 06:45 м. Чортків. Польський майор Ю.Беньковський з 5-го представництва 2-го відділу польського Генштабу доніс у Ставку польського головнокомандуючого в м. Кути, що «з 5 години у районах Підволочиська, Гусятини й Залуччя якісь неопізнані через темряву частини намагаються перейти кордон. У дану хвилину там ведуть бій прикордонні частини».

1939.09.17 07:00 Частини 4 кавалерійського корпусу Кам'янець-Подільської армійської групи, прорвавши зону прикордонних загороджень, розгорнули наступ на м. Підгайці.

1939.09.17 08:00 Частини 17 стрілецького корпусу Волочиської армійської групи, благополучно форсувавши прикордонну р.Збруч, розгорнулися в похідні колони і маршем рушили на м.Тернопіль.

1939.09.17 08:00 м. Коломия. Начальник штабу головного командуючого генерал В.Стахович одержав повідомлення командира полку

* Советско-польская война 1939 года. – www.hronos.km.ru/1939_.html.

«Поділля» підполковника М.Котарби, про перехід частинами радянської армії кордону і зайняття Підволочиська, Гусятин і Скали-Подільської та рух кавалерії на Борців. В.Стахович доповів про це маршалу Є. Ридз-Смиглі і після розмови з міністром закордонних справ Польщі Ю.Беком, який перебував у Коломиї, наказав вислати у розташування радянських військ парламентарів із запитанням, у якій якості Червона армія перейшла кордон Польщі.

1939.09.17 08:30 Частини 23 танкової бригади Кам'янець-Подільської армійської групи, переправившись через р.Збруч, вирушили через с.Борців на с. Городенку і м. Коломию.

1939.09.17 16:00 Частини 23 танкової бригади Кам'янець-Подільської армійської групи форсували в брід р. Дністер і захопили біля с.Городенка польський аеродром з 6 літаками. Радянською розвідкою Волочиського прикордонного загону встановлено, що «на північній околиці польського с. Рожеска розташувалася група цивільних із двома кулеметами. Навколо стражниці «Лука-Мала» окопалося до роти польських солдатів...»

1939.09.17 19:30 Частини 25 танкового корпусу Кам'янець-Подільської армійської групи після нетривалого бою зайняли м.Чортків. У полон було взято до 200 польських солдатів і захоплено 4 літаки.

1939.09.18 09:30 Кам'янець-Подільський прикордонний загін. На ділянці застави «В.Мукиша» сів польський винищувач 3-го Варшавського авіадивізіону, що перелетів на радянську територію з м.Снятин. При посадці літак був сильно ушкоджений. Пілот винищувача, підпоручик Врублевський, пояснив свій переліт обуренням поведінкою польського уряду, що втік з Польщі у Румунію.

1939.09.19 15:20 Кам'янець-Подільський прикордонний загін. Жителі польського с. Турильче повідомили на радянську прикордонну заставу «Підпилип'є», що «у село з польської армії повертаються озброєні сини поміщиків і куркулів, які мають намір організувати банди».

1939.09.19 20:45. Кам'янець-Подільський прикордонний загін. Члени ревкому польського м. Скала Сурогаткін і Підручний повідомили на заставу «Жабинці», що в районі с. Бурдяківці, на польській території, «оперує банда чисельністю до 70 чоловік. Бандою вбито чотири місцеві жителі, і вона загрожує м.Скала».

1939.09.19 24:00 Кам'янець-Подільський прикордонний загін. Військовою частиною на заставу «Чорнокозинці» передано 2 польських прикордонників, затриманих у лісі українськими селянами.

Колективізація села. Закриття церкви. Репресії влади. Колгосп наприкінці 1930-х років. Початок Другої світової війни

Весною 1930 року в селі П'ятничани було створено колгосп ім. Сталіна. У зв'язку з цим припинили своє існування дві спілки зі спільного обробітку землі та кредитне товариство, а також комнезам, навколо якого була об'єднана незаможна частина селян. На перше місце в управлінні всіма сторонами життя села виходить сільська рада, головою якої було обрано Кротика Олександра Миколайовича.

Утворенню колгоспу передувало «очищення села від не благонадійних елементів» через притягнення до кримінальної відповідальності та виселення в адміністративному порядку. Репресій у кінці 20-х років зазнали понад 40 жителів села.

Перед створенням колгоспу за ініціативою влади було проведено загальні збори жителів села, на яких прийнято рішення про розкуркулення та виселення найбільш заможної сім'ї села Кшевджинських Михайла та Катерини. У власності цієї сім'ї було біля 9 десятин землі, пара коней, 3 корови, віз, бричка, плуг, січкаря і т.д. Вони сплачували 350,40 рублів податку. Зять Кшевджинських перед цими подіями у 1929 році зник з села, за твердження окремих жителів села, перейшов через кордон у Польщу. Весь господарський інвентар та свійських тварин сім'ї Кшевджинських було передано до колгоспу, а особисте майно розпродано.

У подальшому практика розпродажу господарства та вилучення земельних ділянок застосовувалась до одноосібників, які не виконували державних зобов'язань зі сплати податків, викупу облігацій тощо. У 1930 році було розпродане господарство сім'ї Гайдриків, яка перебувала у родинних зв'язках зі сім'єю Кшевджинських.

На момент створення колгоспу до його складу було включено 174 домогосподарства. При вступі до колгоспу його членами вносилися реманент, тяглові свійські тварини. До колгоспу було передано млин та кузня, яка належала сім'ї Озерів. Сам власник кузні Петро Озер разом з сином Омеляном вступили до колгоспу і, згідно з рішенням правління, продовжили працювати в кузні уже як колгоспники.

На посаду голови колгоспу було обрано місцевого жителя Кротика Василя Пилиповича, який до цього очолював в селі сільськогоспо-

дарську кооперацію.* Паралельно зі створенням колгоспу біля 46 домогосподарств села продовжило самостійне господарювання як одноосібники.

Це були найбільш успішні і віддані хліборобському ремеслу жителі села, більшість яких була членами релігійної громади. Отримавши давно омріяну землю, ставши на ній господарем, одноосібники незважаючи на жорсткий тиск з боку влади, загрозу кримінального переслідування, прагнули зі всіх сил зберегти право самостійно працювати на своїй землі. Таке бажання для багатьох обернулося трагедією; одні пройшли через багаторазові ув'язнення, інші були фізично знищені, розпадалися сім'ї. Своїм внутрішнім відчуттям вони розуміли: те, що відбувається, суперечить існуючому вищому порядку речей.

Під час допиту в рамках кримінальної справи, порушеної проти керівників церковної громади с. П'ятничан, Гусятинський Юхим Іванович не побоявся заявити слідчим наступне: «Звичайно, по моїм поглядам, членство в СОЗі несумісне з перебуванням в релігійній общині. Колективізація йде проти релігії, а я людина релігійна і проти колективізації. Я проти розкуркулення, тому що вважаю, що це проти церковної моральності, тому і я говорив проти розкуркулення».

В матеріалах кримінальної справи було зафіксовано наступні звернення Ю.І. Густинського та В.П. Сіранта до односельців: «Поменше сійти тому що якщо ви будете більше сіяти, у вас весь хліб заберуть і ви зимою будете голодувати. Не йдіть в колгосп, тому що радвлда хоче все зруйнувати і всіх зробити однаково бідними», «Скоро радвлді кінець, прийде наша влада і не потрібно буде жодної колективізації, хлібозаготовок та інш».³⁸

На першому етапі свого існування колгосп ім. Сталіна зіткнувся з багатьма труднощами, зокрема організаційного характеру. До утво-

* Анкета (1930 рік) — Кротик Василь Пилипович, 1906 року народження, середняк, одружений, дружина Кротик Лікора — 27 років, дочка — Розалія 4 роки, син — Петро 1 рік, батько Кротик Пилип — 79 років, мати Кротик Надія — 68 років. Господарство складалося до революції з 2,35 гектарів орної землі, станом на 1930 р. орної землі було 3,8 гектара. У власності 1/2 житлового будинку, 1 хлів, 1 корова, 1 кінь, 1 віз. Сплачував податок у сумі 6 крб 85 копійок. У 1929 році очолював сільськогосподарську кооперацію с. П'ятничани. За невиконання плану хлібопоставок був осуджений на 6 місяців примусових робіт. Покарання відбував у Кам'янець-Подільському ДОПРІ.

³⁸ Державний архів у Хмельницькій області. — ПІ — 16990.

рення колгоспу селянин сам визначав та планував весь перебіг своїх сільськогосподарських робіт, і наочно бачив результати своєї діяльності. В колгоспі йому було відведено функцію виконання завдань керівництва, яке, в свою чергу, ще не мало відповідного досвіду управління. Введена при створенні колгоспу натуральна система оплати праці на основі кількості відпрацьованих днів була малоефективною. Вона передбачала оплату трудоднів виробленою сільгоспродукцією, що залишалася в колгоспі після виконання зобов'язань перед державою, і на перших порах фактично означала безоплатну працю колгоспників. Вжити в таких умовах жителі села могли тільки завдяки своїм присадибним ділянкам та домашньому господарству.

Зазначені фактори та приклад одноосібників, які поряд працювали на своїй землі, викликали влітку 1930 року масовий вихід селян з колгоспу, який покинуло майже 150 домогосподарств, залишилося тільки 24 домогосподарства. Селяни, які виходили з колгоспу, забирали своїх тварин та реманент. Однак такі дії владою були розцінені як крадіжка колективного майна. Після ряду «жорстких» роз'яснювальних дій з боку влади переважна більшість селян повернулися до колгоспу.

Щоб не допустити повторення подібних акцій, влада направила свої зусилля на боротьбу з одноосібниками та релігійною громадою, навколо якої групувалися переважно останні. Релігійна громада села П'ятничани складалася з 60 активних членів, переважно жінок і сплачувала в 1930 році 13 рублів податку. Головою цієї громади на початку 1930-х років був Сірант Василь Пантелеймонович (1875 р.н., одружений, троє дітей), церковним старостою — Гусятинський Юхим Іванович*, секретарем — Підлісний Іван Степанович**.

Літом 1930 року сільська рада с. П'ятничани прийняла рішення про закриття церкви та її передачу під клуб. Керівництво та члени релігій-

* Гусятинський Юхим Іванович, 1886 року народження, дружина Ганна 39 років, його теща Сірант Докія 70 років і син Євстафій 17 років, син Федір 20 років та його внук 1 рік. Господарство складалося до революції: 2 гектара орної землі, 1 хата, 1 хлів, 1 кінь і одна корова. В 1930 р. — орної землі 4,2 га, 1 хата, 1 хлів, 1 стодола, 2 коней, 1 корова, 1 яловка, 1 віз, 1 плуг, 4 штуки овець. Сільськогосподарського податку платить 23 крб. 54 коп.

** Підлісний Іван Степанович, 1890 року народження, з 1912 — 1918 роки служив в армії, притягувався до відповідальності за несплату податків, Дружина Підлісна Ганна Василівна, 38 років; 3 дочки 10 років, 8 років і 5 років. Господарство до революції складалося з 2 гектарів і 35 соток орної землі. В 1930 році орної землі 3,80 га. С хати, 1 хлів, 1 корова, 1 кінь, 1 віз, податку платить 6 крб. 85 копійок.

ної громади оскаржили рішення сільської ради в судових органах. Однак у позові про скасування рішення сільської ради було відмовлено. Щоб надати рішенню сільської ради більшої легітимності, його було затверджено в другій половині 1930 року загальними зборами жителів села. Після цього церкву було закрито, а ключ передано в сільську раду.

Закриття церкви викликало рішучий протест (незадоволення) членів релігійної громади, в першу чергу у найбільш активної її частини – жінок. Керівники релігійної громади особисто провели з жителями села роз'яснювальну роботу проти рішення загальних зборів щодо закриття церкви. В результаті цього наступного дня перед сільською радою зібралося понад 60 жінок разом з керівництвом громади. Натовп оточив сільську раду й у переляканого голови сільської ради Кротика Олександра Миколайовича Гусятинський Юхим забрав ключі від церкви. Ця подія викликала миттєву реакцію влади.

У жовтні 1930 року було заарештовано Сіранта Василя Пантелеймоновича, Гусятинського Юхима Івановича та Підлісного Івана Степановича. Після проведених перших допитів у слідчих виникла ідея сформувати кримінальну справу (як було «модним» серед каральних органів у 30-х роках) про наявність у селі П'ятничани контрреволюційної організації в складі керівництва релігійної громади та її агентів у сільській раді й колгоспі. На роль агентів було обрано першого голову колгоспу Кротика Василя Пилиповича та заступника голови сільської ради бригадира колгоспу Мельника Ананія Миколайовича (1903 року народження), які були арештовані в жовтні 1930 року по обвинуваченню в шкідницькому веденню господарства, розвалу колгоспу та дискредитацію ідей колективізації за завданням релігійників. Рішенням судової трійки при колегії ГПУ УРСР від 04.12.1930 року Сіранта Василя Пантелеймоновича, Гусятинського Юхима Івановича та Підлісного Івана Степановича було засуджено до ув'язнення в концтаборі строком на 5 років, а Кротика Василя Пилиповича та Мельника Ананія Миколайовича звільнено від обвинувачення.

У 1931 році колгосп відновив свою діяльність. Незважаючи на створення колгоспу, жителі села, як ті, що працювали в ньому, так і одноосібники, були зобов'язані в «добровільному» порядку контракувати свійських тварин, брати участь у різних продовольчих кампаніях (безоплатній здачі державі продовольства, що вирощувалось на присадибній ділянці) та викупувати облігації державної позики (державна по-

зика 1930 року — п'ятирічка за 4 роки). Подібні компанії проводилися сільською радою та активом села. Відмова від участі в будь-якій із кампаній розцінювалася як антирадянська, контрреволюційна діяльність і жорстко переслідувалася з боку влади. Найменшим покаранням за невиконання показників державної кампанії було вилучення земельних угідь та розпродаж власного майна порушників.

У 1932—33 роках радянська держава провела великі хлібозаготівельні кампанії, які залишили сільське населення без продовольства. В Україні розпочався голод. Влітку 1933 р. становище з харчами дещо поліпшилося, більшість сіл почали жнива за зменшеним хлібозаготівельним планом, проте тисячі виснажених людей продовжували вмирати голодною смертю, У с. Довжок лише за червень 1933 р. померло 50 людей, половина з них — діти віком до 12 років. Проте, завдячуючи тому, що с. П'ятничани знаходилося у прикордонній зоні, колгосп був створений ще в 1930 році, наслідки голоду не були тут такими жахливими, як на території решти регіонів України. Згідно з Національною книгою пам'яті жертв голодомору 1932—1933 років в селі П'ятничани було зафіксовано тільки 5 фактів смерті від голоду. Встановлено імена 4 осіб: Мельник Іван Іванович — 38 років, Мельник Катерина Григорівна 37 років, Мельник Парасковія Іванівна — 13 р., Підлісний Яків Петрович — 48 років.³⁹

У другій половині 1930-х років ситуація в селі стабілізувалася. У результаті репресій держави станом на 1937 рік в П'ятничанах було ліквідовано одноосібників, одні з яких були вислані за межі нашого краю, другі притягнуті до кримінальної відповідальності й отримали різні терміни ув'язнення, майно інших розпродано.

Жителі села П'ятничани, які зазнали репресій у 1933–1939 роках.

Васильківський Олександр Іванович, 1898 року народження, Нарадою при Колегії ГПУ від 28.04.1933 року Васильківського Олександра позбавлено права проживання в прикордонній зоні строком на три роки.

Монастирський Аким Олексійович, 1901 року народження. Рішенням Особливої наради при колегії ГПУ УРСР від 28.04.03 позбавлено права проживати у прикордонній смузі строком на три роки.

³⁹ Національна Книга пам'яті жертв голодомору 1932—1933 років; Хмельницька обл. Книга 2, П'ятничанська сільрада, с. П'ятничани. — С. 1070.

Валідуда Тимофій Григорович, 24.12.1890 року народження, в 1934 році позбавлений землекористування, засуджений рішенням трійки УНКВС по Вінницькій області від 22.09.37р. по ст. 54-10 КК УРСР до виправно-трудоих таборів на 10 років.

Васильківський Омелян Михайлович, 1891 року народження. Осуджений рішенням трійки УНКВС по Кам.Под. обл. від 28.11.37р. до ув'язнення у виправно-трудоих таборах на 8 р., подальша доля невідома.

Котов Василь Андрійович, 1887 року народження, осуджений — Постановою трійки УНКВС по Вінницькій області від 19.08.37 р. до 8 років у виправно-трудоих таборах.

Гординський Володимир Йосипович, 21.09.1897 року народження, Засуджений уперше Постановою особливої наради при колегії ДПУ УРСР від 04.03.30р. висланий на 3 роки у Північний край. Засіданням трійки УНКВС по Кам-Под області у 1937 р. засуджений повторно до 10 років виправних таборів.

Гординська Марія Іванівна, 1926 року народження, Засуджена — в 1937 р. разом з матір'ю вислана за межі області.

Нансга Іван Микитович, 1907 року народження, Засуджений — Постановою трійки УНКВС по Кам.Под. області від 05.11.37р. до розстрілу.

Добровольський Іван Антонович, квітень 1901 року народження. Рішенням Народного комісара Внутрішніх справ СРСР Єжова та прокурора Вишинського від 20.01.38 Добровольського Івана Антоновича засуджено до розстрілу, який приведено до виконання 30.01.38 року.

Гайдрик Іван Саверійович, 1910 року народження, в 1930 році майно сім'ї Гайдриків було розпродано, засуджений згідно з Постановою особливої наради при НКВС СРСР від 22.02.38р. на 12 років у виправно-трудоі табори.

Гординський Денис Йосипович, червень 1914 року народження, Засуджений — Постановою особливої наради при НКВС СРСР від 22.02.38р. до 10 років у виправно-трудоі табори.

Гординський Олександр Дмитрович, 1907 року народження. Засуджений — Кам.Под. обласним судом 26.04.39 р. на 7 років позбавлення волі.

Гординський Пилип Саверійович, 1911 року народження, Засуджений — Постановою Трійки УНКВС по Вінницькій області від 02.09.37р. за контрреволюційну діяльність на 10 років у виправно-трудоі табори.

Гусятинський Василь Іванович, 1887 року народження. Засуджений — Постановою Особливої наради при ВДСВС СРСР від 21.02.38р. на 10 років у виправно-трудоі табори.

Братковська (Васильківська) Надія Іванівна, 1885 року народження, Засуджена 20.09.38 р. до розстрілу.

Мелемука-Мелінк Василь Степанович, 1896 року народження, Особою нарадою при Народному комісарі Внутрішніх справ засуджений до 10 років ув'язнення в виправно-трудові табори з 19.12.1937 року.

Монастирський Костянтин Феодосійович, 1906 року народження, Засуджений — Постановою особливої наради при НКВС СРСР від 21.02.38р. ув'язнений на 10 років у виправно-трудовах таборах.

Осьманович Ксенофонт Кирилович, 1878 року народження. Засуджений — Постановою трійки УНКВС від 22.02.38р. до розстрілу.

Підлісний Іван Степанович — 1890 року народження, у 1937 році повторно був арештований, відбував покарання в м. Мурманськ, а потім у Казахській РСР.

Сірант Василь Пантелеймонович, 1875 року народження, засуджений — Постановою судової трійки при колегії ДПУ від 04.12.30р. до 5 років ув'язнення.

Сірант Василь Пантелеймонович, 1875 року народження, засуджений до 5 років концтаборів.

Сірант Микита Федорович, 27.05.1892 року народження, рішенням трійки УНКВС Кам-Под області від 22.02.38 засуджено до розстрілу.

Шатковський Яків Іванович 13.03.1890 року народження, згідно з рішенням УНКВД по Кам-Под області від 10.05.1938 за контрреволюційну діяльність засуджено до 10 років виправно-трудовах таборів.

Безумовно, процес колективізації як об'єднання окремих домогосподарств у великі господарські утворення, колгоспи, був необхідним і мав певні позитивні сторони: це і можливість більш широкого використання в сільському господарстві техніки, наукових досягнень, це і залучення до роботи широких мас сільської бідноти. Проте методи, які застосовувались державою, відсутність реальних стимулів для працюючих перетворили колгоспи на довгих 30 років у підприємства рабської праці. Майже до кінця 50-х років, колгоспники без особливого дозволу не мали права покидати місця свого проживання та зобов'язані були працювати за трудовні — натуральну оплату. При цьому на них покладалися значні зобов'язання по сплаті сільськогосподарських податків з власного домогосподарства, результативність з якого була в рази вищою, ніж результати колгоспної діяльності.

З 1936 року в селі с. П'ятничани почала функціонувати електростанція, яка підпорядковувалась колгоспу ім. Сталіна. Основні кошти колгоспу станом на 01.01.39 року склали — 7 тис. карбованців. У колгосп почала надходити сільськогосподарська техніка, автомобі-

лі та трактори. У м. Оринині створюється машинно-тракторна станція (МТС) з метою надання колгоспам району послуг сільськогосподарськими механізмами. Весною 1938 року Орининську МТС було розділено на дві частини, на основі однієї з частин було організовано Гуківську МТС. Машинно-тракторні станції надавали колгоспам послуги своєю технікою, за які колгоспи нараховували їм трудодні, що оплачувались сільськогосподарською продукцією відповідно до результатів збирання сільськогосподарської продукції.

В середньому за 1937-39 роки колгосп ім. Сталіна с. П'ятничани отримував урожай зернових по 15 ц/га з площі 718 гектарів. У 1940 р. колгосп ім. Сталіна був учасником сільськогосподарської виставки⁴⁰. У першій половині 1941 року було землі — 1093 га, великої рогатої худоби 139 голів, свиней 192, овець — 88 голів, коней 259 голів, птиці — 670 голів⁴¹.

На посаді голови колгоспу в селі П'ятничани в 1937—38 роках працював Федоришин Яків. Головою сільської ради в 1936—38 роках був Сіпко Петро Юхимович та Слободян Дем'ян Максимович. Секретарем сільської ради 1934—36 роки працював Гординський Олександр Дмитрович. Секретарем с/р в 1938 році був Шатковський Гнат Іванович.

У селі П'ятничани в першій половині 1940 року був 1 пологовий будинок, в якому працювала одна особа середнього медперсоналу, дитячі ясла на 52 ліжка, дітей 56, вихователів — 1 людина. У початковій школі в цьому році навчалося 120 учнів і працювало 4 вчителі.

У 1939 році село П'ятничани знову опинилося на передовій світових подій. З берегів річки Збруч радянські війська за таємною домовленістю між владою фашистської Німеччини та Радянського Союзу розпочали у вересні свій наступ на Польщу. Напередодні цих подій було проведено скриту мобілізацію чоловіків призовного віку, в першу чергу шоферів та механізаторів. Одним із учасників цих подій був житель села П'ятничани, один із перших водіїв колгоспу ім. Сталіна Собищанський Андрій Васильович, 1911 року народження. За його спогадами, з прикордонників П'ятничанської застави була сформована штурмова група, яка під покровом ночі переправилася через річку Збруч, і, знищивши вартових, захопила Польську заставу, що

⁴⁰ Державний архів Хмельницької області. — Ф.1475. — Оп.2. — Спр.20. — арк. 11.

⁴¹ Та само. — Ф.1285. — Оп.1. — Спр. 222. Арк. 30.

розташовувалась поблизу села Бережанка Тернопільської області. Після цього через річку Збруч почала переправлятися військова техніка. Потрапивши на територію Західної України, він найбільше був вражений наявністю у торгових закладах Західної України великої кількості різноманітних товарів, затишністю та упорядкованістю містечок. У Західній Україні він уперше скуштував білого хліба.

Незважаючи на те, що державний кордон після закінчення бойових дій з Польщею був перенесений на захід, жителів села П'ятничани, як і інших населених пунктів, розташованих вздовж старого кордону, не пропускали на територію Західної України. Спеціальним рішенням радянського уряду на старому кордоні було залишено 9 прикордонних загонів, які продовжували здійснювати його охорону. В звичайному режимі охорони кордону продовжувала функціонувати також прикордонна застава в селі П'ятничани.

1940-ві РОКИ

Історична довідка.

22 червня 1941 року Німеччина напала на Радянський Союз. На боці Німеччини у війну вступили Угорщина та Румунія. Внаслідок швидкого просування німецьких військ та військ їх союзників уже у липні 1941 року було окуповано наш край. Про психологічний стан жителів Східного Поділля в перші дні війни можемо довідатися з інформації українських націоналістів, яка направлялася керівництву ОУН:

«15. На теренах окупованих нім. військами, цілковита інертність українського населення. Міліції не організують. Ждуть на наказ («Як нам скажуть, то зробимо»), а хто має дати цей наказ — не знають. Управи не організують. Рівно ж ждуть на наказ.

16. Своїх думок не висказують. По дуже довгій розмові старші розговорюються, при цьому тужать за царськими часами, мовляв, добре було жити.

17. З молоддю немає прямо з ким говорити. Найбільше розмовляють жінки, і від них можна дістати найбільше інформації...

20. Одинокі тільки кинулися на розбирання колгоспного майна (живий інвентар і машини). Бере той, хто може.

21. В розмовах висловлюють свою байдужість у відношенні до того, чи буде колгосп, чи ні.

13.07.1941»⁴²

Користуючись тимчасовим беззладдям, організація українських націоналістів — ОУН, на виконання вказівки свого центрального проводу, приступила до створення на окупованих територіях, в тому числі і на території Кам'янецької області, українських державних установ та поліції. Німецька окупаційна адміністрація спочатку підтримувала ініціативу українських націоналістів по створенню міліції і управ, але тільки для досягнення однієї мети — збирання врожаю і забезпечення німецької армії продовольством.

У подальшому діяльність українських націоналістів наішовхнула-ся на протидію німецької окупаційної влади, основним завданням якої на захоплених територіях України було забезпечення «Руге унд Ordnung» — тобто «спокою і порядку» і жодної політики. Залякані за часів радянської влади, безініціативні селяни якнайкраще відповідали таким вимогам німецької окупаційної влади. Тому після завершення її формування ця влада повела все більш жорстоку боротьбу проти українських націоналістів.

Після окупації Кам'янець-Подільської області її поділили на округи і включили до рейхскомісаріату «Україна». Кожний округ складався з районів. В округах та районах створювалися господарські, фінансові та адміністративні уряди і поліція. В Оринині, зокрема, було створено районну управу, при якій був земельний відділ, арбайтсамт (біржа праці), що займався питаннями трудових ресурсів, зокрема, вивозом людей на роботу до Німеччини.

З самого початку своєї діяльності окупаційна влада сконцентрувала свої зусилля на відновленні господарської діяльності всіх підприємств, що існували за радянської влади. Для цієї мети якнайкраще підійшли радянські колгоспи, які були збережені під назвою обцинних господарств. В Орининському районі було видано розпорядження, яким зобов'язано жителів району приступити до роботи на тих посадах, на яких вони працювали до початку війни. З метою забезпечення сільськогосподарського виробництва німецької війська, які зіткнулися з великою кількістю радянських вій-

⁴² Інформаційне повідомлення бюро проводу Південної похідної групи щодо її просування на схід // Сергіичук В. Український здви́г: Поділля. 1939—1955.— К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. — С. 44—45.

ськовополонених, масово звільняли з полону українців – рядових солдат.

Звільнення Кам'янецьчини від німецьких загарбників розпочалося 24 березня 1944 р. в ході останнього етапу Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції військ 1-го Українського фронту. Особливо жорстокі бої відбулися біля села Оринин, в якому розташувався штаб 4-ої танкової армії – командуючий Д.Д. Лелюшенко.

Після звільнення нашого краю від німецької окупації, повторно до Червоної армії було призвано всіх чоловіків призовного віку. Ставлення до них, за сам факт перебування на окупованій території з боку командування було негативним. У зв'язку з цим вони без будь-якої ґрунтовної військової підготовки направлялися на самі небезпечні ділянки боїв, де масово гинули.

На звільнених територіях розпочалося відновлення господарства. Вже на кінець 1944 року в Україні на 65% було відновлено посівні площі. Зібраний хороший урожай дав змогу виконати державний план хлібозаготівель і план здачі хліба у фонд Червоної армії. На 1945 рік перед колгоспами України було поставлено завдання збільшити посівні площі на 1 млн га. Однак ці плани не були забезпечені відповідними ресурсами. Складна ситуація була з трудовими ресурсами, багато працездатних колгоспників було залучено на відбудовні роботи. Основне навантаження та тягар сільськогосподарських робіт лягли на плечі жінок, дітей та літніх людей. Щоб виконати поставлені плани, колгоспники зобов'язані були виробити у 1945 році 250 трудоднів (у 1944 році 233).

Відсутність достатньої кількості тракторів та коней привели до того, що для обробітку землі почали використовувати корів. Однак максимальне використання наявного тракторного парку та корів не могло компенсувати нестачі тягла. Тому колгоспники змушені були готувати ґрунт під посіви вручну. Нерідко вони самі впрягалися замість худоби в упряж, копали землю лопатами, на плечах чи на візках доставляли насіння в поле. Більше половини врожаю також збиралося вручну.

Крім роботи в колгоспі селяни, в тому числі і багатодітні вдови були зобов'язані щорічно здавати (не продавати) державі так званий продуктовий податок: певну кількість яєць, молока та м'яса, сплачувати грошовими коштами 800 карбованців податку, 40 карбованців

страховки, а також придбавати державну позику на суму від 300 до 1000 карбованців. Було введено податок на плодові дерева. Особливе нарікання у селян викликав податок на бездітність.

За невиконання податкових зобов'язань та неучасть у кампаніях по страхуванню й придбанню державних позик винних притягували до кримінальної відповідальності. У селян постійною проблемою було питання, де знайти гроші для сплати своїх зобов'язань, тому що в колгоспах вони не отримували заробітної плати (фактично працювали безоплатно). На трудовні, які їм нараховувалися в кращому випадку, надавалася сільськогосподарська продукція, але лише тоді коли в колгоспах щось залишалось після виконання зобов'язань перед державою.

Єдиним джерелом для отримання грошей було домашнє господарство. Однак ще в роки організації колгоспів держава встановила розміри присадибних ділянок для колгоспників, а також норми утримання свійських тварин та домашньої птиці. За порушення цих норм застосовувалися штрафні санкції. У 1946 році Рада Міністрів СРСР і ЦК ВК(б) своєю постановою встановили, що «розкрадання громадських земель веде до того, що інтереси суспільного господарства, колгоспу, основою якого є суспільна колгоспна земля, віддаються на поталу приватновласницьким елементам та рвачам. Які використовують колгоспи з метою спекуляції та особистої наживи».

У 1946 році внаслідок жорстокої посухи господарства нашого краю отримали мізерний урожай; з одного гектара було зібрано лише біля 2,7 ц пшениці, 2,4 ц жита, 1,4 ц вівса, 1,2 ц кукурудзи. Зовсім не рахуючись з умовами, що склалися, липневий (1946 р.) пленум ЦК КП(б)У зажадав безумовного виконання планів хлібозаготівель і оголосив це найважливішим завданням усіх партійних і радянських органів. Саме на вилучення зерна, а не врятування селян вони повинні були мобілізувати всі свої сили й засоби. Більше того, пленум поставив перед усіма колгоспами вимогу: не тільки повністю виконати плани заготівель, а й з перших партій зерна нового врожаю повернути державі борги по насінневій, продовольчій та фуражній позичках, заборонивши при цьому заміну одних культур іншими.

Крім того, керівники всіх рангів мали організувати роботу колгоспників так, щоб вони працювали щодня протягом усього світлового часу при обов'язковому виконанні денних норм. Таким чином, колгосп-

ники практично позбавлялися можливості працювати на своїй присадибній ділянці, за рахунок якої вони жили.

Через посуху і надмірні хлібозаготівлі колгоспам нічим було оплатити трудові колгоспників. У більшості господарств, що потерпіли від посухи, зернові на трудовні не видавалися зовсім. У цілому на душу населення в колгоспах України у 1946 р. припадало тільки 34 кг зерна. Голод в Україні розпочався взимку 1945—1946 рр., розпал голоду припав на зиму 1946—1947 рр. — весну 1947 р., а кінець голоду 1948—1949 рр.

У 1946 році, з метою боротьби з крадіжками зерна було відновлено чинність закону про охорону соціалістичної власності від 7 серпня 1932 р., названого в народі «законом про 5 колосків». Ним передбачалося 5—10 років таборів за крадіжку кількох кілограмів зерна, а за крадіжку 1—2 центнерів зерна кара підвищувалась до 10—20 років ув'язнення.

Голод у сорокових роках мав дуже згубні наслідки, в першу чергу для українського села. Це передусім демографічні втрати від голоду, різке зростання сирітства і безпритульності дітей, масове захворювання населення на дистрофію та інші хвороби, викликані голодуванням, поширення епідемій тифу, переносниками якого були сотні тисяч біженців з охоплених голодом регіонів країни, різке зростання злочинності на ґрунті голоду тощо. Іншим наслідком був передусім масовий відтік, фактично втеча сільської молоді у міста та новобудови, що в майбутньому привело до старіння і обезлюднення села; падіння трудової дисципліни серед колгоспників і, як наслідок, занепад, деградація сільськогосподарського виробництва.

У 1946—1947 рр. село покинуло понад 2 млн чол. Ті селяни, що не покидали село, основні свої надії, щоб вижити, покладали на присадибне господарство. При цьому кількість вироблених трудовнів у колгоспах зменшувалася. Так, у 1947 р. 19,3 % колгоспників республіки не виробили обов'язкового мінімуму, а 1,2 % взагалі ухилилися від роботи в колгоспах. Це не на жарт стурбувало партійно-радянську верхівку республіки. Праця в особистому підсобному господарстві, ухилання від роботи в колгоспі на березневному (1948 р.) пленумі ЦК КП(б)У були розцінені як пережитки капіталізму. 21 лютого 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР видала таємний Указ «Про виселення з УРСР осіб, які злісно ухилиються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя».

Під приводом зміцнення дисципліни розпочалося переслідування колгоспників і робітників радгоспів. Метою репресій було залякати

селян, змусити працювати безкоштовно напівголодних людей і одночасно загнати в колгоспи якомога більше жителів села. До червня 1950 р. у республіці було винесено понад 11 тис. вироків про виселення селян.

У цей час активізувала свою підпільну діяльність УПА — Українська Повстанська Армія. На території нашого краю створювалися підпільні друкарні, які розповсюджували листівки із закликами проти радянської влади. Між каральними загонами Міністерства державної безпеки та загонами УПА відбувалися бойові зіткнення. Проте на кінець 1940-х на початку 1950-х років оунівське підпілля у нашому краї було ліквідоване. Початок 1950-х років ознаменувався останніми масовими репресіями радянської влади проти жителів нашого краю. Цілі сім'ї у цей час було вивезено в райони Сибіру та Казахстану за підозрою в співпраці з оунівцями.

Село під час німецької окупації. Утворення сільської управи та громадського двору. Гуківський прокатний двір. Вивіз жителів села на примусові роботи в Німеччину. Звільнення села. Післявоєнна відбудова. Друкарня ОУН.

22 червня 1941 року гітлерівська Німеччина напала на Радянський Союз. Усіх чоловіків села П'ятничани призовного віку було мобілізовано до лав Червоної Армії. Житель села П'ятничани Собищанський Андрій Васильович згадував: «Мене з іншими призовниками зібрали біля сільської ради, завантажили на автомобілі і повезли до села Парайвка, біля якого знаходилася військова частина. Новоприбулих переодягли у військову форму і видали зброю.

Однак внаслідок швидкого наступу німецьких військ військова частина наповнилася чутками про оточення. Розпочався безладний відступ, під час якого багато солдатів самовільно покинули свою частину і повернулися додому. Після приходу німців мене з іншими односельцями — призовниками окупаційною владою було направлено до табору військовополонених, що розташовувався біля м. Шепетівка. У цьому таборі в'язнів ніхто не годував. На відстані витягнутої руки від колючого дроту вони з'їли всю траву. У першу ж ніч у мене було викрадено харчі, взяті з дому. Зрозумівши, що мені не вижити в таборі, я примудрився втекти з нього і повернувся у село додому».

Подібним чином склалася доля наступних жителів села:

Рибак Павло Антонович 1908 року народження, уродженець с. П'ятничани, з селян-бідняків, безпартійний. Служив у Червоній Армії у 1931 – 33 роках на посаді молодшого командира. У 1939 році був протягом трьох місяців на курсах середніх командирів. У 1941 році мобілізований у Червону армію. У січні 1942 року важкопораненим на території Сумської області потрапив у полон до німців. У полоні перебував у таборі у м. Лохвиця Сенчанського району Сумської області. Потім його перевели в табір військовополонених у м. Суми. Через 15 днів йому надали перепустку німецькою мовою і відпустили додому. У село П'ятничани повернувся в кінці січня 1942 року .

Підлісний Мартин Гаврилович, 1906 року народження, уродженець с. П'ятничани, з селян-бідняків, безпартійний, неграмотний, працював сторожем у колгоспі. На початку війни був призваний до армії. В серпні чи вересні 1941 року військова частина була оточена в районі Каховки. Потрапив у полон. По дорозі до табору в м. Миколаїв утік і пробрався до с. П'ятничани. Після повернення додому був викликаний в сільську управу, де йому було запропоновано служити в поліції.

Мостовий Петро Сомович, 1905 року народження. На початку війни призваний до лав Червоної армії з села П'ятничани. В серпні 1941 року частина була оточена. Під час бою отримав контузію. З поля бою був підібраний якимось селянином, у якого знаходився близько 7 днів. Після чого повернувся у с. П'ятничани.

Ліцкий Кирило Олександрович. 1906 року народження. З початком війни був призваний до лав Червоної Армії та зарахований до стрілецького полку, що знаходився у м. Кам'янець-Подільський. З полком відступав до м. Умань, біля якого потрапив у оточення і полон. З полону К.О. Ліцкого, як українця, відпустили, і він, вже у серпні 1941 року, повернувся додому в село П'ятничани.

Одразу ж після відступу Червоної армії перше, що було зроблено жителями села П'ятничани, це розібране колгоспне майно і майно прикордонної застави. 7 липня 1941 року в село прибули угорські війська, а через два дні – німецькі. В липні 1941 року німецька окупаційна влада видала розпорядження до населення Орининського району приступити до роботи на тих робочих місцях, на яких вони працювали до війни.

16 липня 1941 року в селі П'ятничани за ініціативою представників Організації українських націоналістів, яких представляли два чоловіки із Західної України, скоріш за все це були жителі с. Бережанка Тернопільської області брати Лисі, було проведено збори жителів. За переказами учасників цих зборів, у своєму виступі оунівці сказали, що тепер радянської влади не буде, а буде німецька, та запропонували селянам обрати свою українську владу.

Загальними зборами було обрано старосту сільської управи Гуменюка Олександра та сільську міліцію — січовиків в кількості 12 чоловік. Начальником міліції було обрано Милимуку Микиту Степановича, його заступником призначено Шмагуна Федора Івановича, рядовими міліціонерами були Мостовий Петро Савич, Підлісний Мартин, Собищанський Андрій Васильович. Сільська міліція підпорядковувалась старості сільської управи. На її озброєнні було декілька гвинтівок. На рукаві міліціонери носили синьо-жовті пов'язки. За вказівкою старости міліція підтримувала в селі певний порядок та охороняла господарство. За роботу в міліції її члени отримували трудодні. Одним із перших завдань, поставлених старостою перед міліцією, було повернення колгоспного майна та майна прикордонної застави, розібраного жителями села.

Через декілька місяців, під тиском окупаційної влади, замість самоорганізованої міліції села П'ятничани було створено поліцію, яка підпорядковувалась також старості сільської управи, а в грудні 1941 року німцями було розігнано і її. В подальшому порядок в селі підтримувався так званим шутц-пунктом, у складі трьох німців і одного перекладача.

Під час німецької окупації в селі П'ятничани було відновлено роботу колгоспу, який отримав назву громадського двору. З липня 1942 року по 1944 рік на посаді старости громадського двору працював Рибак Павло Антонович. Головним бухгалтером був Шмагун Н.Д., заступником бухгалтера працювала Мельник Катерина. В селі було відкрито церкву і запрацювала школа, одним із вчителів якої працювала Слободян.

Зміна влади не справдила надію одноосібників села П'ятничани про ліквідацію колгоспу і повернення власності на землю. Як і до цього часу жителі села повинні були працювати в об'єднаному дворі. Зібраний урожай здавався на приймальні пункти та переробку. В 1942 році для потреб німецької армії з П'ятничанського громадсько-

го двору було здано 2000 центнерів хліба, а в 1943 році — 2500 центнерів хліба. З цією ж метою на базу м. Оринина здавалися свині, корови, кури, яйця та інші продукти. У разі необхідності жителів села використовували також для різних робіт, як-то розчищення від снігу дороги Оринин — Скала-Подільська.

У Гукові відновила роботу Гуківська МТС, на основі якої було створено прокатний пункт. З 14 жовтня 1941 року до березня 1944 року на посаді завідуючого Гуківським прокатним пунктом працював житель села П'ятничани Озер Омелян Петрович, 1900 року народження. Загальне керівництво роботою цього пункту здійснював німецький шеф (з початку 1942 року до Гукова керівником прокатного пункту працював німець Гук), старшим агроном працював Василь Литвиненко.

Після відступу радянської армії МТС залишилася без техніки, частина її була розібрана по селах, а інша частина, яку не встигли евакуювати, знаходилася на станції м. Кам'янець-Подільський. Восени 1941 року практично вся техніка була повернута в розташування прокатного пункту.

За прокатним пунктом було закріплено зону обслуговування. Однак у систему взаємодії з обшинними господарствами німецькою адміністрацією було внесено певні зміни. Якщо при радянській владі колгоспи за послуги, надані МТС, розраховувались натурою — врожаєм, то під час німецької окупації обшинні господарства розраховувались умовними грошима з розрахунку 18 рублів за гектар оранки. Робота молотилок та інших с/г машин переводилася на умовні гектари і також оплачувалася за зазначеною ставкою. З урахуванням такого виду розрахунків МТС отримали назву прокатного пункту.

У зв'язку з відсутністю дизельного палива як пальне для сільськогосподарської техніки використовували спирт. Ця обставина створювала значні проблеми для місцевих керівників прокатного пункту, у зв'язку з частими фактами викрадання спирту робітниками. Щоб запобігти застосуванню до працівників прокатного пункту каральних санкцій з боку окупаційної влади, Озер О.П. проводив «серйозні» розмови з викрадачами цього специфічного виду палива. В подальшому, після звільнення нашого краю від німецьких окупантів, всі ці факти були розцінені правоохоронними органами як співробітництво з окупантами, та використані як обтяжливі докази в кримінальній справі, порушеній проти Озера О.П.

Під час німецької окупації, в селі П'ятничани, було створено осередок симпатиків українських націоналістів, засновником якого був житель села Милимука Микита — керівник сільської міліції. До роботи на українських націоналістів його залучили жителі села Бережанка Скала-Подільського району — брати Лисі: Василь — комендант «січовиків» села Бережанка, Михайло і Микола, яких Милимука часто відвідував. Від них він отримав псевдонім «Береза». Через його оселю в селі П'ятничанах було організовано пересилку націоналістичної літератури та газет у Кам'янець-Подільську область, яку із-за Збруча доставляли брати Лисі: Михайло пс. «Граб», Микола пс. «Вишня», Василь пс. «Дуб». Далі література переправлялася у с. Кадіївці Кам'янець-Подільського району.

Житель села П'ятничани Собищанський Андрій згадував, що за дорученням Милимуки М., у певних місцях залишав продукти харчування, які в нічний час забиралися невідомими. Все це робилося скритно. На його думку, скоріш за все ці продукти призначалися для партизан — військових загонів Оунівців.

До складу підпільного осередку українських націоналістів с. П'ятничани входили Осьманович Василь Іванович пс. «Кінь», Мостовий Василь Петрович пс. «Риба», Мостовий Михайло Петрович, Гординський Петро Володимирович, Котов Григорій Миколайович, Кротик Василь Пилипович, Шамагун Федір Іванович. Ця група жителів села часто збиралася в оселі М.С. Мелимуки, співали українських націоналістичних пісень, читали націоналістичну літературу, вели розмову за побудову «Самостійної України».

На початку 1943 року 9 жителів села П'ятничани, які були запідозрені у співробітництві з українськими націоналістами, були арештовані німецької окупаційною владою. В Кам'янець-Подільській в'язниці, де їх утримували, найбільше катували Осьмановича та Мостового. В подальшому Василь Осьманович, Василь та Михайло Мостові і Петро Гординський змогли втекти з в'язниці, Сірант Роман Федорович був розстріляний німцями в грудні 1943 року як колишній міліціонер, а інші відправлені на роботу до Німеччини.

За переказами, німцям їх видав продавець магазину Сірант Григорій. Між арештованими та Сірантом мали провести очну ставку, але напередодні до останнього прийшли невідомі із Західної України. Вони його не застали дома і пішли до магазину. Більше Сіранта в селі не бачили, а через місяць його тіло знайшли у річці Збруч.

З весни 1942 року з села П'ятничани розпочався вивіз жителів села, переважно молоді, на примусові роботи до Німеччини. Всю організаційну роботу, пов'язану з цим, виконувала вербувальна комісія, до складу якої входили староста сільської управи та староста общинного двору. Комісією складалися списки кандидатів, які підлягали відправці. Після отримання наряду від районної німецької адміністрації (арбайтсамту), відібраних осіб збирали біля сільської управи і далі під конвоєм направляли до м. Кам'янець-Подільського для подальшої відправки до Німеччини.

У разі коли кандидат переховувався від відправки, до його сім'ї застосовували санкції: конфісковували майно та домашніх тварин, а батьків арештовували. Під ці санкції потрапили Слободян Ольга, Підлісна Ольга Гаврилівна, Васильківська Ксенія, Галайчук Мотрина, Підлісний Дмитро, Підлісний Іван, з домашнього господарства яких було передано корів до общинного господарства, а одяг — до магазину. Улітку 1943 року за ухилення від поїздки до Німеччини дочки Глікерії було арештовано Васильківську Ксенію, яку утримували під арештом у сільській управі протягом 9 діб.

У цілому за весь час німецької окупації з села П'ятничани на примусові роботи до Німеччини було вивезено біля 140 жителів. Наведемо, на жаль, неповний їх список:

- Камінська Олександра Федорівна 1927 р.н.
- Сірант Розалія Василівна 1927 р.н.
- Котова Галина Володимирівна 1927 р.н.
- Потрахайло Микола Семенович 1927 р.н.
- Підлісний Михайло Павлович 1928 р.н.
- Маслюк Тамара Тихонівна 1944 р.н. — народилася в Німеччині
- Гординська Ганна Григорівна 1924 р.н.
- Котова Зінаїда Василівна 1923 р.н.
- Нанега Ольга Микитівна 1926 р.н.
- Нанега Станіслава Іванівна 1926 р.н.
- Бойко Микола Михайлович 1926 р.н.
- Кушнір Ганна Тимофіївна 1924 р.н.
- Василець Нікон Дмитрович 1928 р.н.
- Новаківська Наталія Михайлівна 1925 р.н.
- Валідуда Іван Степанович 1923 р.н.

Пасічник Текля Артеміна 1927 р.н.
Васильківська (Мяглова) Ганна Олександрівна — концентраційний табір
Освенціум
Валідуда Надія
Валідуда Ольга
Березницька Надія — концентраційний табір Освенціум
Пасічник Марія
Грумніцький Броніслав
Шатковський Микола Олександрович 1927 р.н.
Ліцький Кирило Олександрович 1906 р.н.
Шмагун Федір Іванович 1905 р.н.
Харевська (Олійник) Зося
Олійник Петро
Підлісна (Бабко) Надія Іванівна
Монастирська (Козоріз)
Березницький Олександр Іванович — 1925 р.н.
Валідуда Опанас Іванович 1903 р.н.
Гординський Юлій Саверійович 1903 р.н.
Сірант Антон Романович 1903 р.н.
Грех Іван Стахович
Вершигрук Надія Данилівна
Тимінська Надія Костянтинівна 1924 р.н.

По-різному складалася їхня доля на чужині. В Німеччині було страчено Сіранта Антона Романовича, Греха Івана Стаховича та Вершигрук Надію Данилівну. Не повернулися додому Березницький Олександр Іванович, Валідуда Опанас Іванович, Гординський Юлій Саверійович. Інші, працюючи на заводах і фабриках і отримуючи там невелику заробітну плату, на все своє життя зберегли позитивні враження від перебування в Німеччині. Деякі змогли під час перебування створити сім'ю. Васильківська (Мяглова) Ганна Олександрівна та Березницька Надія провели весь час в таборі смерті — Освенціумі.

Із свідчень Мяглової (Васильківської) Ганни Олександрівни:

«Народилася в 1922 році в селі П'ятничани в сім'ї селянина бідняка. Батька репресували, в якому році не пам'ятаю. Закінчила 4 класи

П'ятничанської школи. Після закінчення школи працювала в колгоспі, а під час німецької окупації в обцинному господарстві на різних роботах до осені 1942 року. Восени цього року разом з Валідудою Надією, Валідудою Ольгою, Березніцькою Надією, Пасічник Марією та іншими односельчанами було забрано на роботу в Німеччину.

По дорозі в Німеччину нас вивантажили в Польщі і направили до табору, назви якого не запам'ятала. В таборі пробула один день і разом з Березніцькою Надією здійснила втечу, щоб повернутися додому. Дорогу запитували у поляків. В одному з польських сіл нас затримала поліція і завела до дільниці. На допиті ми зізналися, що здійснили втечу. Нас направили в тюрму, в якій ми пробули декілька тижнів.

З тюрми мене з Березніцькою Надією направили до табору Освенцем, в якому ми пробули до грудня 1944 року. В таборі нас використовували на різних чорнових роботах. У грудні 1944 року мене разом з іншими в'язнями евакуювали з табору на захід за 100 км від Берліна. Березніцька Надія залишилася в таборі. Під час перебування в колоні в'язнів я разом з декількома дівчатами здійснила втечу і переховувалась у лісі біля трьох тижнів до приходу Червоної армії.

В подальшому, після перевірки мене особистами, було зараховано вільнонайманою разом з іншими дівчатами на роботу до військової частини №15052. В цій військовій частині я пропрацювала біля 5 місяців до її виведення на територію Радянського Союзу. У м. Брест зі мною розрахувалися, видали документи, з якими я повернулася до с. П'ятничани».

Зі спогадів Шатковського Миколи Олександровича:

« В 1942 році мною з необачності було спалено покоси конюшини. В результаті розслідування я був арештований і направлений до Кам'янець-Подільської тюрми. Після недовгого перебування в ній мене вивезли в Німеччину на примусові роботи. Коли ми прибули до Німеччини, на біржі праці — арбайтсамт, мене забрав з собою німецький селянин, в якого я працював протягом нетривалого часу. У нього я важко захворів і декілька місяців перебував у лікарні. Після лікарні я був переведений до концентраційного табору поблизу міста Вольфсбург.

В таборі після певного періоду навчання мене використовували на різних роботах заводу Фольксваген. В 1945 році місто Вольфсбург було звільнене американськими військами. Всіх переміщених осіб американ-

ською окупаційною адміністрацією було поселено в окремі табори, в яких вони не займалися жодною роботою. Три рази на день американські військові кухарі привозили харчування, все, що не з'їдалося, викидалося.

Після закінчення війни в табір переміщених осіб почали приїжджати представники радянських військ і агітувати до повернення на батьківщину. Одного дня мене разом з багатьма співвітчизниками завантажили на автомобілі і перевезли до радянської зони окупації. Зразу ж по прибутті від основної групи були відділені колишні військовополонені і взяті під варту, а мене разом з іншими неповнолітніми направили додому».

23 березня 1944 року село П'ятничани було звільнено Червоною Армією. Після звільнення села до лав Червоної армії було мобілізовано всіх чоловіків призовного віку. В армії до тих, хто перебував в окупації, ставилися з підозрою. Більшість призваних без будь-якої підготовки кидали на самі найнебезпечніші ділянки фронту. Під час розвідки боєм, особливий вид бойових дій, призначений для виявлення вогневих позицій ворога, біля м. Броди Львівської області загинув мій дід Літкевич Олександр Мойсейович.

За період німецької окупації, у 1942 році було розстріляно Кротика Олександра Миколайовича — колишнього голову сільської ради, Карого Івана Івановича, який літом 1942 року повернувся в село з полону, Кротика Арсенія Миколайовича, Котова Бориса Григоровича, Сіранта Павла Пилиповича, Свецького Прокопа Івановича, Валідуду Ольгу Якубівну. У грудні 1943 року було розстріляно Сіранта Романа Федоровича як колишнього міліціонера і члена осередку націоналістів с. П'ятничани.

Зі 140 жителів села, вивезених на примусові роботи в Німеччину, назад у село П'ятничани, станом на 1950 рік, повернулося лише 106 чоловік. З 140 жителів села, які воювали, загинуло 62 чоловіка.

Бурковський Йосип Васильович, 1913 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 04.05.44.

Вакуляк Григорій Дмитрович, 1917 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році. Рядовий, стрілець. Загинув 21.08.41.

Валідуда Василь Семенович, 1922 р.н. Українець, фельдшер. Мобілізований у 1941 році. Рядовий, фельдшер. Загинув у бою 23.05.44. Похований у с. Хмелівка Тербовлянського району Тернопільської області.

Васильківський Григорій Гнатович, 1906 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 19.07.44. Похований у с. Ражнів Бродівського району Львівської області.

Васильківський Дем'ян Михайлович, 1919 р.н., українець, колгоспник. В армії з 1939 року. Рядовий, стрілець. Загинув у 1941 році.

Ватутін Іван Тимофійович, 1918 р.н., росіянин, колгоспник. Мобілізований у 1941 році. Загинув у бою 18.04.44. Похований у с. Білоскірка Тернопільського району Тернопільської області.

Верхоновський Іван Антонович, 1913 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році. Рядовий, стрілець. Загинув у 1941 році.

Вовк Григорій Федорович, 1906 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 04.11.44. Похований у с. Башківці Шумського району Тернопільської області.

Галайчук Йосип Юхимович, 1909 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув при форсуванні р. Вісла у 1944 році. Похований у Польщі.

Галайчук Олександр Васильович, 1911 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у 1944 році.

Галайчук Олександр Дмитрович, 1913 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, автоматник. Загинув 20.04.44., похований у м. Рівне.

Гелета Іван Тимофійович, 1894 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув 19.04.45., похований у с. Шпревітц, Німеччина.

Гордінський Йосип Йосипович, 1915 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у 1944 році.

Гордінський Ларіон Йосипович, 1913 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, кулеметник. Загинув 14.02.45., похований у Німеччині.

Гордінський Петро Володимирович, 1921 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1940 році, молодший сержант, командир відділу. Загинув у бою 12.04.45., похований у м. Брно, Чехія.

Гордінський Семен Тимофійович, 1899 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у 1945 році., похований у м. Штайнах, Німеччина.

Гулінецький Іван Михайлович, 1902 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 01.08.44. Похований у с. Махнув Краківського воєводства, Польща.

Гусятинський Пилип Леонтійович, 1920 р.н., українець, бухгалтер. В армії з 1939 року. Рядовий, стрілець. Загинув у 1941 році.

Журавель Василь Андрійович, 1907 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у 1945 р., похований у м. Любань Єленегурського воєводства, Польща.

Здрацін Броніслав Михайлович, 1903 р.н., українець, тракторист. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у 1945 році.

Іздебський Пилип Іванович, 1912 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році, рядовий. Загинув 19.04.45., похований у с. Гросс-Кельціг, Німеччина.

Карий Віктор Іванович, 1906 р.н., українець, шофер. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у 1944 році.

Карий Іван Тимофійович, 1918 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році, лейтенант, інженер полку. Загинув у бою 24.10.42. Похований у ст. Клетська, Волгоградська обл.

Карий Ксенофонт Іванович, 1911 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році. Рядовий, стрілець. Загинув в середині 1942 р. Похований у м. Волгоград, Росія.

Котін Гнат Васильович, 1922 р.н., українець. В армії з 1940 р. Рядовий, стрілець. Загинув 01.05.45. Похований у Чехословаччині.

Котов Андрій Олександрович, 1908 р.н., росіянин, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 04.08.44. похований у с. Махнюв Краківського воєводства, Польща.

Кротик Микола Олександрович, 1923 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 1944 році.

Кротик Михайло Олександрович, 1918 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році. Рядовий, стрілець. Загинув у 1941 році.

Кузик Степан Панасович, 1906 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році, загинув у 1941 році (майор, командир батальйону), похований у м. Керч, Кримська АР.

Лазаренко Григорій Петрович, 1914 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році. Рядовий, стрілець. Загинув у 1941 році.

Лачов Кирило Леонтійович, 1901 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув 06.11.44.

Літкевич Олександр Мойсейович, 1910 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 20.06.04. Похований у селі Грицеволі Радехівського району Львівської обл.

Мельник Гнат Васильович, 1910 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув 17.08.44

Мельник Григорій Лук'янович, 1908 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув 07.08.44. Похований у с. Мало Буково, Радомського воєводства, Польща.

Мельник Михайло Миколайович, 1920 р.н., українець, колгоспник. В армії з 1939 року. Рядовий. Загинув у бою 18.05.44. Похований у с. Зариванці, Бучачського району Тернопільської області.

Мельник Петро Лук'янович, 1920 р.н., українець, колгоспник. В армії з 1939 року. Сержант, командир відділення. Загинув у 1941 році.

Микалка Юхим Іванович, 1926 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув 05.11.44, похований у м. Ужгород.

Монастирський Андрій Васильович, 1918 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році. Рядовий, стрілець. Загинув у 1941 році.

Монастирський Михайло Іванович, 1920 р.н., українець, колгоспник. В армії з 1938 року. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 1941 році. Похований у м. Брест, Беларусь.

Монастирський Петро Васильович, 1921 р.н., українець, колгоспник. В армії з 1939 року. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 1944 році.

Монастирський Степан Федорович, 1908 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув при форсуванні р. Вісла у 1944 році.

Монастирський Юхим Мартинович, 1909 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 09.08.44. Похований у с. Дембляни Келецького воєводства Польща.

Моравський Євген Едуардович, 1925 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році, сержант, командир відділу. Загинув у бою 20.09.44. Похований у с. Лецятів Сокальського району Львівської обл.

Мостовий Петро Васильович, 1916 р.н., українець. Селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 20.07.44. Похований у с. Бужок Золочівського р-ну Львівської обл.

Мостовий Сергій Гнатович, 1921 р.н., українець, колгоспник. В армії з 1939 р. Молодший лейтенант, командир взводу. Загинув у бою 18.02.42. Похований у с. Пожалеєво Павловського р-ну Ленінградської обл.

Оліховський Пилип Олександрович, 1919 р. н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році. Рядовий, стрілець. Загинув 04.05.05, похований у м. Котбус, Німеччина.

Пашинін Василь Трохимович, 1913 р.н., росіянин, колгоспник. Мобілізований у 1941 році, старшина. Загинув 08.09.41. Похований у м. Мурманськ.

Попиха Данило Леонітійович, 1902 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, кавалерист. Загинув у бою 30.08.44.

Попов Сергій Іванович, 1900 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році, сержант, командир відділу. Загинув у бою 22.02.45., похований у Польщі.

Савчук Володимир Федорович, 1920 р.н., українець, колгоспник. В армії з 1938. Рядовий, стрілець. Загинув 22.06.41. Похований у м. Брест, Беларусь.

Сірант Михайло Васильович, 1918 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році. Рядовий, стрілець. Загинув 19.03.45., похований у м. Ладушкін Багратіонівського району Калінінградської обл.

Скорський Михайло Арсентійович, 1923 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році. Рядовий, танкіст. Загинув у 1945 році.

Слободян Іван Андрійович, 1919 р.н., українець, колгоспник. В армії з 1939 р. Молодший лейтенант. Помер від ран. Похований у м. Хаймер, Німеччина.

Слободян Іван Васильович, 1920 р.н., українець, колгоспник. В армії з 1939 р. Рядовий, стрілець. Загинув в бою 04.01.42. Похований у м. Кронштадт Ленінградської обл.

Слободян Тихон Павлович, 1918 р.н., українець, ветфельдшер. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у 1944 році.

Собіщанський Микола Михайлович, 1901 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 20.01.45. Похований у с. Плаза, Краківського воєводства.

Стахур Дем'ян Михайлович, 1910 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у 1944 році, похований у м. Івано-Франківськ.

Супрун Артем Юхимович, 1913 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Помер від ран 23.12.44., похований в с. Липники Літинського р-ну Житомирської обл.

Трач Никифор Герасимович, 1909 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у 1944 р.

Харевський Антон Станіславович, 1910 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1941 році. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 28.02.42.

Швед Кирило Лук'янович, 1906 р.н., українець, колгоспник. Мобілізований у 1944 році. Молодший сержант. Загинув 19.07.44.

Яцишин Андрій Григорович, 1906 р.н., українець, селянин. Мобілізований у 1944 році. Рядовий, стрілець. Загинув у бою 27.01.45. Похований в с. Прошовіце Краківського воєводства, Польща.⁴³

Війна і після закінчення продовжувала забирати життя жителів села від розриву снаряду загинули 9 дітей: Кротик Микола Микитович, Гординський Іван Антонович, Сірант Іван Кіндратович, Валідуда Василь Панасович, Підлісний Сергій Прокопович, Монастирський Григорій Степанович, Валідуда Сергій Григорович, Галайчук Микола Йосипович, Сірант Володимир Григорович.

⁴³ Книга пам'яті України. Хмельницька область. Історико-меморіальне багатомне видання в 10 т. – Т. 9. – Хмельницький: Поділля, 1996. – С.720.

Робота колгоспу ім. Сталіна в селі П'ятничани розпочалася з перших днів визволення села від німецько-фашистських загарбників. Головою сільської ради в цей час працювали Вершигрук і Сірант, секретарем сільської ради Губеліт. У 1944 р. на 65 % порівняно з довоєнним періодом були відновлені посівні площі та з кожного гектара було зібрано по 10,8 ц зерна (в 1940 р. — 14,6 ц). Це дало можливість виконати державний план хлібозаготівель та план здачі хліба у фонд Червоної армії. Однак життя пересічних жителів села в цей час було надзвичайно складним.

Ось як описують оунівці ситуацію взимку 1944 року у своєму інформаційному звіті про події на терені Кам'янець-Подільщини:

«На трудодні людям дали дуже мало хліба. Є села, де дали по 1,5 кг., є де дали по 150 гр., а є села, де населення не одержало нічого і не знати, чи дадуть, бо хліб весь вивезений... У селі Кізя, Оринінського району, селяни не одержали ні грама хліба. Взагалі населення хліба майже не має. Є села, де селяни заощадили трохи хліба з минулого року. Це трохи підтримує селян. Однак й те більшовики всіма засобами стараються витягнути. Навесні, після переходу фронту, на кожне господарство, без винятків, наложили більшовики поставку хліба по 2-4, а навіть 6 центнерів. Перед жнивими стягнули знову по 20–25 кг хліба з кожного господарства. Крім цього стягували поставку м'яса, молока і інших продуктів. За невиконання поставок судять... На початку грудня прийшла директива до всіх сільрад про збирання 195 крб. воєнного податку і податку на нежонатих та малодітних на 1945 р.

Торгівля:

На базарі купити щось трудно, бо ціни на товари дуже високі, а населення дуже бідне, грошей немає. Сало коштує 150–160 крб., масло 130–150 крб., цент. Жита — 1200–1500 крб., цент. Бараболі — до 600 крб., коробка сірників — 20 крб., середнє вбрання — 2000-3000 крб., чоботи — до 3000 крб., середня корова — до 10000 крб. Та й це не завжди можна купити, бо товарів по базарах дуже мало...

Зараз вертається багато ранених з фронту. Приходять також посмертні картки, з яких видно, що Сталін хоче цілковито знищити увесь боєдатний український елемент. Приклади: с. Ріпинці — господарств 450; в Німеччину виїхало 350 осіб, в Донбас — 20, на фронт

*забрано в 1944 р. — 75 чоловік, з чого вже є вбитих 20 чоловік, а 8 раних; на Сибір вивезено 13 родин».*⁴⁴

У 1945 р. перед колгоспом ім. Сталіна, як і перед іншими господарствами України, було поставлене завдання розширити площу оброблюваних земель. Проте для виконання цього плану в колгоспі не було достатніх матеріальних ресурсів, передусім трудових і тяглових. Трактори, що були на балансі Гуківської МТС і колгоспу, були зношені, значною мірою розкомплектовані й вимагали капітального ремонту. Негативно впливали на їх роботу серйозні перебої з паливом та запчастинами.

Складною була ситуація з працездатними людьми в селі. Більшість молоді було вивезено на примусові роботи до Німеччини, а тих, хто залишився, залучали до відбудови промисловості шляхом примусової мобілізації в так звані ФЗН (фабрично-заводське навчання). Багато чоловіків загинуло або продовжували служити в діючій армії. Основну робочу силу в колгоспі становили жінки та люди похилого віку.

З метою виконання поставленого державного завдання у 1945 р. колгоспники повинні були виробити обов'язкову норму з 250 трудоднів (у 1944 р. — 233). У 1945 р. замість коней на польових роботах широко використовувалися колгоспні та особисті корови. Багато роботи виконувалось вручну. Низький рівень агротехніки, несприятливі погодні умови призвели до зниження врожайності зернових з 10,8 ц в 1944 р. до 7 ц в 1945 р.

У колгоспі, як і в багатьох інших господарствах, було вилучено майже все зерно, включаючи фураж і посівні фонди, через що нічим було оплатити трудові колгоспникам. У 1945 році в Україні визначили для видачі на трудодень у середньому по 400 грамів зерна, хоч і цього селяни повністю не одержали. Як наслідок, уже весною 1946 року в селі розпочалися серйозні продовольчі труднощі.

Весна і літо 1946 року видались вкрай посушливими. У результаті, врожайність зернових виявилася значно нижчою навіть, ніж очікувалось. Вона становила в середньому у 1946 р. 3,8 ц замість запланованих 6,9 ц. Проте перед колгоспом було поставлено завдання на безумовне виконання плану хлібозаготівель та з перших партій зерна

⁴⁴ *Сергіійчук В.* Український здви́г: Поділля. 1939–1955. — К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. — С. 157–160.

нового врожаю повернути державі борги по насінневій, продовольчій та фуражній позичках, заборонивши при цьому заміну одних культур іншими. Під страхом кримінальної відповідальності була заборонена торгівля хлібом на ринках.

Щоб вижити, жителям села доводилось розраховувати тільки на своє присадибне господарство. Однак за рішенням державних органів величина присадибних ділянок селян обмежувалася. Особисті господарства обкладалися великими податками. Кожен колгоспний двір повинен був сплачувати державі сільськогосподарський податок, а також поставляти встановлені норми м'яса, молока, яєць тощо. Для селян-одноосібників норми збільшувалися вдвічі. Окрім податків та обов'язкових натуральних поставок сільськогосподарської продукції на спустошене війною, окупацією, посухою село, ще спустили плани обов'язкової підписки на державні позики.

Як результат взимку 1946/47 рр. розпочався голод. Щоб врятуватися від голодної смерті, жителі села, які найбільше потерпали від голоду, йшли на заробітки (в прийми) у села Західної України (в Западну — як тоді говорили), де становище з продуктами було більш-менш благополучним. За спогадами жителя села П'ятничани Маслюка Анатолія, він переходив від одного села до іншого, випитуючи людей, хто міг би взяти його на будь-яку роботу лише за їжу.

Рятуючись від голоду, окремі жителі села П'ятничани, а то й цілі сім'ї самовільно залишали колгоспи і подавалися в міста чи райони, де було краще з харчами. Так поступив Шатковський Микола Олександрович, який вивіз свою матір на Донбас. Весною 1947 року на околиці села П'ятничани поблизу колгоспних ваг було облаштовано пункт харчування, що складався з великого казана, в якому варилася кулеша з пшеничного посліду — бевка, як її називають у селі. В обідню пору біля цього пункту лунав дзвін, який скликав всіх працюючих колгоспників до обіду.

Голод сорокових років у Східній Україні викликав надію в Організації Українських Націоналістів на вірогідність народного повстання проти сталінського режиму. Із Західної України на територію Поділля розпочали рейди збройні загони УПА, які проводили акції покарання радянських активістів. Активізувалася також і пропагандистська діяльність націоналістів. Для цього створювалися підпільні друкарні. Одна із них діяла в селищі Товсте Заліщицького району. Листівки звідти поширювали на Кам'янець-Подільську та Вінницьку об-

ласті. Оунівці створювали і міні-друкарні, в яких листівки друкувалися на друкарських машинках, циклостилї штампували за допомогою виготовлених матриць.

Щоб не допустити оунівців на територію Кам'янець-Подільської області, в усіх селах Надзбруччя з активістів було сформовано винищувальні загони, так званих ястребків. У селі П'ятничани цей загін складався з 20 чоловік. У Гукові було розташовано спеціальний військовий підрозділ міністерства державної безпеки.

Незважаючи на таку протидію каральних органів, оунівці прагнули перенести виготовлення пропагандистських матеріалів безпосередньо на територію Східного Поділля. В 1948 році в селі П'ятничани у будинку сім'ї Васильківських, яка мешкала біля річки Збруч, було створено міні-друкарню, в якій друкувалися листівки різної тематики: «Гімн поневолених народів», «За що бореться УПА», заклики до молоді поповнювати лави повстанців, окремо — до сталінських вельмож не збиткуватися над народом. Частина листівок друкувалася у вигляді карикатур на Сталіна, Хрущова та інших керівників СРСР — УРСР.

Ця міні-друкарня проіснувала до 26 грудня 1949 року, до моменту її ліквідації органами МДБ. Під час цієї «чекістської операції» при збройному опорі було вбито оунівця «Богдана» та арештовано поранену «Тамару». Співробітниками МДБ було захоплено повністю редакцію окружного «проводу» ОУН та націоналістичну літературу, що ним видавалася. Такими сухими рядками, викладеними в постанові про арешт Васильківської Глікерії (Віри) Олександрівни, розпочинається кримінальна справа, порушена органами МДБ щодо сім'ї Васильківських.

Згідно з актом, складеним під час завершення операції по ліквідації міні-друкарні, в ній було виявлено:

1. *Зброя* — від танка 1 кулемет, німецький так званий десантний кулемет 1 шт., автомат ПППШ, револьвер системи Наган, пістолет бельгійський Браунінг 7, 65, пістолет «Бульдо» з патронами, патрони до кулемета, пістолетів 351 шт.;

2. *Антирадянська література* — оунівські брошури, листівки точна кількість яких не враховується, велика кількість різних так званих «Звітних відомостей» по обліку виготовленої та розповсюджуваної антирадянської оунівської літератури, контрреволюційні націоналістичні листівки 10000 шт. (приблизно), забронені контрреволюційні книги 25 шт., контрреволюційні брошури 3000 шт.

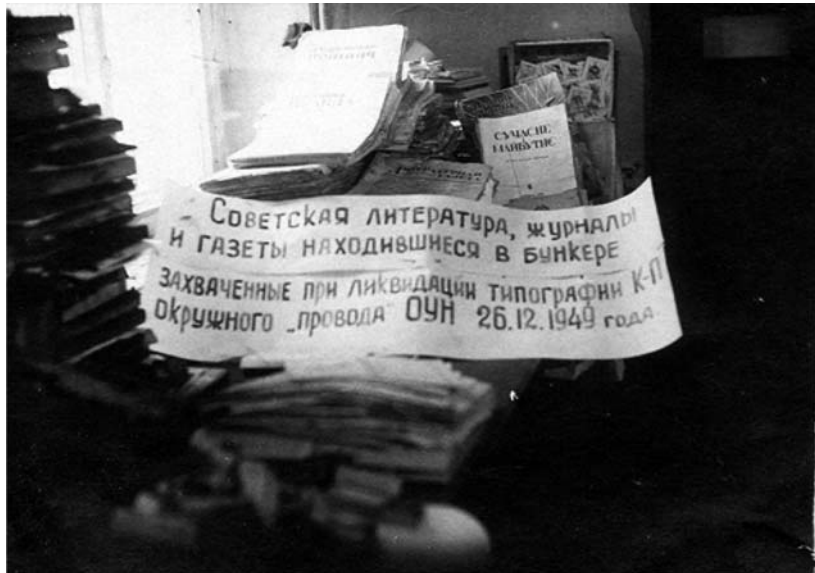
3. **Друкарська техніка** — сумочка з ризографічним шрифтом — повний набір алфавіту, кількість букв від 20 до 200 шт., ротатор — 1 шт., друкарських машин континенталь — 1 шт., ремінтон — 1шт., 13/39 штук кліше, інструменти, фотографії, слюсарний та столярний інструмент (лещата — 1 шт., молотків — 2 шт., пильник — 3 шт., паяльник — 1 шт., рубанок — 1 шт., стамески — 5 шт., масляні фарби — 44 тюбики неповних, кісточки для малювання — 8 шт.)

4. **Інші прибори і техніка** — приймач 1 шт., фотозбільшувач У — 2 1шт., об'єктив — 1 шт., фотоапарат ФЕД (розбитий) — 1шт., касети для фотоапарату «Фотокор» — 6 шт., ванночки для проявлення — 2 шт., проявник — 3 кубика, закріплювач — 3 кубика, коробка фотоапарата — 1 шт., фотонегативи та фотокартки — 50 шт., ящик з медикаментами та хірургічними інструментами — 1 шт., Електроплітка — 1 шт.

5. **Радянські журнали і газети** — журнали за 1948-49 роки «Крокодил», Перець, Роботніца, Огоньок 43 шт., газети Правда, Правда України, Радянське Поділля, Радянське село за 1949 р.

Листівка, надрукована у міні-друкарні села П'ятничани.

*Фотокартки вилучених у дімі Васильківської Ксенії
літератури та друкарської техніки*

*Повстанці у підпільній друкарні. Хмельницька область, 1950 р. Архів ЦДІВР
Так могла виглядати криївка у селі П'ятничани.*

До недавнього часу в селі П'ятничани про існування криївки, в якій функціонувала міні-друкарня Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН, мало хто знав. Найчастіше в розповідях про цю подію згадували, що при знищенні криївки було знайдено багато грошей, якими солдати розраховувалися у місцевому магазині. Пошепки переповідали про те, хто з сусідів Васильківської зміг нажитися на майні, що залишилося після її арешту. Проте для більшості жителів села ця історія і сьогодні залишається таємницею. А враховуючи те, як радянська влада поступила з підозрюваними в можливих зв'язках або в неповідомленні інформації про бандерівців, більшість жителів села – свідків тих подій взагалі уникала відверто говорити на цю тему.

Нещодавно з'явилися ряд публікацій, у яких описано ці події.⁴⁵ Ми ж спробуємо відтворити обставини створення криївки, характер діяльності оунівців, їх повсякденне життя на підставі спостережень та вражень членів сім'ї Васильківських, розказаних ними під час допитів слідчими органами МДБ, проведених після їх арешту.

Наприкінці 1940-х років сім'я Васильківських складалася з трьох осіб: Васильківської (дівооче прізвище Федоришина) Ксенії Прокопівної та її дочок, Віри й Галини. Старша дочка Ганна проживала окремо. Чоловіка Васильківської Олександра було репресовано в 30-х роках і вислано за межі України, де він, за словами Ксенії Прокопівної, помер.

Васильківська Ксенія Прокопівна народилася в с. Бережанка (сьогодні с. М. Бережанка Чемеровецького району). За походженням із селян-середняків. Працювала в колгоспі. Її старша дочка Ганна під час війни була вивезена на примусові роботи в Німеччину. Однак по дорозі вона втекла на території Польщі з поїзда. На шляху додому була арештована й ув'язнена в концтабір Освенціум, в якому перебувала до кінця війни. Дочка Віра до війни працювала на станції Кураховка Сталінської області (сьогодні – Донецька область) на будівництві підстанції мотористом. З початку війни їй було мобілізовано на будівництво оборонних споруд у Сталінській та інших областях України. Восени 1941 року Віру зараховують у військову частину, яка дислокувалася у м. Червоний Лиман Сталінської області, для роботи в хлібопекарні. Незабаром після цього частина потрапляє в ото-

⁴⁵ Мизак Н. С., Горбатюк В. І. За тебе, свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА. – Книга п'ята. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек». – С.350.

чення. Віра змогла уникнути полону, переховавшись у жителів м. Червоний Лиман. Наприкінці 1941 року Віра пішки прийшла у село П'ятничани. Щоб уникнути вивезення на примусові роботи до Німеччини, переховувалась в селі Іванків, що на Борщівщині. У селі проживала до 1944 року. Потім через військкомат була призвана для служби в радянську армію вільнонайманою. У військовій частині Віра жила з підполковником Меренковим Костянтином Тихоновичем, від якого народила сина. Після закінчення війни Меренков К.Т. разом з Вірою виїхали до Москви, де вони у 1945 році розсталися. В цьому ж році Віра повернулася в село П'ятничани, де і проживала до свого арешту. За службу в радянській армії, нагороджена медалями «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні» та «За взяття Берліна». Молодша дочка Галина була неповнолітньою.

Зі свідчень Васильківської Віри Олександрівни, (1923 року народження)

Одного разу пізньої вечірньої пори восени 1947 року Віра поверталася сама додому з весілля із с. Бережанка, Орининського району. Між селами її зупинили два озброєні чоловіки у військовій формі з накинутими плац палатками. Вони її обшукали, розпитали, хто вона, куди йде, з ким проживає. Дізнавшись, що мати з сестрою і сином знаходяться на весіллі, незнайомці запропонували зайти до неї додому. Віра йшла попереду, чоловіки позаду на відстані 50 метрів.

Зайшовши в будинок, Віра включила світло, зависла вікна занавісками, пригостила незнайомих їжею. Чоловіки призналися, що вони є бандерівцями, українськими повстанцями, які ведуть боротьбу з радянською владою за правду та краще життя. Розповіли про свою ідею встановлення на Україні «Самостійної України» і як будуть жити українці у створеній ними державі.

Незнайомці поцікавилися, чи не може Віра їх зрадити і розповісти про них органам, на що вона сказала їм, щоб вони не хвилювалися і були спокійні. Приблизно о другій годині ночі незнайомці сказали, що вони заночують у неї. Віра запропонувала їм своє ліжко, на якому вони і спали по черзі, при цьому коли один спав, другий був на варті.

Ранком вона їх погодувала. Незнайомці залишилися в домі на цілий день, попередивши Віру, щоб вона, перед тим як відкривати дзе-

рі, спочатку їх попередила, для того щоб вони змогли заховатися. Ввечері чоловіки, нічого не сказавши, пішли з дому.

Через два тижні вони знову завітали в село П'ятничани до Віри. Того дня в домі крім неї була мати і син. Сестра Галина була у Кам'янець-Подільському. Бандерівці поцікавилися у матері життям у колгоспі, про кількість продукції, що буде видано на трудодні, про керівництво колгоспу та села. Потім вони розпитали про плани Віри поїхати до Києва і, отримавши підтвердження, попросили її купити плащ-намет та чоловічі сорочки, давши їй для цього 500 карбованців.

До Києва поїхала мати – Васильківська Ксенія, яка і виконала прохання бандерівців. Через два тижні чоловіки знову навідалися до Віри і забрали товар. Їх псевдонімів – «псевдо» Віра не знала. Один одного вони називали «друже».

Наступна зустріч з бандерівцями у Віри відбулася через рік у жовтні 1948 року у с. Іванків, Скала-Подільського району у будинку сім'ї Ярчуків Василя та Марії, до яких Віра прийшла для придбання зерна. З ними Віра познайомилась ще 1942 р., коли переховувалася, щоб не потрапити на роботу до Німеччини. Господині не було довгий час дома, а коли вона повернулася, то вже смеркло. Вірі Ярчуки запропонували переночувати у них. Пізно ввечері до будинку постукали. Коли господар відкрив двері, до хати увійшло два чоловіки, в них Віра впізнала незнайомих, які її відвідували у 1947 році.

Зайшовши в будинок, бандерівці запитали господарів, хто ця жінка, і Марія відповіла, що вона з П'ятничан прийшла за зерном. Незнайомці запропонували Вірі вийти на вулицю і запитали, чи вона їх впізнала. Віра відповіла ствердно. Бандерівці почали розпитувати, чим вона займається і чи не знають люди в селі, що вони в неї були. Потім поцікавилися, чи не можна у неї в дворі викопати криницю, на що отримали відповідь, що вода залягає далеко і довго прийдеться копати.

Бандерівці запитали, чи не могли б вони заходити до неї інколи і чи вони будуть у неї у безпеці. Віра повідомила, що вони можуть заходити, проте перебувати протягом довгого часу небезпечно, тому що їх сім'ю часом відвідують уповноважені з району та дільничні. Чоловіки зазначили, що ця обставина їх не турбує і поцікавилися, чи є у сім'ї Васильківських дома дошки.

Після розмови бандерівці запропонували Вірі через три дні знову прийти в сад Ярчуків, при умові, щоб цього ніхто не бачив. Вона так

і зробила. В призначений час вона зустрілася з одним із чоловіків, потім підійшло ще троє людей. Двоє з них були дівчатами. Їх всіх вона привела додому. Повечерявши молоком, чоловіки пішли спати на горщице, а дівчата залишилися спати в кімнаті. Ранком дівчата, які запропонували Вірі називати їх Расєю та Люсеєю, попросили зварити сніданок, давши для цього м'яса, яке вони принесли з собою. Після сніданку Віра пішла на роботу до колгоспу. Коли вона повернулася, бандерівці, один з яких звався Микола і, на думку Віри, був керівником, а інший Ігор, зібралися йти. Перед тим як попрощатися один із них сказав, що вони вирішили будувати у будинку Васильківських криївку, місце для якого оберуть.

Через три дні до Васильківських знову прийшли два бандерівці — Ігор та невідомий, якого називали Богданом. Дівчата весь цей час залишалися в будинку Васильківських. Чоловіки принесли з собою відро та лопату і розпочали будівництво криївки в нежитловій кімнаті дому. Робота тривала більше трьох тижнів і тільки уночі. Земля виносилася у траншеї, що залишилися поблизу дому з часів Першої світової війни.

Після завершення будівництва криївки туди було проведено світло, встановлено три електричні лампочки і одна радіоточка, а також оснащено її друкарськими машинами та різним інструментом. Микола у Васильківських весь цей час не з'являвся, а коли було закінчено всі роботи, він прийшов з невідомим, який пробув у криївці п'ять днів, а потім пішов і більше не приходив.

У криївці від її створення до викриття знаходилися і працювали п'ять оунівців: Микола, Ігор, Богдан, Рая і Люся. Друкарську роботу постійно виконували Богдан і Рая, а Микола з Ігорем і Люсеєю забирали надруковане і займалися його розповсюдженням. Повертаючись до будинку Васильківських, вони приносили продукти. Такий режим роботи міні-друкарні продовжувався до ліквідації криївки.

Основну роль в роботі міні-друкарні виконував «Богдан» він же «Гарас», який вирізав із сухого горіха матриці з малюнками на різну повстанську тематику та короткі тексти до них. За весь період діяльності «ланки» він виконав близько сорока таких малюнків, частина з яких збереглася донині.

Постійною помічницею «Богдана» була підпільниця «Рая». Вона друкувала на машинці тексти, множила листівки і брошури на циклоstileвому апараті, шивала їх на швейній машинці й запаковувала

у спеціальні торбини. Іноді друкувати допомагала підпільниця «Лариса», вона ж «Люся». Літературу, яка виготовлялася в міні-друкарні, в подальшому передавали на зв'язкові пункти для розповсюдження.

За весь час існування міні-друкарні до оселі Васильківських приходило три невідомих бандерівці. В жовтні — листопаді 1948 року з Миколою приходив мужчина, який у криївці провів п'ять днів. Пізніше Ігор та Богдан повідомили Вірі, що цього чоловіка було вбито біля Борщова. Літом 1949 року Микола привів невідомого, який в криївці пробув чотири дні. По поведінці бандерівців Віра визначила його як керівника. Його прикмети: високого зросту, лисий, очі чорні, ніс прямий, довгий, особливих ознак не мав.

Третій невідомий, віком 30 років, невеликого росту, шатен приходив після загибелі Миколи у 20 числах 1949 року за день до розкриття криївки. Він з Ігорем та Люсею пішли в рейд.

Для бандерівців у 1949 році Віра виписувала газети: Радянське Поділля та Радянську Україну. За весь час перебування в будинку Васильківських міні-друкарні Віра готувала для бандерівців їжу, виходила тричі з Ігорем у темну пору доби у П'ятничанський ліс зустрічати підводу з продуктами та будівельними матеріалами. До підводи їй забороняли підходити. З їздовим розмовляв Ігор, після чого він відвозив вантаж до Васильківських і повертав воза назад до лісу. В криївку Віра спускалася, щоб послухати радіоприймач, і лише тоді, коли в ньому залишалися Богдан і Рая.

За весь час перебування оунівців у будинку Васильківських Віра так і не дізналася, звідки вони родом, а також їхніх справжніх імен. Між собою, а також у присутності господарів вони називали один одного тільки «Друже».

Зі свідчень Васильківської Галини Олександрівни, 1933 року народження

Галина до грудня 1946 року навчалася в 6 класі Гуківської неповної середньої школи. Школу Галина залишила, щоб доглядати за сином Віри, яка часто ходила в західні райони України для придбання продуктів. Мати не могла доглядати за сином Віри, тому що була заня-

та домашнім господарством. У 1947 році Галина поступила на роботу до колгоспу.

Восени 1948 року Галина з Вірою повернулися з роботи. Мати запропонувала попоїсти. Віра відмовилась, сказавши, що їй необхідно сходити в аптеку за ліками. Через хвилин 30 вона привела додому 4 невідомих людей (двох чоловіків та двох дівчат), які заночували в будинку Васильківських. Вони, мабуть, прийшли здалека, подумала Галина, тому що ранком, коли мати приготувала їм сніданок, дівчата не захотіли підійматися з ліжка. Тільки з горища спустився один із чоловіків, який назвався Ігорем. Галина запитала сестру, хто ці люди, на що та запропонувала їй дізнатися про це самій.

У розмову втрутився Ігор і запитав, чи знає Галина щось про бандерівців. Люди говорять, відповіла Галина, що вони дуже страшні люди. «Бандерівців не слід боятися, це лише радянська пропаганда такими їх малює, а насправді ось які вони», — сказав Ігор, і показав на себе. Після цього він попрохав Галину нікому не розповідати про те, що у них ночували бандерівці, тому що солдати сплять їх дім. У випадку, якщо хтось буде говорити про бандерівців, порадив він, Галина повинна відійти і не слухати цю розмову.

Галина зранку зібралася йти до школи, в якій її мати працювала прибиральницею, щоб її підмінити. Ігор, коли дізнався про це, знову застеріг її не розповідати про нічних гостей, та попросив взяти у школі книгу «Вопросы ленинизма». Під час прибирання школи Галина із шафи взяла цю книгу і принесла її Ігорю. Він одразу ж з Миколою почали її читати та обговорювати і щось один одному доводити. Дівчата у цей час спали.

Вечері Микола, Ігор і Люся пішли з дому, а Рая залишилася. Через три дні під ранок вони прийшли знову, з ними вперше прибув Богдан. Вони вибачились перед матір'ю за те, що її розбудили. Коли бандерівці зайшли в хату, Віра очима вказала матері на Богдана, а потім на ікони, і мати здогадалася хто він. Після сніданку Микола заявив Вірі, що вони вирішили в їх будинку будувати криївку.

Вечері Ігор і Богдан пішли, але по їх поведінці було зрозуміло, що вони повернуться. Пізно ввечері вони принесли з собою спеціальну лопату та відро. Наступного вечора Ігор, Богдан і Рая розпочали копати криївку висотою 2м, довжиною 3 м. та шириною 2 м. Землю виносили на город. Сім'я Васильківських також допомагала в будівництві криївки, Галині ж була відведена функція спостереження за вулицею.

Від бандерівців, що перебували в оселі Васильківських, Галина отримала псевдо «Оксана». За весь період існування криївки вона лише чотири рази перебувала в ній. Галині бандерівці давали читати націоналістичну літературу: історію та географію України, Декалог — 10 заповідей українського націоналіста, книги «Про рідний край», «Запал боротьби», «До волі», «Катехизм», «Про бої», націоналістичні вірші. У неї були зошити, і вона вела в них конспекти.

Від бандерівців Галина отримувала окремі доручення, як-то піти до м. Скала-Подільська, подивитись біля районного відділу МДБ, чи немає серед вбитих бандерівців, тих, хто приходив до криївки; придбати на ринку продукти; дізнатися, де в селі П'ятничани восени 1949 року проводили облаву солдати МДБ і чи вони залишилися у селі.

Галина також супроводжувала дівчат до П'ятничанського лісу, в якому було обумовлено місце для зустрічей, відоме в селі під назвою «біля дубу». Там дівчата залишали Галину, а самі йшли, кудись, а куди, Галина не знала. За виконанні завдання Галина отримувала від бандерівців одяг та тканину.

В середині жовтня 1949 року мати попросила зайти Галину до двоюрідної сестри Стахур Зіни, син якої служив в армії, щоб прочитати від нього листа та написати відповідь. В цей час до Стахур зайшов Підлісний Мартин, який розповів, що під час охорони колгоспного складу до нього підійшло кілька військових і запитали про дорогу на Бережанку. Він їм вказав.

Про цю розмову Галина розповіла Ігорю. Ігор розсміявся і сказав, що це були бандерівці. Він також розповів, що у складі 8 чоловік проходив біля млина у с. Бережанка. Мельник крикнув, щоб вони зупинилися. Ігор підійшов до нього і сказав, щоб він не кричав, бо його уб'ють. І вони пішли далі. Ігор при цьому подивився на стіну і на фотографії, впізнав мельника. Це був рідний дядько Галини Федоришин Яків. Ігор сказав, якби це не був її дядько, вони його би давно вбили.

Потім Ігор попросив Галину відвідати Федоришина і переговорити про цей випадок, щоб дізнатися, чи здогадався він, що це були бандерівці, чи вважає він їх злочинцями, і що діється у цьому селі, і про що говорять люди. Галина в неділю сходила до Бережанки до Федоришина Якова, але не застала його дома. Вона зайшла до його брата Федоришина Василя. У цей час в домі була його дружина з родичкою і вони якраз говорили про цей випадок. З розмови стало зрозумі-

лим, що Федоришин Яків не здогадався про бандерівців. Невідомих він прийняв за солдатів МДБ, які часто перевдягалися у бандерівців для того, щоб вночі робити на них засідки. Про це Галина розповіла Ігорю, який її уважно вислухав.

У грудні 1949 року Ігор попросив Галину сходити до Гукова і подивитись, що за військовий підрозділ там розташований. Скільки солдат, офіцерів, чи є співробітники МДБ, які носять погони, червоні чи чорні. На його думку, дуже погано, якщо погони були чорними. Проте через зайнятість на роботі, Галина не змогла побувати в Гукові. Ігорю ж сказала, що бачила солдат з чорними погонами. Він перепитав її чи точно з чорними, тому що мати бачила з червоними. Галина призналася, що вона в Гукові не була, а про солдат їй розповіли учні, які поверталися зі школи. Ігор попрохав Галину чітко виконувати його завдання, бо інакше вони можуть потрапити у велику біду.

Зі слів Галини, Васильківські знали, коли бандерівці йшли на завдання, а коли поверталися. Вони просили зробити так, щоб у домі перед їх поверненням нікого не було. З бандерівцями було домовлено, що по стежці, де вони проходили до будинку Васильківських, виставлявся певний знак, спочатку клали палицю, а потім — гілку сосни, яка означала, що можна заходити в дім, все в порядку. Потім Ігор запропонував класти залізну коробку. Ці знаки клали Галина, Віра та мати. Перед виходом з будинку бандерівців на вулиці з'являлася Галина, щоб перевірити, чи нікого немає біля оселі. Після цього виходили бандерівці.

На подвір'ї Васильківських були дві собаки, проте вони не гавкали на бандерівців, тому що вони були ними приручені.

У серпні 1949 року до будинку Васильківських о 22 годині вечора підійшов дільничний міліціонер Боднар. Він постукав у двері і попросив відкрити хату. Його впустили, погодували і поклали спати. Галина знала, що уночі із завдання повинні повернутися бандерівці. Вона зайшла до криївки і повідомила Раю, що в домі ночуватиме дільничний. Дівчата домовилися, що після того, як він засне, вони підуть разом попередити бандерівців. Коли дільничний заснув, Галина разом з Раєю перелізли через вікно і заховалися біля темного місця, через яке повинні були йти бандерівці. Десь о 5 годині ранку підійшли Микола, Ігор і Люся. Їх попередили про дільничного, тихо провели в дім і заховали в криївку.

Галина прізвищ бандерівців, місця їх народження та проживання не знала. Інформація про це була суворою таємницею. Ось як вона описала їх на допиті.

Микола високий, середньої статури, обличчя повне, кругле, коси темно-русяві, зачісує на праву сторону, розмовляв тільки українською. Носив одяг військового зразка, озброєний автоматом.

Ігор високого зросту, худощавий, обличчя продовгувате, коси чорні, зачесані назад, очі голубі, ніс довгий прямий, брови вузькі чорні, чоло низьке. Одягався у військовий кітель та сині штани, галіфе, озброєний 10-зарядною гвинтівкою.

Люся високого зросту, цільної статури, обличчя довгувате, але повне, коси чорні, років 25, носила дві коси, брови чорні вузькі, одягалася в кітель військового зразка, рукава обшивалися червоною тканиною, зимою на голову одівала чоловічий кашкет, влітку — платок, шинель армійського покрою, на озброєнні мала автомат.

Рая середнього зросту, худощава, блондинка, коси зачісувала на правий бік, має косу, років 25, обличчя продовгувате, худе, очі сірі, ніс середній, брови світлі.

Чи давали бандерівці гроші матері, Галина не знала. Проте мати купила на свої гроші корову за 2600 карбованців. Люся дала матері 200 карбованців на козу, проте мати не купила, бо кози були дорогі. Потім матері дали 600 карбованців на сплату податку.

Зі свідчень Васильківської Ксенії Прокопівни, 1901 року народження.

Вперше з бандерівцями Ксенія Прокопівна зустрілася восени 1948 року, якраз під час копання картоплі. Ввечері до Васильківських прийшла їй невідома жінка середнього зросту віком приблизно 35 років, родом з с. Іванків, Скала-Подільського району Тернопільської обл. Вдома була Ксенія Прокопівна та її онук Новік. Жінка запитала про Віру. Ксенія відповіла, що Віра на роботі. Невідома підійшла до онука, якому в 1949 році виповнилося 4 роки, і пригостила його яблуком. Через деякий час з роботи повернулася Віра. Вони переговорили з невідомою і пішли з двору. Через 20 хвилин Віра повернулася і почала кудись збиратися йти. На запитання Ксенії куди вона йде, Віра сказала, що це не справа матері. Через годину Віра повернулася не сама, а

з 4 людьми, двома чоловіками у військовій формі зі зброєю і двома дівчатами.

Ці люди були бандерівцями. Під час розмови вони розпитували Ксенію про життя в селі, роботу в колгоспі, а потім один із них, на думку Ксенії, старший, запросив її у сіни і попросив дозволу залишитися на ніч. Ксенія дала згоду. Пробувши два дні, ввечері чоловіки кудись пішли, а потім повернулися і привели з собою третього, якого звали Богдан. Його Ксенія упізнала, це був житель села Іванків, Скала-Подільського району Гнибіда Петро. Саме він загинув 26 грудня 1949 року під час проведення військової операції.

Бандерівці знову переговорили зі Ксенією Прокопівною як господаркою щодо дозволу залишитися у її домі на більш тривалій строк і побудувати в ньому криївку. При цьому її попередили, щоб про це ніхто не знав, у іншому випадку, пригрозили, що у них є свій суд, який за зраду може покарати. Ксенія звернулася за порадою до дочки Віри, яка не заперечувала проти прохання бандерівців та умовила матір дати згоду. Того ж вечора бандерівці приступили до спорудження криївки, яку побудували за 5-6 днів.

Коли будувалася криївка, то дошки для її будівництва бандерівці, на думку Ксенії, брали у Пиєтоцького, жителя села Куріли Скала-Подільського району. Біля його двору вона бачила багато дощок. Проте Ігор і Богдан заперечили. Дошки, що їх бачила Ксенія, призначені для будівництва мосту, сказали вони. За їх пропажу Пиєтоцький міг понести відповідальність. Коли б дошки були його, то вони б їх давно забрали.

Протягом усього терміну перебування бандерівців в оселі Васильківських Ксенія не виконувала їх особливих доручень. Вони жартували, що їй не потрібно займатися антирадянською діяльністю. Деколи вона готувала для них їжу, випікала хліб. Проте частіше вони готували їжу самі собі на примусі. Самі вони ж і прали собі білизну. Деколи їм допомагала Галина.

Їй було заборонено купувати в сільській кооперації сіль, щоб не викликати підозр. При спілкуванні з Ксенією Прокопівною бандерівці називали її «буня», це ім'я вони запозичили у її внука, який так завжди називав її. Ксенія декілька раз відвідувала у Києві свою дочку Ганну, яка проживала по вул. Татарській, і на прохання бандерівців купила 15 пензликів для малювання, 14 тюбиків масляних фарб, тарілочку та хімреактиви для виготовлення фотографій. На товари було витра-

чено 150 карбованців. Також для жительки села Іванків Ярчук Ксенія купила плащ-палатку та сорочки і сама передала. У неї в цей час було дві дівчини, які сказали, що сорочки хороші і підійдуть для хлопців. У господарстві Ярчук працювало два найманих робітники, один з яких був родом із Закарпаття.

На початку листопада, у середу, 1949 року Ксенія була на ринку у Скалі-Подільській. Коли вона поверталася додому, жінки її попередили, щоб вона не йшла лісом, тому що там солдати всіх перевіряють і обшуковують. Тоді вона пішла попід лісом і по дорозі зустріла Сіранта Григорія Івановича, який розповів, що ранком солдати робили обшук у братів Шмагунів і баби Сірант. Коли Ксенія повернулася додому, то Ігор її запитав, які у солдат були погони — червоні чи чорні. Вона відповіла, що погон не бачила.

Одного разу Ксенія посварилася з Ігорем через те, що він лякав внука Новіка ременем, за те що той кидав землю в криївку, ховав зброю, коли бандерівці вмивалися або виливав на них воду. Ксенія заступилася за внука. І сказала, якщо вони хочуть, щоб Новик не бачив їх криївки, нехай вони закривають кімнату від нього.

За спостереженням Ксенії Прокопівни роботою друкарні керував Богдан. Сам він особисто постійно малював картини для листівок, а також ікони. Всі зіпсовані папери він спалював і не давав подивитись, що на них намальовано. Рая весь час знаходилася в криївці і займалася друкарською роботою. Лише зрідка вона покидала криївку і у вільні хвилини займалася шиттям на швейній машинці. Люся також деколи друкувала на машинці. Була озброєна двома пістолетами, гранатою й автоматом, з якими ніколи не розставалася. Коля приходив один або два рази на місяць за надрукованими листівками та книгами і забирав їх. Коли він загинув, то Люся дуже жалкувала з цього приводу. За її словами, він ще міг багато користі принести Україні, якби не втручався в інші справи.

Роботу друкарні періодично перевіряли керівники бандерівців. Літом 1949 року з Миколою приходив чоловік високого росту, плотної статури, з невеликою залисиною, чорним волоссям, ніс опущений приплюснутий, спереду мав два металевих зуби з білого металу, за поведінкою якого Ксенія визначила його старшим над всіма бандерівцями, які перебували в її оселі. Він протягом тижня знаходився в криївці з метою перевірки роботи друкарні. У грудні 1949 року приїжджав ще один бандерівець, середнього росту, повний, із залисинами, носив

повні і підстрижені вуса, всі передні зуби з металу, щоб, за словами дівчат, провести ревізію їх діяльності.

Спілкуючись з бандерівцями, Ксенія Прокопівна дізналася, що листівки та література розповсюджувались у всіх районах Кам'янець-Подільської області, часто згадувався Чемеровецький, Смотрицький райони і навіть говорилося про Київську область. При здійсненні рейдів бандерівці попадали в засідки. Одного разу Люся розповіла, як вони вночі втікали з-під села Біла і їм довелося покинути всі свої речі.

У розмові з Ігорем Ксенія Прокопівна поцікавилася, яка мета їх боротьби проти радянської влади. На що він відповів, що вони борються за незалежну Україну і сподіваються, що скоро Америка розпочне війну з Радянським Союзом і допоможе їм створити самостійну українську державу. Але якщо при перемозі над Радянським Союзом Америка не допоможе їм створити незалежну Україну, вони будуть боротися і з Америкою.

За забезпеченням продуктами міні-друкарні відповідав Ігор, а після загибелі Миколи він заступив його місце, а господарчі питання були передані Івану. Ввечері вони ходили за хлібом, куди саме — не говорили, проте з їх швидкого повернення Ксенія зробила висновок, що хліб, скоріш за все брався на Курілах у Пишетоцького або в інших жителів Курілів, де в той час було три оселі, або у м. Скала-Подільська. Коли бандерівці приносили хліб, Ксенія жартома сказала, що їх хлібопекарня, мабуть, знаходиться на Курілах. На що їй Ігор відповів, що: «Ви, «Буня», дуже хитра і на догадках можете багато розповісти, проте Вам краще займатися господарством і не потрібно знати лишньої інформації».

Одного разу на Куріли за продуктами пішла Люся з Галиною. Там вони взяли варення та олію. Люся попросила Ксенію не говорити бандерівцям про це, тому що за це її можуть перевести в інше місце і вона більше не буде бувати у домі Васильківських.

Ігор говорив Ксенії, що також продукти вони отримують з колгоспів по домовленості. Проблеми існують тільки з доставкою продуктів, тому що немає надійних людей. В одному колгоспі у них був надійний їздовий, але його заарештували органи. Зараз у них є кукурудза, але немає чим доставити. Ігор розповів, що грабунками вони не займаються. Якщо є такі випадки, то це роблять не їхні люди, а злочинці під їх маркою.

У дворі Васильківської було дві собаки. Одна не прив'язувалася і вона на сторонніх не гавкала. Друга собака була злою і сиділа на прив'язі. Цього собаки боялися навіть її дочки Галя та Віра. Однак на бандерівців собака не гавкав, а ластився до них.

Через цих собак до Васильківських мало заходили місцеві жителі. Однак у селі в ті скрутні часи сім'я Васильківських вважалася заможною порівняно з іншими односельцями, і ця обставина була причиною, що в її домі на нічліг зупинялися дільничні міліціонери. Найчастіше це були Боднар Микола з Оринінського РВ МВС та Примін Іван Скала-Подільського РВ МВС. На відвідування дому дільничними міліціонерами бандерівці реагували позитивно. На їхню думку, це зменшувало підозри щодо оселі Васильківської як місця розташування кривірки. При цьому просили їх попереджати про прихід дільничних, щоб вони мали змогу заховатися.

Примін Іван відвідував оселю Васильківської, як правило, напідпитку і стверджував, що прагне одружитися з Вірою. Одного разу, в 1948 році Примін раптово з'явився в оселі Васильківської. В цей час в домі було двоє бандерівців, які не встигли заховатися в кривіці, а в тій же кімнаті закрилися периною і сиділи таким чином декілька годин. У кімнаті були Галя та Віра, яка зразу ж пішла на роботу, а Примін ліг спати на ліжку. Підвечір Галя його розбудила і випроварила з дому, тому що не було Віри. Бандерівець Ігор сказав, що якби він їх замітив, то вони б його задушили.

Інший подібний випадок стався з дільничним Оринінського РВ МВС Кузиком, який випадково підвечір зайшов до Васильківської. Собаки на нього не гавкали, тому що він до цього неодноразово був у Васильківської. Він підійшов до будинку тихо. В домі була Ксенія, Віра, Галина, Микола і Ігор. Проходячи під вікном, Кузик помітив бандерівця Миколу. Двері йому відкрила Ксенія. Бандерівці заховалися в іншу кімнату. Зайшовши в кімнату, Кузик запитав, де мужчина, якого він бачив, і почав його шукати. Але нікого не знайшов і сказав: «Ах ти, стара холера, випустила його за своєю спиною. Я добре бачив, що це був бригадир Осьманович Василь. Скажи, нехай він виходить, і ми вип'ємо з ним і все буде чисто! На його запитання, хто це був, Віра жартома сказала, що бандит, на що Кузик сказав, що він добре бачив Осьмановича. В цю ж ніч він переночував і більше не заходив.

Дільничний Боднар Микола відвідував Васильківську систематично. Він замінив дільничного Чорного, який на цій посаді перебував короткий термін. Боднар ночував, коли в домі була криївка. Одного разу він сказав, що в хаті великий безпорядок, не так чисто, як раніше. Ксенія йому відповіла, що дуже багато роботи і за порядком немає коли дивитись. Літом 1949 року Боднар запропонував Васильківській допомагати йому в пошуку осіб, які займаються самогоноварінням, осіб, які при німецькій окупації були посібниками німців, а також тих, хто займався крадіжками.

Ксенія йому відповіла, що не може допомогти йому в цій справі, тому що мало буває серед людей. Вона йому порадила поговорити по цьому питанню з Гуменюк Стефанією, яка про такі справи має більш детальну інформацію, тому що її чоловік Гуменюк Олександр при німецькій окупації був старостою сільської управи. Він нібито загинув при відступі німців у глибині Німеччини. За це Боднар подякував Ксенії. З таким же проханням він звернувся і до Віри, проте вона відповіла, що нічого не знає.

На думку Ксенії, дільничний Боднар нічого не знав про крийку. Одного разу він підійшов під дім і почув розмову Миколи з Галиною. Коли Боднар зайшов у дім і запитав, хто говорив, то Віра відповіла, що розмовляла вона з Галиною.

Яким же чином було викрито крийку в оселі Васильківських? За однією з версій, квартируючи у господарів, повстанці завжди допомагали їм. Цього разу вирішили відремонтувати старі чоботи жінок. Одна пара з них мала червоні халяви. «Лариса» віднесла до знайомого шевця у Скалу-Подільську. Якраз ці чоботи й стали причиною розконспірації «технічної ланки». Ймовірно, що швець був агентом МДБ, «Лариса» ж необачно сказала, що чоботи з червоними халявами належать її господині. Відтоді гебісти з агентурою почали нишпорити по околицях за жінкою в червоних чоботях. Операцією керували начальник відділу Кам'янець-Подільського управління МДБ Дідусь і його заступник Шамільов.

Тим часом у лісі біля с. Іванків Скала-Подільського району в ніч на 20 листопада 1949 року сталася трагічна подія: гебісти із засідки вбили «Гомона», якого Васильківські знали під іменем Микола.

25 грудня Віра Васильківська пішла по цукор на базар до Скали-Подільської. У поремонтованих чоботях з червоними халявами. По-

вертаючись додому, на мосту через Збруч помітила, що за нею начебто стежать: на березі поза деревами прокрадалися тіні. Прийшовши додому, швидко попередила постояльців, що треба негайно покинути криївку. Незважаючи на зимову негоду, «Степан», недавно прибулий «Олесь» та «Лариса» вийшли зі схованки. «Тарас» і «Тамара» залишилися.

Вранці 26 грудня 1949 року гебісти оточили садибу Васильківських. Шукали криївку, але не змогли знайти. Тоді майор пішов на хитрість: узяв чотирирічного хлопчика на руки, вгостив цукеркою й мило запитав, де тут гарні «дяденьки» ховаються. Дитина показала на люк у кухні.

Коли його відкрили, близько півгодини тривала перестрілка. «Тарас» загинув від гранат, важко поранена «Тамара» потрапила до рук гебістів. В Оринінській лікарні її намагалися врятувати, щоб взяти на допити, але вона позривала з себе бинти і, стікши кров'ю, загинула.

Хто ж був у криївці:

«**Микола**» — окружний провідник Кам'яниччини на пс. «Гомін», вік 27—28 років, високий, середньої статури, обличчя повне, кругле, коси темно-русі, зачісував на праву сторону, розмовляв тільки українською. Носив одяг військового зразка, озброєний був автоматом. Вихідець зі східних областей України. В розмові він багато використовував російських слів. В криївці Микола не знаходився постійно, більше він перебував у рейдах. Загинув у листопаді 1949 року в Скала-Подільським лісі. Його труп був упізнаний Вірою у дворі Скала-Подільського райвідділу МДБ.

«**Ігор**» — зв'язковий, псевдо (псевдоним?) «Степан», «Роман» — Павло Зозуляк із Залісся. Віком 30 років, високого росту. Відповідальний по господарській частині, за постачання продуктів, будівельних матеріалів тощо. Ігор постійно ходив з Миколою в рейди. За один день до виявлення криївки Ігор з невідомим і Люсею пішли в рейд.

«**Богдан**», псевдо «Тарас» — Петро Гнибда, 1918 року народження, уродженець с. Іванків Борщівського повіту Тернопільського воєводства, художник. Він вирізав із сухого горіха матриці з малюнками на різну повстанську тематику та короткі тексти до них. Під час перебування в селі П'ятничани ним було вирізано понад 40 малюнків. Богдан, єдиний, якого Віра впізнала. У 1942 році Віра з матір'ю замовляла у нього ікону.

«Люся» — справжнє ім'я Лариса, 27 років була дружиною загиблого «Хмари» — заступника окружного провідника «Гомона», який у 1944—45 роках був провідником 2-го Чемеровецького округу Кам'янець-Подільського обласного проводу ОУН. В більшості вона ходила в рейди з «Гомоном» та іншими підпільниками в Чемеровецький, Смотрицький, Дунаєвський р-ни. «Лариса» загинула 21 вересня 1950 року у бою на хуторі Кудринецька Зелена тодішнього Мельниця-Подільського, а нині Борщівського р-ну, Тернопільської обл.

«Рая», «Тамара» — Михайлина Голіната 1927 року народження с. Стара Ягільниця Чортківського повіту Тернопільського воєводства, студентка Чортківської гімназії, член ОУН з 1943 р. Вік 23 роки. Виконувала обов'язки друкарки, з моменту приходу в будинок Васильківських до розкриття криївки вона з дому нікуди не відлучалася. 26 грудня 1949 року при викритті криївки була поранена, 06.01.50 назвавшись Мисак Олександрою Володимирівною, померла в Оришинській районній лікарні, за переказами, зірвавши з себе накладені шви, у результаті поранення кишечника, лівої тазової кості та перитоніту.

Як же склалася подальша доля сім'ї Васильківських?

Васильківську Віру Олександрівну рішенням Особливої наради при Міністрі Державної Безпеки СРСР від 28 жовтня 1950 року у справі №4968 МДБ Української РСР на підставі ст. ст. 54-1 «а» і 54-11 Кримінального Кодексу УРСР ув'язнено у виправно-трудоий табір терміном на 10 років, майно конфісковано. Ув'язнення відбувала в таборі «Мінеральний».

Після звільнення 14.07.1956 з виправно-трудоого табору через 6 років 5 місяців 17 днів, що знаходився в Казахстані, Карагандинська обл. Васильківська (Жебьяк) залишилася на проживання в республіці Казахстан: проживала за адресою: 472378, Карагандинська обл., Мічуринський район, п. Коксун, уч. Северний. **16.09.1994 року повністю реабілітована.**

Васильківську Галину Олександрівну рішенням Особливої наради при Міністрі Державної Безпеки СРСР від 28 жовтня 1950 року у справі №4968 МДБ Української РСР на підставі ст.ст. 54-1 «а» і 54-11 Кримінального Кодексу УРСР ув'язнено у виправно-трудоий табір терміном на 5 років. Ув'язнення відбувала в таборі «Дубравний». **Звільнено з табору 28.04.1953 року. У 1994 році реабілітовано.**

Васильківську Ксенію Прокопівну рішенням Особливої наради при Міністрі Державної Безпеки СРСР від 28 жовтня 1950 року у справі №4968 МДБ Української РСР на підставі ст.ст. 54-1 «а» і 54-11 Кримінального Кодексу УРСР ув'язнено у виправно-трудовий табір терміном на 10 років, рахуючи строк з 30.12.49. (направлено в табір Озерний). **Звільнено з табору 09.06.1956 року. У 1994 році реабілітовано.**

Мягкову (Васильківську) Ганну Олександрівну за не донесення рішенням Особливої наради при Міністрі Державної Безпеки СРСР від 28 жовтня 1950 року у справі №4968 МДБ Української РСР на підставі ст. 54-12 Кримінального Кодексу УРСР ув'язнено у виправно-трудовий табір терміном на 5 років, рахуючи строк з 04.01.50. **Звільнено з ув'язнення 14.05.1953 року. У 1994 році реабілітовано.**

Після арешту сім'ї Васильківських з боку представників влади на жителів села П'ятничани посипалися залякування та перевірки. У приміщенні клубу було зібрано всіх дорослих, з метою виявлення осіб, які знали про знаходження бандерівців. Представники влади погрожували вивезти всіх жителів села в Сибір за зв'язки з бандерівцями.

Ставлення влади до людей яскраво характеризує доповідна записка групи працівників ЦК КП (б) У про викриття в с. П'ятничани Орининського району Кам'янець-Подільської області мережі українського націоналістичного підпілля від 05.01.1950 року.

*«Секретареві ЦК КП(б)У
Товаришеві Мельникову Л.Г.*

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

Про результати перевірки стану справ у селі П'ятничани Орининського району Кам'янець-Подільської області у зв'язку з розкриттям у цьому селі оунівського підпілля.

Органами МДБ Кам'янець-Подільської області 26 грудня 1949 року в селі П'ятничани Орининського району в будинку колгоспниці Васильківської К.П. було розкрито криївку окружного проводу ОУН.

Перевіркою на місці встановлено наступне за даними органів МДБ, виявлену криївку було побудовано українськими націоналістами в середині 1948 року, у якому було розміщено друкарню окружного проводу, яка друкувала й поширювала контрреволюційні листівки.

Бандити, що перебували в цій криївці, через мережу своїх зв'язкових збирали найважливіші секретні дані про господарське й політичне життя Кам'янець-Подольської, Ворошиловградської, Запорізької та інших областей УРСР, а також дані про Казахську республіку й РСФСР, які згодом переправлялися в центральний провід ОУН.

Сім'я Васильківської К.П., у будинку якої перебував схрон, ще до Вітчизняної війни проводила ворожу роботу, спрямовану проти радянської влади, і була в селі політично неблагонадійною. В 1928 році чоловіка Васильківської було репресовано органами радянської влади як контрабандиста, сама Васильківська К.П. була засуджена й відбувала тюремне покарання за проведення в селі підільних абортів. У роки тимчасової німецької окупації сім'я Васильківської, що складалася з неї та трьох дочок: Ганни, Віри й Галини, перебувала на окупованій території й активно співробітничала з українськими націоналістами й німцями.

Після звільнення України від німецьких загарбників Васильківська К.П., будучи колгоспницею, незважаючи на її працездатність (народження 1901 року), до моменту її арешту в колгоспі не працювала жодного дня, а систематично займалася спекуляцією. Щоб уникнути відповідальності й не дати можливості застосувати до неї Указ Президії Верховної Ради СРСР, вона без дозволу правління колгоспу влаштувалася за допомогою директора прибиральницею в школі. Її дочки Віра й Галина працювали в колгоспі. В 1949 році перша виробила 140 трудоднів, а друга 122 трудодня. В 1948 році за не вироблення мінімуму трудоднів на колгоспних зборах було поставлено питання про виселення Віри згідно з Указу Президії Верховної Ради СРСР, але під час обговорення збори прийняли рішення «попередити її».

Старша дочка Ганна проживала в місті Києві до арешту її першого чоловіка Мягкова, засудженого в 1948 році за розкрадання соціалістичної власності на 10 років. Після цього вона вийшла вдруге заміж у Києві за громадянина Придатко Н.А. (уродженець Краснопольського району Сумської області), з яким незабаром вїхала на проживання в місто Скала-Подільська Тернопільської області, що знаходиться в 6 кілометрах від села П'ятничани. Ганна разом зі своїм чоловіком систематично відвідувала будинок матері та інколи жила в неї.

Слід зазначити, що хата Васильківської, як і вся ця ворожа сім'я, була підходящим об'єктом для контрреволюційної роботи оунівського підпілля. Вона цілком відповідала вимогам бандитів для будівництва криївки своєю дислокацією в селі й оточенням її політично неблагонадійними сусідами.

Так, наприклад, Милимука Анастасія, чоловік якої репресований органами радянської влади як німецький поліцейський, Юрковська Євгена, брат якої в 1920 році розстріляний за контрабанду. Її хата в 1948 році була кублом для великих злодіїв. Кара Домна — її чоловік до Вітчизняної війни відбував покарання за кон-

трабанду. А в 1947 році був засуджений за крадіжку корів. Хата Васильківської стоїть наприкінці села в 60—70 метрах від ріки Збруч, тобто на самому стику кордону Скала-Подільського району Тернопільської області. Своїм зовнішнім виглядом є гіршою в селі.

Для попередження про появу сторонніх осіб двір Васильківської охоронявся трьома собаками (породи вівчарка), прив'язаними на ланцюгу. Криївка, що перебувала під хатою Васильківської, будувалася декілька місяців. Для її оснащення привозилися в денний час підводами колгоспу дошки, стовпи, рейки від вузькоколійки й ін., що не могло бути непоміченим колгоспниками й керівництвом села.

Слід зазначити, що село П'ятничани, як і інші прикордонні села, до 1930 року було зараженим контрабандистами, які згодом органами радянської влади були репресовані. У період Вітчизняної війни все населення цього села залишалося на окупованій території, і багато хто з них активно співробітничав з німцями й українськими націоналістами.

Після війни в село П'ятничани з Німеччини повернулися в порядку репатріації 106 жителів, з них 45 з англійської й американської зони. Крім цього, у село повернулося 6 колишніх кукурлів, що перебували в засланні, які самовільно захопили раніше конфісковані садиби й будівельний матеріал колгоспу.

У цей час органи МДБ володіють серйозними компрометуючими матеріалами на 87 жителів цього села.

Викликає особливу увагу те, що в керівництві села й колгоспу перебувають ворожі й сумнівні люди, які не викликають довіри. Так, наприклад, головою сільської Ради працює Шмагун П.Ф., безпартійний, під час Вітчизняної війни — з 1942 по 1945 рік — знаходився в полоні в Німеччині, звільнений американськими військами; батько його дружини Лотоцький засуджений до 4 років за розкрадання соціалістичної власності, а син його сестри засуджений до 1 року позбавлення волі. Робота сільської Ради перебуває в запущеному стані, сам Шмагун пов'язаний з ворожими елементами села.

Із 9 людей сільради четверо були в Німеччині, а троє перебувало на окупованій території.

Із семи членів правління колгоспу ім. Сталіна 4 людини є репатріантами, а 2 перебували на окупованій території й активно працювали на німців. Із п'яти бригадирів рільничих бригад — 4 працювали бригадирами в сільськогосподарській громаді при німецькій окупації. У бухгалтерії колгоспу працює 4 людини. Головним бухгалтером працює Шмагун М.Д., який, за даними органів МДБ, проходить як затятий націоналіст, у період німецької окупації він працював головним бухгалтером земельної громади. Його помічником працює Мельник Катерина, яка також при німцях працювала на цій посаді; обліковцем трудоднів працює Ва-

лідуда Ганна, батько якої був репресований у свій час органами радянської влади, а в період війни після відбуття покарання перебував у німецькому полоні.

У селі є неповна середня школа, у якій працює 5 учителів, з них: три людини були на окупованій території, а двоє у Німеччині. Учителька Підлісна при німцях працювала завідувачем зливного пункту й активно виконувала всі завдання німецької влади, її батько в період окупації висувався на посаду старости села. Учителька Слободян працювала в школі вчителем й одночасно рахівником німецької управи. Директор школи Козуб перебував певний час у німецькому полоні, а потім при німцях працював рахівником в Орининському райплодоовочі.

У селі є колгоспна партійна організація, що складається з трьох комуністів. Секретарем партійної організації працює Полянський Л.Г., член ВКП(б) з 1944 року, дружина якого залишалася на окупованій території й була пов'язана з поліцією. Полянський не забезпечує керівництво партійною організацією, не вів боротьби з антирадянськими проявами. Працюючи завідувачем млина, підозрюється в хабарництві й у зв'язках з ворожими елементами.

Член партії Нанега Н.Н. працює бригадиром рільничої бригади, брат якого в 1920 році розстріляний органами радянської влади як активний контрабандист; дядько Нанеги був куркулем і орендарем млина; вернувшись із заслання, захопив садибу і хату, що раніше належала йому, і на сьогодні ніде не працює.

Член партії Сухоставський працює головою колгоспу з 1947 року. З 1935 року по 1946 рік служив у Радянській Армії, звідки демобілізований у званні майора. Сільське господарство знає погано, не має організаторських здібностей і, як комуніст, не очолив у селі активну боротьбу з українськими націоналістами і їхніми пособниками.

Слід зазначити, що комсомольська організація, яка складається з 18 комсомольців, внаслідок бездіяльності була непомітною в селі й не мала необхідного авторитету, не проводила активної політичної роботи серед молоді й була байдужа до ворожих проявів, що мали місце у селі. Секретарем комсомольської організації є Кушик Н.Н. Райком комсомолу характеризує його як безініціативного й недисциплінованого секретаря. Кушик працює листоношею й доставляв громадянці Васильківській газети, що випускалися нею, «Правда України» і «Правда», яка, як зараз встановлено, передавала ці газети бандитам, що перебували в крівиці.

Таким чином, засміченість села та його керівних органів ворожими й сумнівними елементами, відсутність політичної пильності з боку партійної й комсомольської організації стало сприятливим ґрунтом для проникнення в село банд українських націоналістів і організації в ньому підпільної друкарні окружного проводу.

Перевіркою на місці встановлено, що в селі П'ятничани мали місце випадки націоналістичних проявів. Так, у 1946 році по селу були розкидані націоналістич-

ні листівки, в 1948–1949 рр. у школі були заляпані брудом плакати, а на портреті Крупської Н.К. виколоті очі, у період проведення хлібозаготівель учні молодших класів співали в школі антирадянських пісень, спрямованих проти здачі хліба. У середині листопада 1949 року під час весілля колгоспника Сіранта Г.В., де був присутній секретар парторганізації Полянський, був зроблений через вікно постріл, у результаті чого були поранені три колгоспниці (Кушик М., Підлісна А. і Сірант Р.). Однак на всі ці ворожі прояви керівники села й району не реагували та не вжили необхідних заходів щодо виявлення і викриття націоналістів.

Слід відзначити, що конспірації бандитської кріівки сприяли працівники органів міліції Орининського району Боднар Н.М., Кузик С.Г. і Чорний П., які часто бували в селі в службових справах і, як правило, відвідували квартиру Васильківської і завжди залишалися в ній ночувати. За свідченнями арештованої сім'ї Васильківської встановлено, що дільничний міліціонер Скала-Подільського району Тернопільської області Примін відвідував їхню хату як залицяльник Васильківської Віри. Колишній дільничний Кузик С. при відвідуванні квартири Васильківської застав у ній невідому людину, яка, як стало відомо, була бандитом окружного проводу. Був випадок, коли дільничного міліціонера Боднара, який спав, бандит окружного проводу застав у квартирі Васильківської. Цей бандит перевірів зброю, примірів на себе одяг (шинель і кашкет) Боднара й ознайомився зі змістом секретних документів, що перебували в його польовій сумці.

Районний комітет КП(б)У, райвиконком, органи МДБ, маючи сигнали про неблагополучний політичний стан у селі П'ятничани, не реагували на них і не вжили дійових заходів по виявленню і ліквідації банд оунівського підпілля.

Відповідальні працівники району рідко бували в селі й не вникали глибоко в зміст роботи колгоспу, сільради, школи, партійної й комсомольської організації, ставилися формально, бюрократично до виконання своїх обов'язків. У селі не був створений актив із числа чесних і відданих колгоспників, на який міг би опиратися райком і райвиконком у своїй роботі. Тому не випадково, що в розмові із секретарем райкому КП(б)У тт. Кабаєвим і Комаровим, головою райвиконкому т. Мартинюком та іншими районними керівниками, вони не змогли назвати жодного активіста колгоспника, дати характеристику на керівний склад села. Більш того, зазначені товариші не могли відповісти на запитання, хто входить до складу сільської Ради, правління колгоспу, що за люди працюють у школі і т.д.

Масово-політична робота серед колгоспників села перебуває у винятково запущеному стані. За 1948–1949 роки по даних райкому партії, прочитано 29 доповідей і лекцій. Однак перевіркою ці дані не підтвердилися. Відповідно до заяви секретаря партійної організації й голови колгоспу за цей період було прочитано всього 11 доповідей, присвячених революційним святкам. У селі значиться агітко-

лектив у складі 16 агітаторів, які жодної агітаційної роботи не ведуть. Учителі школи не беруть участі в політичному житті села, з доповідями й лекціями перед населенням не виступають. У селі зовсім відсутня наочна агітація, немає газет, плакатів, газетних вітрин, дощок виробничих показників. Соціалістичне змагання серед колгоспників організоване погано. Останні загальні збори колгоспників було проведено у квітні 1949 року. У результаті відсутності належної масово-політичної роботи серед колгоспників трудова дисципліна в колгоспі перебуває на невисокому рівні. Виробничі норми виконує тільки одна четверта частина колгоспників. З 389 працездатних колгоспників у 1949 році не виробили мінімуму трудоднів 46 людей, у середньому на одного працездатного колгоспника припадає 191 трудодень. Протягом останніх трьох років колгосп не виконує встановленого плану врожайності сільськогосподарських культур, план здачі хліба державі в поточному році виконано на 98%.

За порушення трудової дисципліни в 1948 році відповідно до рішення загальних зборів колгоспників та Указу Президії Верховної Ради СРСР були вислано 3 колгоспника. У червні 1949 року були скликані загальні збори колгоспників по питанню виселення трьох колгоспниць — порушників трудової дисципліни. На зборах був присутнім колишній перший секретар райкому КП(б)У т. Буга. У результаті непередготовленості зборів і провокаційного випадку з боку дружини секретаря парторганізації Полянського, яка в момент голосування дала сигнал не голосувати, збори були зірвані, і колгоспники не підтримали пропозиції про виселення порушників трудової дисципліни. Перший секретар райкому партії т. Буга приховав від райкому випадок зриву цих зборів, заявивши в приватній розмові членам бюро, що збори пройшли на високому рівні. Характерно, що секретарі райкому партії тт. Кабаєв і Комаров, відвідаючи після цього село, не знали про зрив даних зборів аж до нашої перевірки.

У ході перевірки встановлена непартійна поведінка ряду відповідальних партійних і радянських працівників району. Так, наприклад, райвійськом Лугиня систематично пиячить у робочий час, проживає з Вишневською дочкою колишнього куркуля, застосовує рукоприкладство; у п'яному стані ним було побито голову колгоспу ім. Молотова комуніста Барнашевича. Секретар райкому КП(б)У т. Кабаєв займався спекуляцією. В 1949 році ним була зарізана хвора свиня, яку він переробив на ковбаси й здав за завищеною ціною для продажу в райспоживспілку, причому цей випадок не був навіть обговорений на бюро райкому партії.

Голова райвиконкому т. Мартинюк працює погано, не має авторитету в районі. Мати його дружини під час німецької окупації працювала перекладачем у румунів, а сестра його дружини одружена з німецьким агентом Приходенко, який розшукується органами МДБ.

У роботі бюро райкому КП(б)У відсутня критика й самокритика, не було колегіальності, багато питань вирішувалися без обговорення на бюро, а тільки одним першим секретарем райкому т. Бугою. На бюро райкому партії 1 січня цього року члени бюро тт. Кабаєв, Комаров і Мартинюк у своїх виступах заявили, що т. Буга без обговорення на бюро сам висунув у депутати Верховної Ради УРСР т. Дубину, яка, за їх інформацією, залишаючись на окупованій території негідно поводитися, а чоловік її є дезертиром Радянської Армії. У такий же спосіб була висунута особисто т. Бугой кандидатура в депутати обласної Ради — Полунишина, чоловік якої репресований органами радянської влади, а два її брати розстріляні нашими органами як контрабандисти.

Бюро райкому КП(б)У дуже погано здійснювало керівництво первинними партійними організаціями, колгоспами й районними організаціями, не займалося добором і вихованням кадрів. Про це свідчить той факт, що в керівництві сільськими Радами й колгоспами знаходяться люди, що не вселяють політичної довіри. З 26 голів сільрад 10 людей перебували в полоні або в Німеччині, з 37 голів колгоспів — 8 людей були в полоні й на окупованій території.

У результаті незадовільного керівництва багато колгоспів району, особливо колгоспи сіл колишньої прикордонної зони (Залісся, Шустовці, Ніверка, Підпилип'є, Бережанка), перебувають у важкому організаційно-господарському стані. Є серйозні сигнали, що в цих селах орудує оунівське підпілля, з яким у силу політичної небезпечності районних організацій не ведеться боротьба по їхньому викриттю й знищенні.

Необхідно відзначити, що обласні й районні організації не надали належного політичного значення факту розкриття оунівського підпілля в селі П'ятничани і не вжили з самого початку рішучих заходів по викриттю залишків націоналістичного підпілля, поставилися до цього факту як до звичайного явища. Для розслідування й проведення оперативної роботи в село П'ятничани були командировані недостатньо кваліфіковані працівники. Замість притягнення до відповідальності всіх прямих учасників і пособників націоналістичного підпілля, тісно пов'язаних з родиною Васильківських, органи МДБ звільнили з-під арешту старшу дочку Васильківської — Ганну і її чоловіка Придатко лише тому, що на них арештовані Васильківська та її дочки не дали свідчень про їхню співучасть з бандою. І тільки після нашого втручання вони були знову затримані.

Потрібно також сказати, що після арешту сім'ї Васильківської невідомо куди й при яких обставинах з її хати зникла значна кількість майна — 4 перини, 7 мішків борошна й інші речі, які дотепер не знайдені. Важливо також відзначити, що приблизно за 10 днів до розкриття криївки у двір Васильківської були привезені на двох колгоспних підводах дошки зі Скали-Подільського району. Які також невідомо куди поділися.

У ході перевірки в селі П'ятничани було проведено двоє загальних зборів колгоспників, перші проведено 28 грудня секретарем обкому КП (б)У т. Бурденюком, на яких були присутні 160—180 людей, другі збори проведені нами 31 грудня 1949 року за участю секретаря обкому КП(б)У т. Привалова, на зборах були присутні близько 400 людей.

Незважаючи на ультимативні вимоги, пред'явлені колгоспникам на зборах про негайну видачу прямих пособників націоналістичного підпілля, ніхто з колгоспників на зборах не виступав і дотепер не повідомив органам радянської влади прізвищ націоналістів і їхніх пособників.

Вважаємо, що для проведення найшвидшої ліквідації залишків оунівського підпілля і їх пособників у селі П'ятничани та в Орининському районі необхідно відрядити групу досвідчених оперативних працівників із МДБ УРСР.

Для посилення партійно-політичної роботи в районі й організаційно-господарського зміцнення колгоспів доцільно було б відрядити групу партійних і радянських працівників республіканських і обласних організацій, а також взяти необхідних заходів по зміцненню керівництва Орининського району.

Консультант Відділу партійних,

профспілкових і комсомольських органів ЦК КП(б)У

(С. Кобыляцький)

Зав сектором адміністративного відділу ЦК КП(б)У

(І.Пересаденко)

Інструктор Сільгосп відділу ЦК КП(б)У

(І. Мєшков)

05 січня 1950 р.» 46

«Постанова ЦК КП(б)у «Про стан організаційно-партійної
і масово-політичної роботи в селі П'ятничани Орининського району
Кам'янець-Подільської області»

3 лютого 1950 року

Особлива папка, Секретно

Про стан організаційно-партійної й масово-політичної роботи в селі П'ятничани Орининського району Кам'янець-Подільської області

ПОСТАНОВА ЦК КП(б)У

ЦК КП(б)У відзначає, що організаційно-партійна й масово-політична роботи в селі П'ятничани Орининського району Кам'янець-Подільської області перебуває в запущеному стані.

Відповідальні працівники Орининського райкому КП(б)У й райвиконкому в селі П'ятничани бувають рідко. У зміст роботи партійної й комсомольської організації, сільської Ради й колгоспу не вникають і не роблять їм необхідної допомоги в роботі. Райком КП(б)У й первинна парторганізація вивченням і добором керівних кадрів у селі П'ятничани не займалися й не створили активу із числа чесних і відданих колгоспників, внаслідок чого до керівництва місцевих органів села пролізли ворожі люди.

Лекції, доповіді, бесіди по найважливіших питаннях поточної політики, внутрішнього й міжнародного становища Радянського Союзу для населення с. П'ятничани не читаються. Сільська інтелігенція не залучена до участі в проведенні політичної роботи серед колгоспників. Колгоспні збори проводяться час від часу й за останні 8 місяців зовсім не скликалися. Комсомольська організація бездіяльна і не має належного авторитету серед місцевої молоді.

Комуністи первинної парторганізації с. П'ятничани не займають авангардної ролі на селі, відриваються від мас, не прислухаються до голосу колгоспників і сільської інтелігенції, не вивчають їх настроїв і запитів, притупили більшовицьку пильність і політичне чуття.

Усе це створило обстановку, при якій залишки оунівського підпілля зуміли проникнути в село П'ятничани й зробити в ньому опорний пункт для проведення ворожої роботи.

Орининський райком КП(б)У, знаючи про незадовільну роботу партійної й комсомольської організації, про занедбаність політичної роботи на селі, маючи сигнали про ворожі прояви українських націоналістів у селі П'ятничани, вчасно на них не реагував і не приймав належних мір до поліпшення масово-політичної роботи серед населення й ліквідації оунівського підпілля.

ЦК КП(б)У постановляє:

1. Зобов'язати Орининський райком КП (б)У вжити необхідних заходів по зміцненню первинної парторганізації села П'ятничани й корінному поліпшенню внутріпартійної й партійно-політичної роботи на селі.

2. Доручити райкому КП(б)У до 15 лютого ц.р. провести районні партійні збори, на якому обговорить питання про стан масово-політичної роботи в районі й завданнях партійної організації по підвищенню більшовицької пильності й посиленню боротьби із залишками українських націоналістів.

3. Запропонувати Орининському райкому КП(б)У и первинній парторганізації села П'ятничани підвищити рівень проведення масово-політичної й виховної роботи серед колгоспників, повсякденно роз'яснювати їм найважливіші рішення

партії й уряду, організовувати систематичне читання лекцій, доповідей по найважливіших питаннях внутрішнього й міжнародного становища Радянського Союзу. Викривати перед колгоспниками антинародну сутність українських націоналістів і їхніх пособників.

4. Переглянути склад агітколективу села, підсилити його за рахунок комуністів, комсомольців, сільської інтелігенції й передових колгоспників. Докорінно полішити роботу агітколективу, систематично інструктувати агітаторів, забезпечувати їх газетами, політичною й художньою літературою.

Райкому КП(б)У забезпечити щомісяця виступи з доповідями й лекціями керівних партійних і радянських працівників перед населенням села.

4. Зобов'язати райком КП(б)У й первинну парторганізацію села П'ятничани докорінно полішити керівництво роботою сільської Ради і правління колгоспу. Створити в селі й колгоспі актив з чесних і відданих колгоспників. Опіраючись на цей актив, партійна організація повинна мобілізувати колгоспників на успішне вирішення господарсько-політичних завдань, які стоять перед селом і колгоспом.

5. Зобов'язати Орининський райком КП(б)У до 1 березня 1950 року зміцнити склад керівних кадрів сільської Ради й колгоспу села П'ятничани й тих працівників, які не впоралися з дорученою їм роботою й скомпрометували себе, — звільнити від обійманих посад, висунувши замість них чесних і відданих більшовицької партії й радянській владі колгоспників.

6. Зобов'язати ЦК ЛКСМУ (т. Шевеля) розробити заходи й вжити необхідних заходів по поліпшенню роботи комсомольських організацій у селах, що прилягають до західних областей УРСР, звернувши особливу увагу на підвищення їх політичної пильності, підняття ролі й відповідальності в справі боротьби із залишками українських націоналістів.

7. Доручити обкому КП(б)У розглянути питання про голову Орининського райвеконкому т. Мартинюка й колишнього першого секретаря райкому КП(б)У т. Буга, які несуть персональну відповідальність перед партією за занедбаність партійно-політичної й господарської роботи в селі П'ятничани, за засміченість керівних кадрів села й колгоспу й вирішити питання про можливість подальшого залишення їхнього на керівній партійній і радянській роботі.

8. ЦК КР(б)У вважає за необхідне звернути увагу Кам'янець-подільського, а також Житомирського обкомів КП(б)У на поліпшення масово-політичної роботи серед колгоспників сіл, що граничать із західними областями УРСР, на підвищення більшовицької пильності партійних і комсомольських організацій цих сіл, на викриття й боротьбу з ворожими проявами українських націоналістів.

9. *Зобов'язати Кам'янець-Подільський обком КП(б)В (т. Бегму) і Орининський райком КП(б)В (т. Яковчук) до 15 березня доповісти ЦК КП(б)У про виконання цієї постанови*

3 лютого 1950 р.

Мельников.

*Тт. Кириченко, Сердюкові, Литвину, Назаренко, Діденко, Бабенко, Ковалю, Ворушу, секретарям обкомів КП(б)У й секретареві Орининського РК КП(б)У Яковчуку.*⁴⁶

Після зазначеної Постанови Центрального Комітету партії України з села було виселено декілька сімей, членів яких підозрювали в симпатіях націоналістам, або які перебували в родинних зв'язках з сім'єю Васильківських

1950-ті РОКИ

Історична довідка.

На початку 1950 років набула свого завершення сталінська система організації сільського господарства. Вона характеризувалася фактично повною ліквідацією будь-якого спротиву селян, всі сторони життя, яких знаходилися під повним державним контролем. Селянин у ці роки зобов'язаний був сплачувати значні грошові податки, нести зобов'язання по натуральним безплатним поставкам державі сільськогосподарської продукції, він був зобов'язаний протягом року виробляти певну кількість трудоднів. Основним органом управління на селі була сільська рада, яка контролювала всі аспекти життєдіяльності села: виробничо-господарську роботу колгоспу, виконання жителями села своїх зобов'язань перед державою, ініціювала притягнення селян до відповідальності. В роботі сільській раді допомагали активісти, а також місцеві партійна та комсомольські організації.

1950-ті роки ознаменувалися поступовим налагодженням економічного та господарського життя в нашому краї. Розпочалося по-

⁴⁶ *Сергійчук В.* Український здвиг: Поділля. 1939 – 1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 573 – 587.

ступове піднесення економіки. Однак продуктивність сільського господарства була дуже низькою. В 1950–1953 роках загальний обсяг сільськогосподарської продукції в Україні зріс лише на 2%, а земле-робства зменшився на 1%.

У березні 1953 року помирає Генеральний секретар комуністичної партії Сталін. Нове керівництво Радянського Союзу приходить до усвідомлення необхідності зміни аграрної політики, щоб підняти ефективність сільського господарства. З цією метою на потреби села збільшуються державні асигнування, поліпшується технічне та кадрове забезпечення сільського господарства, створюються умови з підвищення матеріальної зацікавленості колгоспів та колгоспників.

У нашому краї розпочинається будівництво на місцевих річках електростанцій. На річці Збруч будуються гідроелектростанції в селах Завалля, Ніверка та Кудринці. У 1954 році розпочинається підготовча робота по проектуванню будівництва П'ятничанської ГЕС. Станом на 1956 р. переважна більшість колгоспів була електрифікована. У господарствах на електроенергії запрацювали пилорами, механічні майстерні, водокачки, молотарки, зерноочисні машини, соломорізки, млини, механізми по подрібненню кормів. Було запроваджено електродоїння корів, а у деяких колгоспах почали використовувати електропастухів.

У 1954 році з колгоспів списується заборгованість минулих років. Зменшено поставки картоплі та овочів. Протягом 1953–1958 років зростають заготівельно-закупівельні ціни на зерно, картоплю, продукти тваринництва. Скасовуються обов'язкові поставки сільськогосподарських продуктів з колгоспних дворів і удвічі знижуються податки з присадибних господарств.

З другої половини 1950-х років уперше сільське господарство стає рентабельним. У серпні 1958 року в нашому краї розпочався поступовий перехід на грошову оплату праці колгоспників. Такий перехід відбувався як підтримка ініціативи колгоспу «Більшовик» Шосткинського району Сумської області. До кінця цього року майже всі колгоспи Хмельницької області ввели гарантовану грошову оплату без нарахування трудоднів. З початку 1960-х років колгоспникам почали сплачувати пенсію 12 карбованців на місяць і видавати паспорти.

У 1958 році було проведено реорганізацію машинно-тракторних станцій (МТС). Уся техніка була реалізована колгоспам, а МТС перетворено на ремонтно-технічні станції (РТС), функціями яких був

продаж техніки колгоспам, її ремонт, постачання нафтопродуктів, запасних частин, добрив, отрутохімікатів.

У 1958 році припинено випуск державних позик, що реалізовувалися за підпискою серед населення і тривалий час були важливим джерелом доходів бюджету, скасовано податок на бездітність з неодружених, одиноких та малосімейних.

Сільська рада. Колгосп.

Розміри натурально-грошових зобов'язань жителів села.

Культура. Школа

На початку 1950 року в селі П'ятничани у зв'язку з виявленням криївки ОУН було репресовано декілька сімей: сусідів сім'ї Васильківських, її родичів та сімей, які підозрювались у зв'язках з націоналістами. Це фактично були останні широкомасштабні репресії держави проти жителів села.

Керуючись Постановою ЦК КП(б)у «Про стан організаційно-партійної і масово-політичної роботи в селі П'ятничани Орининського району Кам'янець-Подільської області» від 3 лютого 1950 року в селі замінили голову сільради, голову колгоспу та директора школи. У грудні 1950 року головою сільської ради було призначено Нагнибиду Василя Івановича, головою колгоспу — Горбуня Омеляна Архиповича, директором школи Некрасова.

Протягом 1950-х років основним органом управління в селі П'ятничани була сільська рада, яка розглядала всі питання життєдіяльності села — від господарської діяльності колгоспу до культурно-соціальних питань. При виконкомі сільської ради функціонували дві постійно діючі комісії: тваринницько-господарча в складі Пасічника Олександра Івановича — заступника голови колгоспу, Горбуня Омеляна Архиповича — голови колгоспу, Сіранта Андрія Івановича — завідуючого фермою, Монастирського Миколу Петровича — зоотехніка, Нанеги Миколи Микитовича — бригадира рільничої бригади, Коробчука Миколи Олексійовича — ветеринарного лікаря, Трача Степана Яковича — бригадира будівельної бригади, Галушинського Івана Семеновича — завідуючого свинофермою, Сіранта Івана Володимировича — завідуючого кінним двором, Гординської Галини Семенівни — ланкової і Ватутіної Катерини Антонівни — ланкової;

та фінансово-бюджетна комісія в складі: Кушика Миколи Микифоровича — листоноші, Губеліт Віри Миколаївни — фінансового агента, Валідуди Ганни Панасівни — ланкової в колгоспі, Мостового Омеляна Семеновича — бригадира лісника, Валідуди Івана Сафронівича — завідуючого бібліотекою, Шмагуна Петра Федоровича — бригадира конвеєрної бригади, Порознюка Пилипа Микитовича — корзінщика, Кадасімчук Надії Василівни — акушерки, Гординського Миколи Ільковича — секретаря колгоспу, Федоришиної Ганни Федорівни — завідуючої зливним пунктом.

Робота виконкому сільської ради будувалася на основі кварталних планів. Після закінчення поточного кварталу на сесії підводилися підсумки роботи за квартал і складався план на наступний квартал. Так, на перший квартал 1951 року на розгляд виконкому сільської ради було заплановано такі питання: звіт про роботу у 1950 році, звіт голови правління колгоспу О.А. Горбуня про підготовку до весняно-посівної кампанії, стан проведення ремонту сільськогосподарського реманенту, заготівля та вивезення мінеральних добрив, звіт про виконання натуральних поставок та фінансового плану, звіт про самооподаткування, звіт бригадирів про підготовку до весняно-посівної кампанії, звіт завфермами про стан тварин, інформація директора школи Некрасова про хід навчання, звіт завклубом про його роботу, інформація продавця про обслуговування колгоспників.

У 01.02.1951 році сесія П'ятничанської сільради розглянула та затвердила умови соціалістичного змагання виконкому П'ятничанської сільради з виконкомом Гуківської сільради на 1951 рік. Умовами соціалістичного змагання передбачалося зобов'язання виконкому покращити свою роботу, організувати виконання усіх сільськогосподарських робіт на високому рівні та забезпечити своєчасне виконання податкових зобов'язань жителів села. Арбітром змагання обрано виконком районної Ради народних депутатів трудящих.

Напередодні державних свят обов'язково проводилися сесії сільської ради, основним питанням порядку денного на яких були заклики голови сільської ради, активістів завершити посівну пізніх культур, достроково провести ремонт та прибирання господарства, провести ремонт доріг та будівель як у колгоспі, так і колгоспникам, покращити дисципліну та роботу колгоспників.

У січні 1951 року голова правління колгоспу ім. Сталіна Горбунь Омелян Архипович у своєму звіті сільській раді зазначив, що з метою підготовки до посівної при плані 1600 т на поля вивезено 337 т гною та 48 т міндобрив, в домашніх господарствах проведено заготівлю попелу та курячого посліду. Для обробки сільськогосподарських угідь підготовлено 32 плуги, 81 борону, 7 сівалок, 10 культиваторів.

У березні 1951 року голова звітується про закриття вологи, культивуацію та сівбу. На засіданні сесії сільради, проведеному 6 травня, розглядається питання прополки колгоспом сільськогосподарських культур. Заслуховуються бригадир 1-ої рільничої бригади Л. Д. Полянський та бригадир 2-ої бригади А. Мельник. За їх словами, в бригадах покращилась дисципліна їздових, колгоспники раніше виходять у поле, при плані 10 га в першій бригаді прополено та прошаровано 10 га, а у другій бригаді робота поставлена непогано, план по прополці та прошаруванню буряку виконано повністю.

11.07.51 на порядок денний засідання сільської ради виноситься питання про хід збиральної кампанії, виконання графіка хлібоздачі. За словами голови сільради Нагнибіди, район до збирання урожаю приступив 8 липня, а колгосп села П'ятничани лише 9 липня, хоча було заплановано 3 липня. На його думку, це пов'язано з низькою трудовою дисципліною та невиконанням нарядів. Бригадири не відчують матеріальної відповідальності. Він закликав активізувати роботу колгоспу таким чином, щоб молотильні бригади приступили до роботи з 12 липня і працювали цілодобово, а всю тяглову силу направити на підвозку снопів та скиртування. На думку О. Пасічника та Л. Полянського в бригадах необхідно провести збори, під час яких роз'яснити людям значення збиральної кампанії.

Обговоривши ситуацію, що склалася з початком збиральної кампанії, сільська рада прийняла рішення про зобов'язання правління колгоспу організувати безперебійну роботу всіх збиральних машин, щоб вслід за косовицею негайно проводилося скиртування і збирання колосків, зобов'язати до 25 липня повністю розрахуватися з хлібопоставкою.

24.07.51 сесія сільської ради розглянула питання завершення жнив. Відповідно до доповіді бригадирів першої бригади Л. Полянського та другої бригади А. Мельника у 1951 році зернові були поси-

яні на площі 465 га (жита 114 га; пшениці 228 га; ячменю 45 га; вівса 30 га; гороху 28 га). На їхню думку, збирання врожаю проводиться неякісно, на ділянках, де збирання пшениці проводилося комбайном, пропадає багато колосків. Бригадири закликали організувати колгоспників на збирання колосків. Сесія прийняла рішення про завершення збиральної кампанії до 04.08.51.

На засіданні сільської ради від 13.08.51 розглянуто питання про закінчення збирання урожаю, скиртування, молотьбу та проведення осінньої посівної кампанії і про хід будівництва та ремонту тваринницьких приміщень колгоспу до зимівлі. По першому питанню доповідав польовод О. Пасічник. Станом на 13.08.51 незаскиртовано було 120 га (25 га озимого жита, пшениці 25 га, ярої пшениці 10 га, вівса 25 га). Для завершення скиртування, на його думку, необхідно виділити щоденно 18–20 пар коней. Молотьбу планується закінчити за 20 днів. На наступний рік заплановано посіяти 393 га озимих (рапсу 12 га, жита 118 га, пшениці 263 га). Для посівної необхідно підготувати інвентар. Голова колгоспу Горбунь зазначив, що колгосп відстає у проведенні сільськогосподарських робіт і необхідно активізувати роботу.

По другому питанню виступив бригадир будівельної бригади Трач. Він зазначив, що для проведення ремонтних робіт немає матеріалу, члени бригади розкидані по різних роботах: скиртування, інші працюють вантажниками. Потрібно відновити бригаду, провести бригадні збори і розпочати ремонтні роботи.

У 1951 році в колгоспі ім. Сталіна села П'ятничани була огородня бригада, яка за звітом бригадира Валідуди на сесії сільради від 21.06.51 обробляла землі – 22 га. На цій землі було засіяно: насіннєвого буряку – 5,80 га, моркви столової – 1,10 га, цибулі – 2,50 га, капусти – 2,8 га, помідорів – 2,7 га, цибулі на висадки – 0,5 га.

За інформацією голови колгоспу робота по прополці та просапці в огородній бригаді дуже запущена, не всі культури просапано своєчасно. На роботу колгоспники, а це були в основному люди пенсійного віку, виходять пізно. У бригаді є колгоспниці, які не справляються з нормами, відтягують бригаду назад. Було піддано критиці бригадира, який рідко буває в бригаді, не відвідує наради правління колгоспу і не просить допомоги, неправильно веде облік трудоднів, у зв'язку з чим є скарги колгоспниць. Бригадира було попереджено про невідповідність обійманій посаді.

Податкові зобов'язання жителів села

Наступним важливим напрямком роботи сільської ради були питання своєчасності виконання колгоспом та жителями села всіх фінансових і натуральних зобов'язань. Як зазначалося вище, селяни в цей час платили такі податки: сільськогосподарський податок, малосімейний податок, самооподаткування, добровільне страхування, а також підписувалися на державні позики. Село П'ятничани було розподілено на 8 округів, які були закріплені за відповідальними особами — активістами. Слід зазначити, що виконання цих фінансових зобов'язань перед державою було надзвичайно важким обов'язком для жителів села, тому що за свою роботу в колгоспі вони майже не отримували грошової оплати, а значна частина виробленої сільгосппродукції підлягала обов'язковим натуральним оподаткуванням.

У 1951 році фінансовим агентом у селі П'ятничани працювала Губеліт Віра Миколаївна. У першому кварталі цього року було заплановано зібрати в селі малосімейного податку 4342 крб. та 6553 крб. прибуткового податку з колгоспу. Однак, як виявилось, цей план був під загрозою зриву через відсутність розрахунків колгоспу з колгоспниками та не виконанням ним своїх податкових зобов'язань.

22.04.51 на розгляд сесії П'ятничанської сільської ради депутатів знову виноситься питання про стан виконання фінансового плану за другий квартал. Відповідно до звіту фінагента, в селі на момент розгляду спостерігалася така картина з виконанням фінансового плану:

	<i>План</i>	<i>Виконано</i>
<i>Сільськогосподарський податок</i>	<i>1500 крб.</i>	<i>46 крб.</i>
<i>Малосімейний податок</i>	<i>2500 крб.</i>	<i>403 крб.</i>
<i>Самооподаткування</i>	<i>60 крб.</i>	<i>20 крб.</i>
<i>Прибутковий податок з колгоспу</i>	<i>9100 крб.</i>	<i>0 крб.</i>

Заслухавши звіт фінансового агента, сільська рада прийняла рішення зобов'язати його разом зі старшим інспектором перевірити недоїмки як по сільськогосподарському, так і по малосімейному податку і матеріали щодо злісних неплатників передати до суду. Питання виконання жителями села своїх фінансових зобов'язань було надзвичайно важливим і, щоб примусити селян платити, в роботі сесії у відповідальні періоди брали участь керівники правоохоронних органів району, зокрема прокурор Орининського району Сіренький.

6.05.1951 р. сесія сільської ради розглянула питання реалізації державної позики на розвиток народного господарства в 1951 році. На жителів села було покладено обов'язок викупити «добровільно» державної позики на 81100 крб. Відповідно до звіту уповноважених по дільницях у селі на момент розгляду цього питання була така картина з викупу державної позики:

	<i>План підписки</i>	<i>Виконання</i>
• уповноважений по першій ділянці <i>Нанєга М.М.</i>	<i>13100 крб.</i>	<i>12275 крб.</i>
• уповноважений по другій ділянці <i>Полянський</i>	<i>13400 крб.</i>	<i>13235 крб.</i>
• уповноважений по третій ділянці <i>Коробчук М</i>	<i>13600 крб.</i>	<i>13350 крб.</i>
• уповноважений по четвертій ділянці <i>Мельник</i>	<i>13100 крб.</i>	<i>12900 крб.</i>
• уповноважений по п'ятій ділянці <i>Кушик М.</i>	<i>13100 крб.</i>	<i>12550 крб.</i>
• уповноважений по шостій ділянці <i>Валідуда І.</i>	<i>8800 крб.</i>	<i>8900 крб.</i>
• уповноважений по сьомій ділянці <i>Сірант І.</i>	<i>1200 крб.</i>	<i>1038 крб.</i>
• уповноважений по восьмій ділянці <i>Шмагун П</i>	<i>4800 крб.</i>	<i>4685 крб.</i>

У своїх виступах голова колгоспу Горбунь та голова сільради Нагнибіда зазначили про необхідність більш активно проводити роботу по позиці, щоб до 8 травня закінчити збір готівки.

На сесії сільради від 21.06.51 розглядалися підсумки виконання у другому кварталі селом П'ятничани зобов'язань по здаванню державі продуктів тваринництва. Агентом по збиранню натуральних поставок в той час працював Лозович. За його інформацією, на момент розгляду цього питання була така ситуація з виконання цього зобов'язання перед державою.

		План	Виконання
Домашні господарства	• молоко	18900 л.	15000 л.
	• м'ясо	88 ц.	70 ц.
	• яйце	44100 шт.	39213 шт.
	• вовна	20,270 кг.	22 кг.
	• бринза	8 кг.	9 кг.
Колгосп	• молоко	19900 л.	15000 л.
	• м'ясо	60 ц.	78 ц.
	• яйце	26000 шт.	11900 шт.
	• вовна	260 кг.	150 кг.

Повністю розрахувалися по задачі яєць 85 домашніх господарств, м'яса — 15 господарств, молока — 20 господарств. Розглянувши звіт агента з натуральних поставок, голова с/ради Нагнибіда зачитав листа облвиконкому із закликом організації активу села на покращення виконання фінансового плану та запропонував розділити актив по 10 хатах, щоби активізувати агітаційно-масову роботу (ця робота фактично зводилася до примусу, часто із застосуванням фізичної сили, погроз притягнення до кримінальної відповідальності, примусового вилучення продуктів харчування або власного майна, з метою його продажу в рахунок виконання конкретного зобов'язання) щодо повноти виконання сільськогосподарського податку.

Якщо проаналізувати наведені цифри виконання натурального податку, ми отримаємо промовисті свідчення неефективності колгоспної системи, робота якої була побудована не на матеріальній зацікавленості працюючих, а на репресіях та страху. При майже щоденній роботі селян у колгоспі з домашнього господарства державі поставлялося майже стільки ж м'яса, молока, як з колгоспу та в рази більше яєць.

Додатковим джерелом викачування грошових коштів з села були «добровільні» кампанії з проведення страхування колгоспного та особистого майна колгоспників. На сесії 20.09.51 було розглянуто звернення активу Сатанівського району Кам'янець-Подільської області про дострокове завершення компанії страхування до 25.09.51. О.І. Пасічник зазначив, що колгосп повністю застрахував тварин та посіви на 1952 рік. Добровільне страхування серед колгоспників не

проводилось, у зв'язку з цим необхідно провести серед колгоспників агітаційно-масову роботу.

Зі звіту фінансового агента Губеліт на сесії 20.09.51 ми дізнаємося, що станом на 3 квартал по селу П'ятничани у 1951 році виконано такі зобов'язання:

	<i>План на 1951 р.</i>	<i>Виконано на 23.08.51</i>
<i>Сільськогосподарський податок:</i>	<i>109200 крб.</i>	<i>25025 крб.</i>
<i>Малосімейний податок</i>	<i>14337 крб.</i>	<i>12798 крб.</i>
<i>Самоподаткування</i>	<i>5080 крб.</i>	<i>5040 крб.</i>
<i>Страховка</i>	<i>4850 крб.</i>	<i>2530 крб.</i>

Рада прийняла рішення зобов'язати депутатів ради та актив села провести агітаційно-масову роботу по округах щодо виконання графіків виконання фінансового плану.

Підрахувавши всі зобов'язання, що виконувалися жителями села у 1951 році, ми отримуємо суму понад 610 000,00 карбованців. У той час у селі проживало близько 900 жителів, з них близько 500 були працездатними. Таким чином, на кожного жителя села припадало в цьому році біля 680 карбованців зобов'язань, а на кожного працюючого — понад 1200 карбованців. При цьому слід мати на увазі, що робота в колгоспі, основному місці працевлаштування жителів села, фактично не оплачувалась грошовими коштами.

Наприкінці 1940-х та на початку 1950-х років на Україні були такі ціни: корова коштувала біля 2000—2600 карбованців, кілограм м'яса — 30—60 крб., жіноче пальто — 180 крб., кофта — 60 крб., чоловіче взуття — 70 крб., кепка — 30 крб., шкіряні черевики — 288 крб., валинки — 195 крб., 100 гр. туалетного мила — 4 крб., 400 гр. господарського мила — 5—20 крб., літр керосину — 2 крб. Однак внаслідок тотального дефіциту перераховані промислові товари майже неможливо було придбати за вказаними цінами. На ринку ці товари продавалися в 2—3 рази дорожче.

У 1951 році сільська рада приділяла також увагу роботі сільського клубу. На початку року завклубом працював Валідуда Іван. Його роботу було піддано критиці і на цій посаді його замінив Харевський Віктор, якого було зобов'язано активізувати роботу клубу, для чого зобов'язали скласти план його роботи, провести ремонт будівлі і

підготувати її до зими, збудувати пічку, а також підібрати молодь з числа комсомольців для роботи в гуртках.

У 1953 році в колгоспі ім. Сталіна с. П'ятничан, який обслуговувався Гуківською МТС, Орининського району в користуванні було землі 1487,2 га, орної 1035,33 га, сінокосів 33,10 га, пасовищ 10 га, присадибних ділянок 67 га, садів 23,6 га, ставків 1,25 га. В цьому році колгоспом було зібрано: зернових 1275 ц.; сіна 198 ц; овочів 219 ц; картоплі 490 ц; рапсу 35 ц; соняшнику 47,35 ц; цукрового буряку 26283 ц. Здано державі: м'яса 78,05 ц; молока 35,680 кг; яєць 28680 шт.; вовни 240 кг. Таким чином, порівняно з 1951 роком збільшилось тільки виробництво молока.

У 1952 році на свинофермі було 276 голів свиней в тому числі 54 голів свиноматок, у 1953 році — 452 голів, а у 1955 році 417 голів.

1954 р.

У колгоспі ім. Сталіна с. П'ятничани в цьому році працювало 590 колгоспників. На підставі документів роботи сільської ради, головою якої був в цьому році Собачинський Дмитро Степанович, за 1954 рік можна зробити висновок, що характер її роботи не помінявся. До сільської ради було обрано 11 депутатів, а при виконкомі діяли дві постійно діючі комісії. У цьому році суперником П'ятничанської сільської ради у соціалістичному змаганні була Жабенецька сільська рада. Між виконкомом були узгоджені умови соціалістичного змагання, які передбачали своєчасне та повне виконання планів роботи сільрад, розгляд ними всіх своїх питань, виконання рішень партії тощо. Представники обох сільрад знайомилися з роботою своїх «суперників» і при підведенні підсумків вказували на досягнення та недоліки в роботі.

Так, 8.07.1954 р. на засіданні 7 сесії П'ятничанської сільради при розгляді питання про виконання умов соціалістичного змагання, представник Жабенецької сільради Подуцак у своєму виступі зазначив, що у П'ятничанської сільради є певні досягнення, а саме фінансовий план виконано на 189% за 1 півріччя, непоганий стан справ у колгоспі, але є недоліки в роботі сільради, зокрема в постійно діючих комісіях, сільська рада мало заслуховує клуб, бібліотеку, акушерку.

На кожний поточний рік сільська рада складала бюджет, а наприкінці року розглядалося питання про його виконання. У 1954 році бюджет сільської ради характеризувався такими показниками.

<i>Доходи</i>	<i>Призначено</i>	<i>Виконано</i>
1. Різні дрібні надходження	300	57,20
2. Податок від кіно	250	167,55
3. Прибутковий податок з колгоспу	5300	5292,44
4. ----- з населення	1000	1750,74
5. Від с\г податку	9645	8685,16
6. Від малосімейного податку	600	730,18
7. Від державної позики	10920	10815,24
8. Від держмита	300	164
9. Вільний лишок бюджетного кошторису	500	3260,99
Всього прибутків	28315	30923,05

<i>Видатки за 1954 р.</i>	<i>Призначено</i>	<i>Виконано</i>
1. Колгоспні акушерки		
• Зарплата	4998	5398
• Нарахування	300	300
Сільська рада		
1. Зарплата	8784	8592
2. Нарахування	386	664
3. Канц. гос витрати	1800	1734
4. Командировочні	200	150
5. Капітальний ремонт	500	—
6. Культурно-освітні установи		
• Зарплата	9920	8388
• Нарахування	427	427
• Канцгосподарські видатки	1000	1143
Всього	11347	9958

У 1954 році сільська рада продовжувала активно впливати на роботу колгоспу, що було одним із найважливіших її завдань. Красно-

мовно про це сказав у своєму виступі голова сільської ради Д.С. Собачинський: «Завдання сільради полягає в підтриманні тісного зв'язку з масами, у вникненні у сільське господарство колгоспу, і в щоденному веденні самовідданої боротьби за вирощення високих врожаїв».

Однак відсутність матеріальної зацікавленості колгоспників у результатах своєї праці в колгоспі при відмові держави від політики репресій, призводить до падіння дисципліни. Про це говорить у своєму виступі голова колгоспу О.А. Горбунь на сесії у квітні 1954 року. Він зазначає, що колгосп відстає у весняно-посівній кампанії, причиною є пізній вихід колгоспників на роботу, невиконання ними норм виробітку та недостатній рівень агітаційно-масової роботи. Агітколлектив не включився активно в роботу, як цього вимагає березневий Пленум ЦК КПРС. Погано поставлена робота серед механізаторів. Випуск стінгазет проводиться на низькому ідейному рівні. Редколегії як бригадних, так і загальноколгоспних газет працюють погано. У травні 1954 року голова колгоспу на засіданні сесії сільської ради вказав на загрозливий стан з прополочною та просапною кампанією, у першу чергу через стан погоди. Для її успішного завершення він закликав сільську раду організувати актив, підлітків і всіх працездатних жителів села на просапку соняшнику та кукурудзи.

І в цих умовах лише сільська рада на відміну від правління колгоспу володіла дієвими механізмами «стимулювання» колгоспників до праці. Сільрада могла надати присадибну ділянку, а могла і позбавити її, або постановити рішення про виселення.

У 1954 році в цілому ситуація в колгоспі ім. Сталіна стабілізувалася. На утриманні колгоспу в цьому році було 242 шт. ВРХ, з них 82 корови, та 318 свиней, а також птахоферма та вівцеферма. Переважна більшість сільськогосподарських робіт ще здійснювалась у цьому році з використанням кінної тяги та фізичної праці колгоспників. Роботи під час жнив забезпечувалися 2 косарками, 5 кінними граблями, 25 возами. Було підготовлено 40 кіс, 200 серпів, 25 шт. мотуззя, 300 штук мішкотари, 4 млинки, 1 піднавіс, 1 оснева зерносушарка, повітряна сушарка на 960 м.куб, 2 зерносушарки та 6 кінних волокуш.

У цьому році майже до всіх приміщень колгоспу було проведено електричне освітлення та започатковано використання електромоторів для переробки кормів. Було встановлено три електромотори на тваринницьких фермах і січкарні.

Культурно-масова робота

У задоволенні культурних потреб жителів села в цьому році помітну роль відіграв клуб, роботу якого очолював Монастирський. Одним із основних завдань цього закладу було проведення так званої «агітаційно-масової» роботи, яка полягала в організації читань лекцій, забезпеченні роботи агіткультбригади, оформленні наглядної агітації, випуску стінгазет до виборів, святкуванні визначних дат та державних свят, а також проведенні сільськогосподарських кампаній (весняно-польові роботи, просяпка, жнива, здача врожаю державі тощо).

Іншим напрямком роботи клубу була організація дозвілля: проведення вечорів молоді, постановка вистав, демонстрація фільмів. Забезпечення роботи драматичного і співочого гуртка.

По-першому питанню доповідав завклубом Монастирський. За період збиральної кампанії клубом та бібліотекою організовано два червоних кутки на сушильному та молотильному току, де проводиться щоденна видача та обмін книг. Підготовлено 24 двосторонні лозунги, присвячені збиральній кампанії. Організовано 8 постановок та 2 концерти, якими було обслужено 880 чоловік, випущено 18 номерів стінних газет та 24 «польовки». Повсюди була агітація та заклики до збиральної кампанії, згідно з матеріалами червневого пленуму КПРС. Допомогу в роботі клубу надавала бібліотека, завідуючим якої була Сухарова.

У 1954 році у зв'язку з відсутністю належного приміщення для бібліотеки та незадовільним станом будівлі клубу на одній із сесій сільської ради було прийнято рішення про необхідність будівництва в селі нового клубу, у зв'язку з чим виконком направив клопотання до Орининської районної ради запланувати будівництво клубу в с. П'ятничани.

Соціальні питання

У 1950-х роках у селі існувала каса взаємодопомоги, якою керував А. Сірант. Цей заклад надавав матеріальну допомогу (хліб, солома) сиротам, пристарілим одинакам, які не могли працювати. На кошти, що були у розпорядженні каси взаємодопомоги, придбався одяг та взуття для цієї категорії жителів села.

В селі працював пологовий будинок, завідуючою якого була Жилавська. До функцій цієї установи належало не тільки прийняття пологів, а й надання медичної допомоги жителям села, проведення щеплення тощо. Функціонували дитячі ясла (завідуюча Трач), на обліку яких було 62 дитини, а фактично відвідувало близько 40 дітей.

Станом на жовтень 1954 року було електрифіковано 75% колгоспних дворів та на 50% було проведено радіо.

У 1954 році Кам'янець-Подільською експедицією Гіпросільелектро розпочато розробку проектного завдання П'ятничанської ГЕС на р. Збруч. У зв'язку з цим 9 квітня 1954 р. правління колгоспу ім. Сталіна с. П'ятничани дало згоду на затоплення млина, вартість якого була оцінена в 20 000 карбованців. Загальні збори колгоспників, в яких взяло участь 400 членів колгоспу із загальної кількості 590, дали згоду на затоплення земель, житлових та господарських будівель колгоспників Валідуди Пилипа Васильовича, Підлісного Олександра Микифоровича, Мостового Омеляна Семеновича у зв'язку з підйомом води на 4-5 метрів після закінчення будівництва П'ятничанської ГЕС. За перенесення будівель цих жителів села їм було визначено оплату.

У цьому ж році сільрада розглядала питання навчання дітей, виконання плану оргнабору, про підготовку колгоспу до весняної посівної кампанії, про виконання плану продуктивності тваринництва, про роботу Червоного хреста, про підготовку до виборів, про виконання сільськогосподарського податку 1955 р., про заготовку місцевих добрив у 1-й бригаді (бригадир Трач), про благоустрій села, про підготовку шляхової бригади до весняних робіт, про виконання плану натурпоставок.

У 1955 році у П'ятничанській семирічній школі навчалось 140 дітей. У березні цього року замість Д.С. Собачинського головою сільради було обрано М.П. Монастирського. Виконком П'ятничанської сільради викликав на соціалістичне змагання виконком Жабенецької сільради Орининського району Хмельницької області. Змагання проводилось за такими напрямками: організаційно-масова робота, яка була направлена на зміцнення керівної ролі сільської ради, поліпшення роботи постійних комісій по рільництву, тваринництву, сільському колгоспному та шляховому будівництву, народній освіті, мобілізації грошових коштів, торгівлі і громадському харчуванню та по соціальному забезпеченню.

Бюджет сільради у 1955 році становив 31114,82 крб. Він формувався за рахунок різних випадкових надходжень — 53 крб., прибуткового податку з колгоспу — 8200 крб., прибуткового податку з населення — 1970 крб., сільськогосподарського податку — 12296,60 крб., податку з неодружених, одиноких громадян — 621,10 крб., реалізації державних позик — 7032,11 крб., державного мита — 142 крб., податку з видовищ, кіно — 134,18 крб., коштів від районного бюджету — 400 крб.

У наступному 1956 році директором П'ятничанської семирічної школи працював Ференс. У школі вчителем української мови працювала Старух В.Г., початкових класів — Кузняк Марія П., біології — Ткачук Г.Е., фізичного виховання та ручної праці — Вершигора Г.Я., керівником технічного гуртка Коханко Костянтин Матвійович. При заслуховуванні звіту директора виконавчий комітет Орининської районної ради депутатів трудящих вказав на незадовільний рівень навчально-виховної роботи, низьку якість знань та успішність, погане відвідування, що становило — 92%, невиконання закону про всеобуч, низьку успішність учнів 5—7 класів.

Причину такого стану освіти в селі райвиконком пояснив тим, що значна частина учителів школи читають уроки на низькому ідейно-політичному рівні і погано борються за виховання свідомої дисципліни серед учнів.

При заслуховуванні 12.09.1957 на виконавчому комітеті Орининської районної ради депутатів трудящих голови П'ятничанської сільської ради Яцишин і голови колгоспу О.М. Горбунь було зазначено, що прибуткова частина сільського бюджету виконана на 56%, в тому числі по прибутковому податку з колгоспів — на 32%, прибутковому податку з населення — на 18%, сільгосподатку на — 77%, податку з неодружених, з одиноких та малосімейних громадян СРСР — на 8%, по держпозиції — на 104%, держмити — на 17%, і податку з кіно — на 70%. Видаткова частина виконана на 57,8%, в тому числі по акушерському пункту на 66,6%.

Згідно з річним звітом колгоспу ім. Сталіна за 1958 рік в селі П'ятничани фактично було 292 двори. Членів колгоспу — 676, працездатних чоловіків — 211, а працездатних жінок — 298. Чоловіків похилого віку (понад 60 років) — 154, а жінок (понад 55 років) — 154. Непрацездатних чоловіків та жінок — 13. Підлітків від 12 до 16 років —

48 осіб, дітей до 12 років — 245. Всього наявних членів колгоспу — 969. Працювали постійними робітниками поза колгоспом — 9 осіб та навчаються з відривом від виробництва 5 осіб.

У 1959 році П'ятничанську сільську раду об'єднали з Гуківською сільською радою. Відповідно до річного звіту колгоспу ім. Сталіна, в селі П'ятничани було 297 дворів, членів колгоспу нараховувалося 687 осіб, з них працездатних чоловіків 212 і жінок 276. 167 осіб становили престарілі чоловіки понад 60 років та жінки понад 55 років. 32 особи були непрацездатними. У селі було підлітків віком від 12 до 16 років 49 осіб, а дітей до 12 років — 221. Всього наявних членів колгоспу та їх дітей — 957 чоловік. На підприємствах промисловості працювало 9 осіб.

У колгоспі вирощувалися такі сільськогосподарські культури: жито озиме, пшениця озима, ячмінь ярий, овес, кукурудза, просо, гречка, горох, вика, кінський біб, цукровий буряк, соняшник, рапс озимий, тмин, картопля, огірки, помідори, цибуля, часник, морква столова, буряки столові, капуста, кормові коренеплоди.

09.06.1959 на засіданні виконавчого комітету Орининської районної ради депутатів трудящих було заслухано питання про хід будівництва П'ятничанської ГЕС. Було відзначено, що будівництво ГЕС проходило незадовільно, обладнання не завезено, низьковольтні лінії не побудовано. На думку виконкому, такий стан склався тому, що колгоспи Орининського району не вносять власних коштів на будівництво. Виділений кредит на будівництво 200 т. крб. використано повністю.

Для завершення будівництва колгоспи повинні були внести у 1959 році пайових внесків у будівництво в сумі 777 тисяч крб., а колгосп ім. Сталіна с. П'ятничани — 412 т. крб. Проте через важкий фінансовий стан цього колгоспу ГЕС не може бути здана в експлуатацію у 3 кварталі 1959 року. Враховуючи ситуацію, що склалася, виконком вирішив просити виконком обласної ради виділити додатково кредит в сумі 450 тисяч крб. для завершення будівництва П'ятничанської ГЕС.

09.02.1959 р. виконком Орининської районної ради депутатів заслухав директора П'ятничанської семирічної школи Слепухова. В цьому році школу відвідували учні з села Мала Бережанка. Навчання проходило у дві зміни. У школі були проблеми з опаленням. Виконком зобов'язав директора школи врахувати ці зауваження та вжити заходів щодо їх усунення.

ПІСЛЯМОВА

Виклад історії села ми завершили останніми роками першої половини 20 століття, але не завершилася сама історія цього населеного пункту. Наступні роки також були наповнені цікавими подіями і значними зрушеннями у житті мешканців с. П'ятничани. Якщо їх порівняти з попередніми, описаними в книзі роками, можна з упевненістю зазначити, що для села П'ятничани з другої половини 20 століття розпочався новий період його розвитку.

По-перше, село П'ятничани з прикордоння, в якому творилася світова історія перемістилося в тихий і спокійний закуток України. По-друге, з 1960-х років набирає все більшого розмаху новий тип характеру праці в сільському господарстві. Ручна праця колгоспників та кінна тяга замінюється технікою. Розпочинає зростати добробут жителів села. Колгоспникам виплачують заробітну плату, пенсіонерам — пенсії. У селі будується житло нового типу, що складалося з більше як двох кімнат. В оселях з'являються телевізори. Всі ці зміни — новітня історія села, потребуватимуть нового історика.

Автор у запропонованій книзі перш за все прагнув відкрити завісу за більш давніми подіями, повернути з небуття жителів села, які пройшли через численні поневіряння, згадати ще раз усіх, хто не повернувся з війни, зібрати неповторні та зникаючі, притаманні тільки селу П'ятничани, вуличні діалекти, назви його околиць, традиції весілля. При її написанні автор прагнув уникати різких оцінок подій, що відбулися. Як це йому вдалося, судити Тобі, шановний читачу.

Появі цієї книги я завдячую багатьом жителям мого рідного села, деяких, на жаль, немає вже сьогодні з нами. Насамперед висловлюю подяку моїм сусідам Собищанському Андрію, Полянському Леоніду, Сіранту Григорію, Монастирському Івану, які своїми спогадами про минулі роки пробудили моє прагнення дізнатися більше про історію села.

Моїми першими помічниками при збиранні словника діалектів були Полянська Ганна та Собищанська Тетяна. В подальшому його наповненню я завдячую спілкуванню з жителями села, і передусім, з мою матір'ю, Літкевич Ганною, а також з Громницькою Софією та Ковалишиною Валентиною.

Історії з проявами надприродної сили у селі вперше я почув у дитинстві від моєї сусідки Здращин Франки, які переповіла на моє прохання її донька Гусятинська Софія. Весільні традиції з фрагментами пісень не були б відтворені без Фаліон Наталії. При складанні схеми села та його околиць допомогу надавав мені Бабко Анатолій.

Я надзвичайно вдячний Будовіцькому Анатолію за його допомогу в роботі з архівними матеріалами. Без цих матеріалів і до сьогодні в літописі села продовжувала б існувати біла пляма — факт перебування в селі підпільників ОУН.

І, звичайно, історія села не була б повною без фотокарток, які мені були люб'язно надані Мельником Петром, Кузьмінським Пилипом, Валідудою Тамарою, Котовою Людмилою, Грушком Петром.

Нарешті я хотів би подякувати своїй дружині Аллі, дочці Вікторії, які не тільки підтримували мене протягом багатьох років у моїх намаганнях написати цю книгу, а й як її перших коректорів та читачів.

ДОДАТКИ

Словник діалектів с. П'ятничани

А

Арцаби — дверна коробка

Б

Базники — високі бур'яни

Баляба — незграбна, неініціативна, лінива людина

Бамбатися — звисати, висіти

Бараболі — картопля

Бігула — товстий картон

Борше — скоріше (іти, працювати)

Баль — застілля у зв'язку з проводами в армію

Благенькі руки — слабкі руки (говорять щодо рук наприклад дітей)

Бомбет — місце в корівнику, куди складають корм для корів перед його роздачею

Бомок — велика муха. Бити бомки — нічого не робити

Боти — резинові короткі чоботи

Бузьок — лелека

Буката — хліб (у кожній хаті по букаті — кожному своє)

Буня — бабуся

Бурда — їжа, зварена на швидку руку

Бурдюх — надувний шар, риб'ячий міхур

В

Варга — губа

Васаг — частина підводи/воза, в якій перевозиться вантаж

Віглі (у розмов на віглі) — відмаш, ударити на відмаш рукою

Відей — мабуть

Віз — підвода

Віяти — очищати зерно

Вибрендуватися — гарно одягнутися, хизуватися

Вимантити — випросити, видурити

Вклякнути — стати на коліна

Внітуватися — вирвати

Волуйка — вид отруйних грибів, або у мові: «крутишся, як волуйка» — ніби не сповна розуму

Ворчик — елемент воза, на який чіпляють посторонки та який приєднують до воза

Вперіщити — сильно вдарити батогом, палицею; щодо дощу (вперіщив дощ — у значенні пішов сильний дощ)

Врацати — вирвати

Встидатися — соромитися

Вурвитель — непослух

Вхайдохатися — сильно напрацюватися

Г

Гарба — віз з великими бортами для перевезення соломи, сіна

Гатити — сильно бити (вгатити — вдарити)

Гендлювати — спекулювати, торгувати (мати гендель — попасти в неприємну історію)

Гиржки — холодець, студень

Гирштикатися — ходити переверти, гратися (говорять для дітей)

Гладущик — глечик глиняний для молока

Гниляк — лінива людина

Горня — глечик для варіння їжі у печі

Губи — гриби (ідемо на губи — ідемо збирати гриби)

Груба — товста; пічка (грубка)

Гуляти — у значенні «танцювати»

Г

Габзувати — говорити про щось погано

Габлі — вила, в яких п'ять і більше зубів

Гава — ворона (ловити гав — зазиватися)

Гальон — житель Західної України

Ганити — сварити когось, говорити погано про когось

Ганч — недолік

Гвадзяти — ходити по калюжах

Гемба — (грубо) рот (в розмові — закрий гембу)

Гзитися — пустувати, гратися (до дітей)

Гимза (гимзун) — плакса

Гимзіти — плакати

Глей — зелена глина

Гралі — вила

Д

Деко — протвінь

Дійки — вим'я у корови, кози

Дишель — елемент воза, дишло

Доня (доця) — звернення до дочки, ніжно

Драла (драпанути) — тікати (дати драла); (драпанути — втекти)

Дримба — худа

Ж

Ждюхати — ударити ліктем, плечем

Жгребло — металева щітка для чищення свійських тварин (корів, коней, свиней)

З

Завізно — зайнято, багато людей; велика черга

Завиванці — рулет з тіста, струдли

Заденок — елемент підводи/воза, задній борт

Зброя — у значенні «одяг»

І

Іти на витрішки — іти туди, куди не знаєш; іти на гулянку

Ї

Їздовий — працівник колгоспу, який виконував роботи, пов'язані з перевезенням возом вантажів, кормів

К

Кавалок — кусень (кавалкувати — порозривати щось на великі кусні)

Кантарі — зброя на голові коня

Капа — тонке покривало

Капара — безлад, безпорядок

Капці — черевики

Капшук — гаманець

Карабольци — упасти, полетіти після штовхана (полетіти карабольци, сторчки)

Каркоші (у розмові — на каркошах) — на плечах
Кварта — металева кружка
Келішок — гранчастий скляний 100-грамовий стакан
Кельня — частина воза, в якій сидить їздовий
Кісто — локшина, яку робить господаря, а також молочний суп з цією локшиною
Клепка — (у розмові — не має клепки) — не сповна розуму
Кнур — хряк
Конати — (грубо) плакати
Корки (на корках) — на підборах
Космата — свято або вечірка з нагоди народження дитини в сім'ї
Кошулька — кофта
Крижі — поясниця
Кулко — жіноча зачіска у вигляді копни волосся
Куля — черга (у розмові — випала куля — настала черга пасти корів)
Кулястра — зварене коров'яче молоко після отелення

Л

Лаба — (грубо) кінцівки руки або ноги.
Лагодити — ремонтувати
Латка — заплата
Лейба — неповоротка, повільна людина
Леп — бруд на тілі
Лигати — ковтати
Лобурі — резинові чоботи
Люстерко — дзеркальце
Люшня — елемент підводи/воза, який утримує колесо
Льох — погріб, у якому зберігають продукти харчування
Льоха — свиноматка

М

Магільніця — дерев'яний пристрій для прання і прасування білизни, з нарізаними зубами
Мазурки (мадзурки) — печиво у вигляді пряників різної форми
Мацьок — шлунок
Мервети — робити безпорядок
Мирза — бешкетник
Мішігін — людина, поведінка якої не відповідає правилам

Млака — трава, яка росте на мочарах

Морва — шовковиця

Н

Навпомацки (у розмові — йти навпомацки) — йти у повній темноті

Нанашко (нанашка) — хрещений батько (хрещена мати)

Напудитись — налякатися

Начиння — посуд

Нашош — авжеж, «Нашош, я піду за тебе сьогодні на роботу» (говориться у випадку, коли відмовляють)

Нащи — на порожній шлунок (випий води нащи — випий води на голодний шлунок)

Нездалий — недобрый, невідходящий (часто хворий)

Неза — бешкетник

Нези — воші

Нехлоя — неакуратна людина

Нецки — дерев'яна посудина, в якій замішували хліб

Нюза, нюзати — плакса, плакати

О

Обістя — садиба

Обора — огорожа, в якій перебувають свійські тварини

Обригонився — обмочився

П

Пантрувати — сидіти у засідці, чекати на когось, пильнувати щось

Пасія — нервування

Пасіюватися — нервуватись

Пательня — сковорідка

Перебендювати — говорити дурниці, базікати

Перемервити — перевернути (їжу в тарілці, заплутав плани і т.п.)

Первістка — корова з першим телятком

Петлювати — молоти борошно для випічки хліба

Підчивка — підкладка до одягу

Пішадрала — пішки

Писок — рот

Пляц — частина земельної ділянки

Плячок — корж з борошна, з якого на Маковея готують страву з розтертим маком або який начиняють фруктами

Пльонтатись — вештатись деінде

Повіятись (завіятись) — піти гуляти

Плюта — сніг з дощем

Подра — піддашся у хліві або господарській прибудові

Полудрабок — борти воза

Пражити — кип'ятити молоко

Праник — дерев'яна лопатка для відбивання білизни при пранні

Притати — прибирати у кімнаті

Припічок — елемент печі, призначався для того щоби вилазити на піч

Пуджино — дерев'яна частина батога, що складалася з двох частин: ручки для тримання батога в руках і переплетеної частини з дерев'яних стрічок;

Пулярис — гаманець

Р

Рискаль — штикова лопата

Рондель — каструля з ручкою

Рубель — довга палиця, або молоде дерево, які використовували для фіксування копни соломи або сіна, що перевозилось на великих підводах — гарбах

С

Самощечий — не з повна розуму (про людину)

Свідерок — ручне свердло

Сівенька — невеликий мішок

Скоботи (скоботати) — лоскоти (лоскотати)

Сконати — (грубо) померти

Слоїк — банка скляна

Слуп — стовп

Сльота — осіння непогода

Смотола — занудна людина

Станік — тепла безрукавка (одяг)

Студня — кімната, льодник, підвал, в якому тримають ліки

Судний — (у розмові — таке балакає, кому воно судне — говорить дурниці)

Сукати — перетирання білизни руками при її пранні.

Сяке-таке — неважне, неякісне

Т

Теребити — лущити кукурудзу

Теребухи — дрібні яблука

Терендіти — говорити дурниці, не по темі, про що-небудь

Тинькувати — ремонтувати стіни будинку, хліва, збудованих із саману

Тлумитися — бешкетувати

Трафити — знайти (у розмові — Шлях би тя трафив — щоб тобі пусто було)

Трафлятися — знаходити (річ), випала нагода

Трістя — калюжа; болото

У

Урвитель — хуліган

Ф

Фанаберії — примхи

Фіра — підвода

Фіранки — занавіски на вікнах

Фітькати — тратити неекономно гроші (профітькати — щось втратити)

Фицати (фицкати) — удари корови задніми ногами

Фляки — суп, зварений з кишок свині

Фринч — піджак

Х

Хавки — шоки (у розмові — Так їв аж хавки тріщали — їв, аж давився)

Хана — кінець (у розмові — Ну тобі хана! — Зараз тебе поб'ють. Говориться під час бійки або жартівливо)

Ходити переверти — говорять у випадку, коли діти бешкетують у домі

Поховати — похоронити померлу людину

Ц

Царник — кухонна шафа. Посудний столик

Цицки — жіночі груди (дати тобі цицки) (соски у вимені тварин)

Ч

Чванитися — хвалитися

Чванько — хвалько

Чіп — закривачка для дерев'яних бочок

Ш

Шалік — шарф, кашне

Шаник — металевий бідончик

Швендя — той, хто ходить туди-сюди

Швендятись — ходити туди, сюди

Шкальки — річні

Шкареда — (грубо) бридка, неохайна людина

Шкіритися, ціритися — (грубо) сміятися, насміхатися з когось

Шнирити — шукати

Шори — збруя на спині коня

Шпацировать — прогулюватися

Щ

Щезба — некрасива людина

Я

Ялівка — корова, яка ще не мала теляти

Як вкратні — якраз, доладу

Вуличні імена жителів с. П'ятничани

Чоловічі імена

Віцько

Гаврих

Дем'ян

Казько

Левон

Лівонко

Лінько

Мільон

Михасько

Митро

Нихтода

Парфенько

Парфін

Жіночі імена

Антоська

Варварка

Варунька

Велька

Волітка

Волька

Ганька

Гафа

Гилька

Гинька

Докія

Домка

Каська

Процко
Ригорко
Сафрон
Сінофон
Сянько
Трафон
Федорко
Юзько
Юхтим
Ясько

Лікорка
Маринка
Мотрина
Наталька
Сташка
Стаська
Сюнька
Сянька
Тодоська
Федора
Франка
Фрасина
Цезька
Юстина
Югаська
Явдоха

Обряд весілля

*(Записано зі слів Фаліон Наталії Іванівни,
пісні — зі слів Слободян Валентини Степанівни,
Літкевич Ганни Олександрівни, Громницької Софії).*

Нині, мамо, нині
Розчеши косу мені,
Коса не розчісується.
Туди масло л'ється —
Дайно, мамуню, масла —
Я тобі корову пасла.

За тиждень до весілля молода (наречена) збирала своїх дружок (дружки, як правило, найближчі її подруги) і запрошувала гостей зі своєї сторони на весілля. На голові у молодої були почеплені рожеві стоншки (ленти). Запрошення на весілля виголошувала старша дружка такими словами: «Просили вас тато і мама і я вас прошу на весілля». Старша дружка говорила тричі, а молода кланялася.

Субота. Вінки

У суботу перед весіллям у післяобідню пору до молодої приходили дружки і розпочинали прикрашати оселю. Те саме робили у молодого його дружки. Увечері молода просила у батьків «добру справу розпочати і благословення на запрошення родини молодого». Батьки благословляли її хлібом і іконою. Після чого молода з дружками йшла до молодого, а він — до неї.

При цьому молода прагнула раніше вийти зі свого дому, щоби застати молодого в його оселі, з тим щоби перевірити організованість та кмітливість молодого і його дружків. При заході у двір оселі молодого, молода кланялася тричі його родині. А старша дружка запрошувала батьків і родину молодого на весілля. Потім молоду з дружками пригощали, після чого молода дякувала за гостювання і йшла до себе додому.

Молода поверталася додому, де на неї вже очікував молодий зі своїми дружками. Після зустрічі в оселі молодого розпочинався обряд плетіння вінка з барвінку. Барвінок для вінка обов'язково повинен бути придбаний за гроші, його не можна було збирати у лісі, у садах тощо.

Придбаний барвінок ставився на стіл на білу полотняну хустину. Біля барвінку ставився хліб та повісмо (конопляна пакля). З повісма скручувався шнур і монетою притискався до хліба. Дівчата — дружки сортували барвінок і подавали матці (матка — весільна мати, обов'язково одружена жінка, в якій добра сім'я) його листки. При плетінні вінка дівчата і matka співали:

Благослови, боже,
І отець і мати,
Своєму дитяті
Вінок сплітати.
Вийся, барвінку, гладко,
Як червонеє ябко,
Листочок на листочок
Молодій на віночок.

Під час плетіння вінка молода сиділа на подушці, а її дружки, співаючи пісень, розчісували молоду і заплітали її коси, влітаючи у них кожна свою стоншку. В цей час дружби намагалися розплести косу і забрати собі стоншку. Дружки спостерігали, хто забирав її стоншку. Ця дія відбувалася декілька раз протягом усього часу плетіння вінка.

Під час плетіння вінка часто співалася така пісня:

Сестричко, сестричко,
Та не віддавайся,
Вірви з ружі квітку
Та й ся завітчайся.
Сестричко, сестричко,
Я б не віддавалась,
Якби мені людьми
Літа не рахувались.
Одні кажуть двадцять,
Другі кажуть тридцять,
А мені усього
Лишень вісімнадцять.

Коли закінчувалося плетіння вінка, до столу запрошувався староста (весільний батько) для викупу вінка. Він обов'язково повинен був торгуватися. Після викупу вінка, молода зубами витягувала монету з хліба і клала її за пазуху. Цю монету не можна було загубити. Після весілля монету старалися зашити у подушку, одяг, для того щоби вона постійно супроводжувала молоду в її сімейному житті.

Хліб з вінком брався у руки і певними рухами старалися вінок покласти на голову молодій. Не можна було допустити, щоб вінок упав на землю або був взятий руками (на це особливу увагу звертали сільські авторитети — старі жінки). Потім вінок прикріплювався до волосся молодої і до нього прикріплювалися білі стоншки. В цьому вінку молода повинна була бути весь час протягом всієї весільної церемонії.

Церемонія плетіння вінка завершувалася застіллям, танцями і співами.

Неділя

У неділю ранком молоду одягала матка. О 10 годині приходили музики і грали «Дзінь добрий» привітання — марш для батьків. Батьки виходили і давали могорич для музикантів. З першими звуками музики до молодої починають сходитись гості. У руках вони несли хліб, калачі, завернуті у білих густинах. Дівчата купували букети, які склалися з неживих квітів і стоншок.

Після того як гості зібралися, їх саджали за весільні столи і частували. Перед приходом молодого вони виходили з-за столу.

Те ж відбувалося у молодого. Молодому на лівий бік з барвінку прикріплювався букет, на який молода прикріплювала свою квітку.

Молодий ішов до молодої зі своїми гостями. У руках він ніс на рушнику два калачі. Процесія супроводжувалася музикою, співами та танцями. Молодого під руки вели дівчата, поряд йшли його друзби. А старший дружба ніс прикрашене квітами та стоншками дерево. Це дерево мало бути обов'язково фруктовим (частіше вишня). При цьому співали таку пісню.

Не журися, дівчинонько,
Не до тебе я йду.
Попри твої ворітонька
Я се крашу найду.
 А до мене хлопці сита,
 А до мене решета,
 А до мене хлопці на ніч,
 Бо я бідна сирота.
Гриць мене моя мати,
Гриць мене полюбив,
Гриць мені моя мати
Черевички купив.
 Купив мені черевички
 За цілого п'ятака,
 Щоб я йому вибивала
 Щосуботи гопака.

Могли також співати:

А у нашого свата
На підпеньці хата,
А підпенька ся підгнила,
Хата ся завалила.

У воротях процесію молодого зустрічали брати молодої. Шлях перекривався столом, на який виставляли горілку і обов'язково хліб. Відбувалася процедура викупу молодої. При цьому обов'язково торгувалися.

Після викупу молодої старший дружба прикріплював дерево на будинок молодої. Весільна процесія молодого входила на подвір'я молодої співаючи :

Не давайте нам стояти,
А пускайте нас до хати,
Бо ми люди з доріженьки,
Болять дуже нас ніженьки.

Брати виводили молоду для молодого. Вона віддавала йому два калачі, а він їй свого. Молода прикріплювала на груди молодого свій букет, а її дружки — дружбам молодого. Дружби за отриманий букет повинні були заплатити певний грошовий викуп. Потім молоді заходили до хати, в якій вони відпочивали, говорили з близькими і через певний час виходили до гостей.

Молода садила гостей молодого за стіл, а гості молодої в цей час веселилися. Танцювали. Після частування гостей молодого продовжувалися танці уже всіх гостей. Після цього молодий забирав молоду до свого дому. Весільна процесія складалася з гостей молодої та молодого, за винятком батьків та близьких родичів молодої . У наречених у руках було по два калачі. При виході з дому молодої співали:

Не забувай, мати,
Що маєш доньці дати,
Праник на загаті
Та все, що маєш в хаті.

З нами Ганю, з нами
На намальовані сани,
Завеземо тебе в гори,
Що звідти не прийдеш ніколи.

Перед оселею молодого процесія співала:

Відтвори, мамо, лізку (*хвіртку*)
Ведемо тобі невістку,
Відкрий, мамо, скриню,
Ведемо тобі господиню,
До хати попрятницю,
До комори ключницю.

В оселі молодого назустріч нареченим виходить мати молодого у кожусі, одягнутому навиворіт — *щоби кожух вивертався зразу ж, а не пізніше, під час сімейного життя наречених*. Потім кожухом накривалася лавка, на яку садили наречених. Гості танцювали, веселилися. Через годину після приходу молодих до оселі молодого приходив «пропій» — батьки молоді та її найближчі родичі. Пропій супроводжували ряжені, до складу яких обов'язково включалися переодягнені наречені, лікар, солдат та циган. Як правило, на роль молодого обирали жінку, а молоді — чоловіка. Наречені зустрічали пропій. Молодий повинен був оббігти цю процесію тричі.

Після зустрічі пропою і танців батьки молоді запрошували сватів та гостей молодого за стіл. Після частування і танців розпочиналася завершальна процедура — «перепій», обдарування наречених подарунками. Перед молодими ставилася миска, накрита хустиною, в яку збиралися гроші. Після завершення перепою хустина зав'язувалася. Гроші потрібно було рахувати на дровітні, щоби грошей було як трісок.

Після розпочинався обряд зняття вінка і посвячення молоді в жінки. Вінок знімала матка і передавала його молодій, яка надівала його на голову своїм дружкам і танцювала з ними. Після молоді з дружками танцювали дружби молодого і брати молоді. Коли танці закінчувалися, молода поверталася спиною до дружок і кидала собі за спину вінок. Вважалося, що яка дружка його зловила, вона наступною могла вийти заміж.

Після зняття вінка гості розходились.

Понеділок (гостина)

На наступний день у понеділок молоду будили з самого ранку і вона повинна була прибрати хату. До оселі молодої та молодого знову збиралися гості. Молоді спочатку частували гостей молодого, а потім йшли до оселі молодої і залишалися весь час там.

Вівторок.

В оселях молодої та молодого збиралися найближчі гості. У вівторок молодий забирав до свого дому молоду та її речі.

Демонологія с. П'ятничани.

Якщо підсумувати розповіді старшого покоління, у селі П'ятничани зустрічалися такі феномени надприродної, містичної сили:

1. Люди, які володіли надзвичайними здібностями або надприродною силою, — відьми, знахарі, ворожбити. Свої вміння та знання вони отримували як спадщину від своїх рідних або шляхом самонавчання. Найбільш поширеними представниками таких людей були, звичайно, відьми, основним об'єктом зазіхань яких були свійські тварини, у першу чергу корови. За ними йшли, безумовно, різні знахарі і ворожбити, які володіли вмінням лікувати людей та пророчити долю.

2. Нечиста сила, яка мала різні визначення та терміни — «свій», «нечистий», дуже рідко «чорт». Існували певні способи отримання зв'язку з нечистим, після якого він залишався з людиною на все життя. Такий зв'язок давав людині значні матеріальні блага, однак спокутою за це була неможливість померти — покинути цей світ.

3. Згубні місця. Місця в селі, в яких проявляла свою дію нечиста сила.

4. Прояви долі. Спокута наступними поколіннями гріхів своїх батьків.

Найдетальнішу розповідь про прояви надприродної сили у селі П'ятничани я почув від Гусятинської Софії, яку викладу нижче.

Про відьмів

Раніше були відьми. Гайдричка тримала біля моєї хати невеликий огород. На свято Юра вона приходила і зривала по межах біля городів бур'ян, чаклувала, корова не давала молока, портилася корова. Коли Гайдричка померла, корову наша сім'я здала до колгоспу, тому що вважали її хворою. Однак у колгоспі, корова яка була у моїй групі, розпочала дуже добре доїтися і давати багато молока.

Такими знаннями у селі володіли декілька жінок.

На свято Юра (Свято Юра — це свято відьмів. — Г.С.) відьми з різних сіл збиралися на межі між селами і билися кочергами. З якого села відьми перемагали, у тому селі корови давали багато молока.

Моя бабуся родом з села Привороття. Її брат не вірив, що на це свято Юра відьми можуть перекидатися на котів або собак. У моєї бабусі була сусідка, яка була відьмою і перекидалася у кішку. Брат моєї бабусі хотів у цьому переконатися. Йому сказали, для того щоби побачити відьму, потрібно заховатися за борону, зуби якої необхідно ставити на зовні.

Увечері він заховався у хліві за борону. Опівночі до хліва зайшла велика кішка і підійшла до корови, корова підійнялася. Однак брат схопив кішку і сильно побив її по голові. Вона вирвалася від нього і втекла. На другий день, в обід сусідка вийшла з хати з побитою головою. Її запитали, що з нею. На що та відповіла, що лізла на подра (піддашся на хліві), упала і побилася.

Якщо відьма природжена, у неї є маленький хвостик на копчику. Народжені відьми не є небезпечними. Від них можна захиститися і спасти корову. Найбільша шкода походить від відьмів, які навчалися цьому ремеслу. Вони більш небезпечні, і проти них важче боротися.

Відьминим ремеслом володіла Варунька і її сестра. Знала це ремесло і Юська — моя сусідка. У Юсьчиній хаті також «Щось» жило, що лякало людей. Її батьки мали здатність розганяти хмари. Однак, це ремесло більше пов'язане з Богом, а не з нечистою силою. Її батько працював сторожем на конюшні у селі Радківка (село було створено у 20 роках ХХ століття, а потім ліквідовано. — В.Л.). Одного дня, влітку люди зібралися біля конюшні щоби заховатися від бури,

що насувалася на це село. На небі зібралися страшні хмари. До конюшні підїхав голова колгоспу і збіткався (говорити з переживанням. — *В.Л.*), що злива поб'є пшеницю і буде голод.

Тоді до голови колгоспу підїшов Юсьчин батько і запитав: «А що ти даш мені, щоби зливи не було. За мішок пшениці я зроблю, що над полем пройде тільки невеликий дощ». Голова не повірив його словам: «А що ти можеш зробити, подивись, яка хмара». «Це не твоя справа», — сказав Юсьчин батько. «Та я готовий, — каже голова, — дати і два мішки пшениці, щоби не було тільки зливи».

І тоді Юсьчин батько взяв свого настільного металевого хреста із зображенням розп'яття Ісуса Христа. Став на ріг конюшні і почав молитися і хрестити хрестом хмару. Присутні люди, серед яких була моя мати, бачили, як хмара зупинилася на межі між гуківським і п'ятничанським полем. На сусідньому полі злива побила весь урожай, а на полях біля Радківки пройшов невеликий дощ.

Про чортів

Можу розповісти про чортів. У нас є верба. А чому люди боялися цього місця біля верби у Маринчиній вулиці? Біля клубу села П'ятничан, де була церква, через дорогу був будинок. Там сьогодні стоїть школа. В цьому будинку поселялися батюшки (священники. — *В.Л.*). Одного разу там жив батюшка, який мав Свого (нечиста сила, чорт. — *В.Л.*). Коли його перевели на друге місце, він не забрав Його з собою. Так цей нечистий піднімав на ноги все село. Він міг перекидатися на великого коня чи собаку. Коли їх зустрічаєш на вулиці, то повз них неможливо пройти.

Моя мати розповідала про випадок, що був з бабусею. Це правда. Колись люди прали білизну наступним чином. Спалювали дерево, попіл просівали і проціджували. У в цьому розчині мочили білизну, після цього білизну прали. На попіл спалювали дерево: дуб, ясень, березу.

В огороді був потік, в якому була копанка, де всі люди прали білизну. Бабуся ввечері випрала білизну в золі, рано-вранці вирішила виполоскати його в копанці. Годинників у ті часи не було. Люди час звіяряли по півнях. Запіяли (заспівали. — *В.Л.*) півні, бабуся подумала, що 4 година ранку, а це було лише 12 годин ночі. Взяла вона бі-

лизну у мішок і пішла до копанки. Тільки почала розкладатися, як зв'явся вихор і появилася велика собака.

У бабусі була також велика собака, яку звали «Борух», але це була звичайна собака. Собака, що з'явилася, була завбільшки як теля. Вона стала передніми лапами на мішок. Бабуся закаменіла і змогла тільки сказати: «Борух, ти що!» Бабуся не могла ні поворухнутися, ні зрушити з місця, ні підняти руки, щоби помолитися.

Потім вона про себе помолилася, і собака відступила, однак бабуся не змогла забрати мішок, тому що на будь-який її рух собака реагувала. Так вони і простояли до 4 години ранку, до перших півнів. Лише після їх співу бабуся змогла забрати мішок і задком повернутися додому. Мішок був надзвичайно важким. Тоді знову піднявся вітер і собака сильно заплакала. У селі люди часто чули цей жахливий плач біля будинку, в якому жили священики. Розказують, що священика визвали і він забрав Його з собою.

У селі Приворотті жив (батьושка і матушка) священик з дружиною. Вони були заможні, мали коней і бричку. В наймичках у них була молода дівчина — підросток. Цей священик жив по сусідству з моєю бабусею. Дівчина попросилася у бабусі переночувати. Батьושка поїхав у гості. Була осінь і холодно.

Матушка попросила наймичку зварити суп і по драбині винести його на горище. Однак вона заборонила суп солити. Дівчина зварила суп і скоштувала. Але що це за суп без солі, вона його посолила. А відомо, що нечиста сила солі не любить.

Моя бабуся пішла разом з дівчиною у будинок священиків. Дівчина її попросила постояти в коридорі, а сама полізла на горище. Тільки вона поставила суп, як нечиста сила їй суп вилила на голову. Вона злізла з горища і заплакала. І після цього щось сильно шуміло на горіщі.

Коли матушка повернулася і запитала дівчину, чи вона покормила кішку. Дівчина розповіла, що суп був вилитий їй на голову. «А ти суп солила?» — запитала попадя. Дівчина призналася. За це вона була покарана. Її змусили повести коней на водопій. Отакі, у нас були колись священики. Молилися, але і знали з нечистою силою.

Біля нас поряд тут недалеко також жила жінка, яка і мала Свого. Вона його не могла позбутися, через це не могла довго померти, вся висохла.

Для того, щоби отримати Його, необхідно під паху взяти невелике яйце — зносок, і дев'ять днів носити, день і ніч. Потім Він вилуплюється і буде з цією людиною все життя. Ця людина буде багатою, але не зможе померти. Для того, щоби померти, потрібно буде або залізти у шафу-шифанер, або у стелі будинку зробити отвір.

У Скалі жив лікар, який довгий час не міг померти. Він лікував усіх людей. Жителька села П'ятничани Ольга в ув'язненні, де вона перебувала по звинуваченні у викраденні 2 кг проса, отримала хворобу ніг і пересувалася з великими зусиллями. Її мати дізналася, що в Скалі є лікар, який міг сказати все, про що думає людина.

Ольгу посадили разом з її сусідкою Карою Галиною, яка також була хвора на ноги, на воза і повезли до Скали. Галина не вірила в цього лікаря, а Ольга вірила. Лікар вийшов і зразу ж сказав, що Ольгу він вилікує, а Галину — ні. Ця Ольга ще буде танцювати і працювати, а тобі я нічим не допоможу.

Люди розповідають, що він довго не міг померти. І лише залізни в шафу зміг піти із життя.

Про місця

Чортова поляна

На цій поляні була нора і в ній щось знаходилося, що лякало людей.

Монастир

На галявині, де сьогодні знаходиться криниця, раніше стояла церква чоловічого монастиря. Одного разу церква разом з людьми опустилася під землю. Ранком залишилася на її місці тільки яма. З землі було видно тільки хрести церкви. Пізніше на місці церкви з-під землі випливали ікони. А одного разу виплив дзвін. Його використовували в П'ятничанській церкві. Коли не було довго дощу, до церкви сходились люди, били у дзвін і він викликав дощ. Я сама бачила цей дзвін.

В селі жив Ромасенко Анісій — росіянин. Він служив на заставі і залишився у селі. Він був художником. При закритті церкви у 1930-х

роках його попросили, тому що всі люди боялися, зафарбувати ікони. І пообіцяли за цю роботу добре заплатити. Анісій був росіянином. Він випив добряче і взявся за роботу. Зафарбовуючи ікони, він підійшов до зображення святого і говорить йому: «Ну что, Божок, не обижайся, какая власть, такая и масть. Я тебе глазки закрою, а придет время открою».

При німцях церкву знову повернули громаді, яка попросила Анісію відновити ікони. Підійшов Анісій до лику святого, який проступав через фарбу, і говорить: «Ну что, божок, я говорил, что придет время тебе, что глазки открою».

Після війни церкву знову у громади забрали. У Шведа Петра був брат Михайло. Він був комсоргом і викликався зняти хрест. Після цього він важко захворів на туберкульоз і через рік помер.

Церква в селі П'ятничани була дуже гарною. Вона була кращою, ніж на Мар'янівці. Пам'ятаю, як святили паску, справляли гаївки. А зараз побудували клуб, і немає кому до нього ходити. Я пам'ятаю, який був там вітвар і красиві царські ворота.

Про ворожбитів

У селі по сусідству жила Гафа, яка була ворожкою. Гадала на картах. У неї був син. У неї не було якоїсь сили. Але гадала дуже сильно. Я до неї ходила, коли чоловік служив у армії.

На Мар'янівці був ворожбит Рехта. Він служив ще у царській армії. Під час війни його контузило. Він не міг пересуватися. Йому під час лікування дали книгу про магію. У нього справді була якась надприродна сила.

Я сама ходила до нього. Коли чоловік був у армії, я пішла до нього. Я була молодою, маленькою. Мені було 18 років. А до нього стояла велика черга людей. Коли я зайшла у кімнату, він лежав у ліжку, а на горіщі був півень маленький, який співав.

Коли до нього зайдеш, він зразу ж казав, з чим приходив, про що думаєш. Я зайшла, а він мені говорить, що хочеш узнати за свого чоловіка. Він зараз не повернеться, служить за горами, за морями, а прийде, коли земля буде білою на Велику Урочисту і не до цієї хати, а до іншої, ви будете будуватися. Він прийшов на Різдво. І все збулося.

Мій батько був у армії, на війні. Ми його довго шукали. Від нього не було жодних вістей. Написав два листи, в яких прощався із сім'єю. Мати не хотіла робити по ньому поминальний обід, надіялась, що він, можливо, у полоні. Але батько їй постійно снівся і просив їсти. Мати сходила до ворожбита на Мар'янівку. Він їй сказав, що вона може спокійно робити обід (поминки). Мати зробила обід.

І їй сниться сон, до неї приходять батько у шинелі. І каже, йдемо, я покажу, де я живу і що я їм. Мати пішла за ним. Йдуть вони траншеями, а там столики і на тих столах, всі страви, що мати готувала на обід. «А тепер я тебе виведу, ти йди до дітей». — «А ти?» — запитала мати. «Мені не можна». І після цього їй батько більше не снівся.

Одного разу до нього прийшла жінка, в якої була хворою мати, яку звали Марія. Рехта все знав про прохання жінки і сказав про наступний спосіб лікування. Необхідно було взяти яйце, на якому написати: «Подарунок від Марії». Яйце необхідно було упустити в проточну воду до схід сонця. При цьому по дорозі до води не потрібно говорити і оглядатися. На другий день у ту ж пору, з того місця, в яке опускалося яйце, необхідно було зачерпнути один раз проти течії води. Цією водою хвора повинна вмиватися, а також пити. Жінка зробила так, як їй говорили. Після цього мати виздоровіла.

Про долю

В тій частині села, де я раніше проживала, було декілька сімей, в яких чоловіки мали фізичні вади — один ушкоджену ногу, а інший руку.

Одна сусідка, в молоді свої роки, насміхалася над цими чоловіками. Коли вона вийшла заміж, у неї народилося три дочки, одна з яких мала ваду руки, інша була хвора на епілепсію, а третя була бездітною.

Інша сусідка, яка також дозволяла собі насміхатися, народила двох синів, які у старшому віці обоє втратили ноги.

Витяг з Люстрації 1565 року.
Населені пункти Чемеровецького району
(Архивъ Юго-Западной Россіи. Ч.7, т. 2)

с. Мала Бережанка

Brzezani, wiesz, którą pan Skoroszowski oszadzał, a teraz iest w dzierzeniu pana Stanisława Lułomińskiego, na którą ma doziwocznie pole (?). W nyei kmieczy na ten czas osiadlich iest dwadzieszcia, ktorzi dawaią owsza miare Kamienieczkiey wiezchowatey trzecinnikow po dwa, valor. gr. dwanaszczie; kur po czworo, valor. gr. dwa. A imiona kmieczy the są: Hawriło, Andrey, Wasko, Haraszim, Hawrilko, Hołubiecz, Jaczkow, Dmitr, Brathko, Woythko, Stasz, Lesko, Chwedko, Iwan Watamanow, Martin Iwanow, Iwan Pantuz, Michailo Kuzmin, Artim mielnik, Marczin wozni, Kusko. Tho uczini zlotich dziewiecz gr. dziesiecz. Powołowsczizne w sziodmem roku, zwiczaiem ynszych wszi podolskich, powynni dawacz, ktorei przydzie od nich wolow dwadzieszcia; kazdi valor. za zlotich czteri; szosta czeszcz na rok ieden widzieliwszy, uczini zlotich trzinaszczie y gr. dziesiecz.

Powinnosc. Kmieczie przereczoni powynni zoracz roliei tak widlie na yarz, czobi trzi kłodi zboza mogl wsziacz, a takiesz nazime; y tho, gdi uroszczie, pozacz y zwozicz do gumna; k temu kosza sziano trzi dni, i tho maią zgromadzicz y w stogi zlozicz; a gaczi, ktora tam yest na rzece Zbruczu, pilnowacz y opravowacz dlya mlyna. Mlyn, w ktory s tei wszi ludzie mielią: w niem koło iedno mące, a drugie stepne, ktori na rok moze saczowacz na zlotich dwadzieszcia. Thamze, kto ma owcze, albo swinie, dawa barana dziesiatego, albo wieprza od swyni. Thamze, kto bi myal pszcoli, winien dacz od nich dziesziąti pien.

Folwark tamze, w ktorem anno 1564 było urodzayu: zyta kop pultorasta, psenicze kop sesczdziessiat, jeczmienia kop sto, owsza kop pultorasta, prosza kop piethnaszczie. Ktore gumno, sa-

czuiąc wedlie plionu y targu pospolitego Kamienieczkiego, uczini zlotich 102, gr. 20. A wirachowawszi na dwornika marc 4, a piąta czeszcz na wisziewiek y na wichowanie czeliadzi, która szie extenduye y z mitem dwornikowi, na zlotich 88, gr. 16. Zostawa zlotich 14, gr. 4.

Summa wszithkich pozithkow z Brzezan czini zlotich 56, gr. 24.

c. Biła

Biła, wiesz pana Dobkowa, albo malzonki iego, na którą panu Włodkowi, staroszczie Kamienieczkiemu, na seymie Warszawskiem wiecznoscia odpadła. W niey kmiecie dawaya ieczmnienia po trzi trzecinniki, valor. gr. dwadzieszcia cztery; kur—po czworgu, valor. gr. dwa; jayecz—po dwadzieszcia, valor. gr. jeden; robia dwa dni w tidzien; a iest ich siedmnaszcie. Imiona są ich: Panasz, Chwedko, Marczin, Matis Woszni, Wassiel Sczerba, Dumma, Konrad, Ihnath, Kliniko, Maczko Bednarz, Valenti, Sienko Dudik, Steczko, Siemion, Iwan Kunasow, Jeremko, Symko.

Tho wszithko uczini zlotich pietnaszcie i gros. dziewiecz. Swobodni, ktorzi ieszcze są wolni od podatkow ratione swobodi, w ktorey ieszcze siedzą; a wszakze pszoli, barani, wieprze, dawaia: Wassiel hrabarz, Wassiel Jemiecz, Michailo ma swobodi dwa roki; jeden ze tham iesth obiczay wszitkiem wsziam na Podolyu dawanya podatkw. Imiona ich są: Michailo Kowal, Woythko Kupka, Siemko, Kunasz, Damko, Misko Czobotarz, Klimczicha, Martiniecz, Serhey, Wasko sluga.

Mlin na rzecze Smotriczu, s ktorego szie dostalo, yako o thim dano sprawe od dzierzawcze, zboza pospolitego korczy, ałias trzeci-nika, dwadzieszcia, czo szaczowacz moze na zlotich dziesiecz.

Folwark tam ma dobri. Alie tego roku anno 1564, prze wielka szusza, prawie szie iusz zbosza nie urodzilo, thilko zitha kop dziesiecz, bo bylo wigorzalo, owsza kop dziesiecz, a ynsze zboza tak koszono, y w gromadi sgrabiono; siana thes miewa na swa potrzebe.

m. Гусятин

Husziathin miasteczko nad rzeka Sbruczem, które jest w dzierzawie synow nieboszczyka Swiercza, które nieboszczyk Swiercz, dzierzając w pewnej summi starej, uczynił bil zamiane s nieboska iey m. krolowa Boną za Mankowcze wiesz, tho iesth the wiesz swoje, dziedzina u Baru, Mankowcze dal, która y dzisz ku starostwu Barskiemu nalezi, za wiecznosc thego Husziathina. A isz frimark, tedi sie revidowali the bona, in hunc, qui sequitur, modum. W them miasteczku ludzi jest gospodarzow piecdziesziath, kazdi z ossobna dawa czinszu dorocznego po gr. dziesiecz,—tho uczini zlotich sescznascie i gr. dwadziescia. Nad tho dawaia owsza trzeczin. po 2. A imiona ich the są: Lawrin wataman lib. od czinszu, Andrei, Lawrin Demkowicz, Iwasko, Ilko, Andreiko Tiliasko, Lewko, Plaskornicza, Thimko, Martina, Janko, Iwanko Suparowski, Kalennik, Andrusko, Lawrik, Knydan, Dorosiecz, Kuzma, Iwan Wolk, Stasko Beli, Hriczko, Proczik kowal, Maxim, Piotr krawiecz, Hricz, Petrasz, Hawrilo piwowar, Kunas Horiczin, Wasko Babicz, Paniecz, Dimitr, Hawrilo Stareczowski, Christow, Jan Lach, Marthin, Greniecz, Hricz zamkowi, Thrusz, Moral, Thkacz, Leczik, Chwedor, Laniecz, Steczik, Josko, Kunasz Doliszin, Demian, Wolosz, Iwasko, Lawrinczow sin, Wocziesch: robia sescz dni do roku, tho iesth orzą dwa dni,—ieden na wiosne, a drugi na yesien; szna po dwa dni do roku y sgrumadzaią w kopi; kossą dwa dni y tho, czo pokosza, sgrumadzicz y w sthogi sklascz. Tamze kazdi gospodarz dawa powolowsczinę roku siodmego, ktorich sie dostawa piecdziesziath; kazdego szaczuiaz za zlotich steri, tho uczini zlotich dwiescie; a wirachowawszi szostha czescz na ieden rok, uczini zlotich trzidziesci trzi y gr. dziesiecz. Tamze kto owcze chowa, dawa dwudziestego barana kazdego roku, ktorich dostawa sie po 40. Od swinie, które w liesziesch paszą, gdi sie zer zrodzi, dawaya wieprza dwudziestego; dostawa sie ich po 30. Tamze od pszol, kto ye chowa, dawa pien dwudziesthy w trzeciem roku.

Sluskowie, ktorzi ratione servitiorum wolni od czinszu: Woszni, Holawka, Kusnierz.

Staw na rzecze Sbruczi yazem wyethi dla mlina, ktorego szie nie gordzi spuszczacz; tylko liudzie na niem lowią y dawaia trzeczia ribe panu.

Mlin na themze stawie, w ktorem kol macznich trzi, czwarthe stepne. Na themze foliusz, w ktorem foluya gunye y daya od sazenia po bilemu; a wsakosz ten mlin ogulem, y dwie slodowni, browar y palenie gorzalki (liudzie zeznawali) zebi arendowano za zlotich dwiesczie, bo mlin dobri, mielie ustawicznie trzemy koli.

Folwark thies tam iest (*неразобрано*) postawioni na druga strone rzeki przeciwiwo zamkowi; alie tak od pana Jaslowieczkiego, tutora dzieczi Swierzowich, allegowano, ze nie na Huszatinskiej dziedzinie ten folwark robiono, alie na Olchowieczkiej, ktora iest Husziatinu contigua, mieniacz, iakobi po rzeke Sbrucz Husziatinski grunt miał bicz. Alie liudzie Husziatinsczii tamze, na drugiej strone rzeki, kedi folwark iest, mają polia swe s starodawna y folwarki wkolo obszarow dworskiech; y kiedi bi szie ten frimark czofnacz miał nazad k stolu krolia iego moszci, trzeba szie tam rostopnie domaczacz zupelnego grunthu Husziatinskiego, poniewasz tam wioszek kielka szadza; liudzie powiadaia, isz na Husziatinskiem gruncie; a possessores zaszie powiedaya ze na ich; alie uno possessori oboiga dobr nemo contradicere potest.

Summa s Husziatina czini zlotich dwiesczie y pieczdziesiat.

c. Карачківці

Karaczkowcze, albo **Karaziowa laka**, they ze panyei Psarskiej wiesz nad rzeka Smotriczem. W they wszi kmicczie tesz ieszcze nicz nie daya, bo dopiero niedawno swobode wisziedzieli, s kotremy yeszcze nicz nie postanowiono, okolo podathkow; a wszakosz jeden ze tham iesth obiczay wszitkiem wsziam na Podolyu dawanya podathkow. Imiona ich są: Michailo Kowal, Woythko Kupka,

Siemko, Kunasz, Damko, Misko Czobotarz, Klimczicha, Martiniecz, Serhey, Wasko sluga.

Mlin na rzece Smotriczu, s ktorego szie dostalo, yako o thim dano sprawie od dzierzawcze, zboza pospolitego korczy, ańias trzeci-nika, dwadzieszczia, czo szaczowacz moze na zlotich dziesiecz.

Folwark tam ma dobri. Alie tego roku anno 1564, prze wielka szusza, prawie szie iusz zbosza nie urodzilo, thilko zitha kop dzie-siecz, bo bylo wigorzalo, owsza kop dziesiecz, a ynsze zboza tak koszono, y w gromadi sgrabiono; siana thes miewa na swa potrebe.

c. Кутківці

Kuthkowicze, wiesz, k temusz miasteczku naliezacza zdawna, ktora dzierza dwa possessorowie. Iedne czeszcz dzierza potomkowie Swierczowi; na ktorei polowiczi iesth ludzi osziadlich dziesiecz, s ktorich piecz nicz nie dawaia, tilko robia, czo im roskaza; a dwa placzą czinszu dorocznego po gr. piethnascie, owsza po steri trzeciinniki; drudzi dwa dawaia po dwu zlotich; dziesiati nicz nie dawa, bo sluzi; jedenasti wataman liber ratione poslug, ktore czini. A tak od dannikow uczini zlotich piecz. Nad tho przerze-zonemu watamanowi niebosczik Swiercz dal listh in anno domini 1561 na oszadzenie ludzi w thei ze wsi, quo ad eandem sortem, cum libertate annorum decem; qua expirata mieli by dawacz liudzie czinszu per. florenum unum, salvis certis laboribus, more aliorum kmetonum; a thakowich kmieczy dopiero dwa osziedli, ktorzi ieszcze nicz nie dawaia. Tamze powolowszcizne w sziodnim roku, barana dwudziestego kazdego roku i psczoli dziesiate; wieprze thakze po-winni dawacz, ktorzi tho maya. Dostaie szie od nich wółow trzi-nascie, valor. ut supra; s czego szosta czeszcz wirachowawszi na ieden rok, uczini zlotich oszm y gr. 20. Thamze stawek spusthni,

ktorego spusth przedawaią za sterdzieszczi zlotich; a tak trzeczia czeszcz na ieden rok uczini zlotich trzinascie i gr. dziesiecz. Mli-nek tamze u thegos stawu o iednim kolie, w ktorym huins sortis

mielaya ludzie y skąd sie trafia, ktory moze uczinicz do roku po-
zithku zlotich dziesiecz.

Summa s czesczi Kutkowicz, na p. Czwercza naliezaczei,
uczini zlotich trzidziesczy i siedm.

Druga czescz Kutkowicz panei Dietrichowej, w ktorey knieczci
iest osziadlich czterzey, ktorzy dawaya czinszu dorocznego po gr.
pietnasczie; owsza—po sterzi trzecinniki, valor. gr. sescz; psenicze—
po dwa trzecinniki, valor. kazdi po gr. dwadzieszcia, kur—po dwoigu,
valor. gr. ieden; iaiecz—po dwudziestu, valor. gr. ieden. Tho wszithko
uczini zlotich dziesiecz y gr. dwadzieszcia y cztery. Nad tho watha-
man liber ratione seruitiorum. Thamze swobodnich knieczci iest
pietnasczie, ktorzi ratione libertatis, ktorą ieszcze maya do oszm
liath, nie dawaya zadnich podathkow. Thamze sziodmego roku po-
wolowszcizne biora; dostawa sie wolow pietnasczie, kazdi valor.
ut supra,uczini sosta czescz na ieden rok zlotich dziesiecz. A oth
thich, czo maia, owcze, biora dwudziestego barana, thakze i od
swini dwudziestego wieprza. Psczoli takze more aliarum villarum
dawaia czi, ktorzi ie chowaya. Sthawki dwa in eadem sorte male,
ktorich spustli czinia zlotich dwadzieszcia; a tak na ieden rok
trzeczia czescz uczini zlotich sescz y gr. dwadzieszcia. Tamze mli-
neck pierszemu podobni.

Summa s czesczi, ktora pani Dietrichowa dzierzi,uczini zlo-
tich trzidziesczy y sziedm gros. czternasczie.

c. Jeraba

Lethowo Dworiscze. Ta wiesz dopiero iesth zasadzona
przesz pana Dobka po dacie listhu doziwotnego, yemu danego,
ktora tam niebiwala za luczkiei pamieczy, okrom tego, ze tho mies-
cie zwano Lethowo Dworziscze; a wszak ze przed thim czassow
dobrze przeslich mogla bicz niekiedi wiesz, bo polia tam bili wielkie y
barzo dobre do urodzaiu y do pasthwiska. Na then czasz. gdi pan
Dobek poczal ossadzacz, a teź tam nye wiele dabrow, tylko polya

szere, a pusthe; w niey yusz oszadzziel kmieczy danuich oszm, ktorzi daia czinszu dorocznego po gr. trzidziesci; kur—po dwoye, valor. gr. ieden; jaiecz—po dwadziescia, valoris gr. ieden; robia po piaczi dni do roku, okrom thloki. Imiona ich są: Wataman lib., Steczko, Waszil, Jakiem, Szemko, Andreiko, Steczko Wlezo, Onaczko, Lechno.

Czini od nich zlotich oszm gros. sescznasczie.

Karczmarz dawa czinszu dorocznego s karczmi zlotich dziesiecz.

Swobodni: Jeremiej Wassilowicz, Anton Syenyuticz, Chwedor Mankowicz, Wassil Musiewicz, Sienko Turczin, Borisz, Kuzma Diduchowicz, Ussay, Hriez, Pawel Niedzwiedz, Lukyan, Janek, Franko, służy koniem. Tamze kto ma pszoli, dawa od nich dziesiati pien; dostalo szie roku ninieiszego pniow piecz, valoris kasdi za gr. dwadziescia; tho uczini zlotich trzi y gr. dziesiecz. Tamze kto chowa owece, dawa barana dwudziestego, ktore poczeli dawacz anno 1564; dostalo szie baranow dziesiecz, kasdi valoris za gr. piethnasczie,—to uczini zlotich piecz. Stawki tamze są czterzi, ktore pan Dobek na dolinie, ktora ydzie srodkiem wszi, a liezą ieden po drugim immediate, sbudowal.

Folwark y dwor tamze nakladem niemalem sbudowal. W tem folwarku bil urodzay anno 1564: zitha kop oszmdziesiath, psenicze—trzidziesci, owsza—sesczdziesiath, jacznienia—sesczdziesiath, grochu—piethnasczie, prossa—dwadziescia; ktore gumno natany sa czuiacz, moze uczinicz zlotich oszmdziesiath na rok; a wirachowawsi piąta czesz na naszeni y na wichowanie czeljadzi robotney, y urzednikowi na mitho mar. 4, zostanie zlotich 57, gr. 18. A wszakosz alleguie pan Dobek, ysz po wiethszej czeszci swim do bithkiem y swa czeladzą na then urodzay roby.

Summa pozitkow z Liethowa Dworiscza na rok uczini zlotich oszmdziesiath y czteri y gr. czternasczie.

c. П'ятничани

Piatniczani wiesz, nad rzeka Sburczem, ponizey Skaly, ktora dzierza panowie Koriczczzi za prziwilejem szwoiem. W niey kmieczy iest osziadlich pietnasczie, ktorzi robia dwa dni w tidzien. A dawaia czinszu dorocznego po gr. trzidzi, kur po dwoie, valor. gr. ieden; jaiecz po dwadzieszcia, valoris gr. ieden. Tho wszitko uczini zlotich sescznasczie gr. dwa. Ktorich the szą imiona: Sienko Zmorszko, Dmitr, Onuphey, Hriczko, Micz, Waszil, Jaczko, Dinisz, Iwasko, Lowiecz, Steczko, Tarasz, Oliexa, Stasz Osztapko, Misko. Żoni ich powinni prszasz w dworze. Nad tho swobodnich kmieczy, ktorzi ieszcze, ratione libertatis, nye daią zadnich pozitkow, ktorich iesth na then czas oszm: Sienko—steri liata, Choma—steri liata, Michailo Sobnieczi—trzi liata, Lukasz Demkowicz—trzi liata, Pasko—trzi liata, Jaczko—sescz liat, Steczko—steri liata, Piotr—steri liata maią swobodi.

Ogrodnikow dwa nicz nie dawaya, tilko robia kiedi ym kaza: Maxim, Andrey. Powolowsczizni nie dawaia, bo zacziak robia.

Dan psczelna. Tamze kto ma psczoli winien dacz na kazdi rok od nich dziesieczine, ktorey na rok ninieyszi dostalo sie pniow dwanasczie, kazdi valoris za gros. dwadzieszcia,—tho uczini zlotich oszm.

Dan barania. Kto ma owcze, dawa dwadziestego barana, ktorich sie dostalo anno presenti baranow piethnasczie, kazdi valoris gr. pietnasczie,—tho uczini zlotich siedm y gr. pietnasczie.

Folwark tam iest dobri, alie tego roku przez suchocz nie wiele sie w nim urodzilo. A wszakosz iest zita ozimiego kop sto y pieczdziesziath, jeczemia kop dwiesczie, psenicze kop stho, owsza kop dwiesczie, prosza kop oszmdziesziath, tatarski kop pieczdziesziath. W kthorem folwarku isz iusz belo wimloczono, nie belo czego probowacz. A wszakosz moze natani ten folwark na kazdi

rok saczowacz na zlotich dwiesczie pieczdziesiath, zwlaszcza w tam
 thim krayu thanim; wyrachowawszi piatą czesz na naszienie y na
 ziwnoscz czeliadzi robothney y dwornikowi mitha marc 4, zostanie
 zlotich 193, gr. 18.

Summa summarum wszitkich pozitkow s Piatniczan czini na
 rok zlotich dwieszczia y piecz y gr. pięcz.

Витяг з подимного реестру населених пунктів
 Подільського воєводства 1661 року.
 Населені пункти Чемеровецького району.
 (Архівъ Юго-Западной Россіи. Ч.7, т. 2)

Исчисленіе дымовъ въ городахъ и селеніяхъ Подольскаго воевод-
 ства, показанное подъ присягою, по случаю взиманія подымной подати
 въ 1661 году.

Laboriosus Olexa de villa <i>Brzezanki</i> praestitit super fum	2.
Idem labor. Matfij de villa <i>Olchowce</i> conventus praedicatorum Dominicanorum p. s. f.	8.
Laboriosus Semko de villa <i>Bednarow</i> et <i>Szydłowse</i> sortis gen. Kawiecki p. s. f.	1.
<i>14 septembris 1661 an.</i> , laboriosus Daniło de villa <i>Krzykow</i> , possessionis g. Adami Zegorski, iuramentum corporale praes- titit super fumos ¹).	2.
Labor. Hryn de villa <i>Karaczkowce</i> p. s. f.	3.
Honestus Andreas Biaty de oppido <i>Zbrzezze</i> magnnici succa- merarii Podoliae p. s. d.	30.
Laboriosus Daniło de villa <i>Żabince</i> praestitit super domos fum.	3.
Labor. Dmiter de villa <i>Zahukowka</i> magn. succamerarii Po- doliae p. s. d.	2.

Opp. <i>Husiatyn</i> . Honestus 'Andry oppidan. Husiatinensis p. s. f.	58.
Idem super judaeorum fumos 4 et cauponaria	1.
25, labor. Lager de villa <i>Piatniczany</i> g. Piasecki p. s. p. f.	
et subdit.	1.
Lab. Kuz de villa <i>Poklęki</i> p. s. f.	3.
Lab. Stefan Łysko de villa <i>Kutkowce</i> s. f.	5.
Lab. Sema de villa <i>Żabince</i> p. s. f.	10.
Providus Hrycko Mintis pro villa <i>Latawa</i> s. f.	4.
Lab. Thomas de villa <i>Czerce</i> episcopatus Camenecensis reli- quis abjuratis, p. s. f.	2.
Lab. Wasil de villa <i>Iurkowce</i> g. Gołynski p. s. f.	4.

Присяжныя показанія о селахъ, вполнѣ разоренныхъ въ томъ же староствѣ, данныя по тому же поводу.

1) Слова: praestitit super desolationem въ дальѣйшемъ сокращены: p. s. d., т. е. принесъ присягу о разореніи.

Lab. Hryn de villae *Sokirynce et Boszyra* p. s. d.

Idem pro villagio *Bila* p. s. d.

Lab. Thomas de villa *Chropotowa* p. s. d.

Nobilis Ioannes Węgrzynowski bonorum *Jagelnica* administrator super desolationem villarum *Jarosławka et Latawa* praestitit.

Lab. Marko super desolationem villae *Kormilcz* praestitit.

Nob. Rylska super desolationem villae *Kuchaiowce* praestitit.
 Lab. Ławer, subditus g. Bogucki, super desolationem villarum
Koczubiow et *Krasnostawce* praestitit iuramentum.

Gen. Mathias Gorka ex sortibus suis in villis *Zerdzie* et *Krasno-
 stawce* super desolationem tacto pectore praestitit iuramentum.

Lab. Petro sup. desol. sortium in villis *Zerdzie* et *Krasno-
 stawce* pr. jur.

Lab. Ilko sup. desolat. villae *Iwachnowce* g. Złoczowski pr.

Витяг з перепису сіл Поділля, проведеного турецькою
 адміністрацією у 1681 році
 (Список платників податків та реєстр податків)

З книги: *Dariusz Kolodziejczyk.*
The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681):

с. Оринин

kariye Orinin ¹⁶⁵		tabi'-i nahiye-i Kamaniçe		
Daniło papas	Petro diyak	<i>Proskuliski</i> <veled-i> Yan ¹⁶⁶	Sakarka veled-i Panas hotaman	Lazor <veled-i> Konçevizki ¹⁶⁷
Kifor paşesnik ¹⁶⁸	Pavlo veled-i Les	Roman veled-i Maty	Vitko naymit-i o m.	<i>Yakovina</i> veled-i Dmitriy
Oleksa veled-i o m.	Vasil veled-i Hrnhor	Ivan naymit-i o m.	Fedor veled-i Ulan	Daniło veled-i Pirokop
Hrn veled-i o m.	Vasil veled-i Yanko	Mikolay naymit-i o m.	Gjerko ¹⁶⁹ veled-i Yan	Yanko veled-i Lesko

Tanaş naymıt-i o m.	Pırokop veled-i Mihaylo	Danılo veled-i Danılo	Matıy veled-i Çarokun	Vasil veled-i Yan
------------------------------	-------------------------------	-----------------------------	-----------------------------	-------------------------

[47]

Kosta veled-i Petro	Lukyan naymıt-i o m.	Mikita veled-i ¹⁷⁰ Yaçko	Anton pirhodyıy	Dımitro veled-i o m.
---------------------------	-------------------------------	---	--------------------	-------------------------------

¹⁶⁵ Here, as in *Balin* and *Oromin* (see above) the final *nun* is written in a shortened form (cf. *peşin* in *Dündar Gündü*, *Arşiv belgelerinde sıyakat yazısı özellikleri ve divan rakamları* [Ankara, 1989], p. 232).

¹⁶⁶ Jan Proskuliński (پروسقولسکی), apparently a Pole.

¹⁶⁷ قونچوسقی, a surname?

¹⁶⁸ "Pasičnyk (?), a beekeeper"

¹⁶⁹ غزرفو, Gzerko, a Ruthenianized form of *Pol.* Grzegorz. Also the father's name, Jan, is Polish.

¹⁷⁰ بولد mistakenly written.

Pavlo veled-i Lazor	Kostantin birader-i o m.	Mışko veled-i Vıdso	Vasil <veled-i> tesla ¹⁷¹	117 Aleksa-andıy ¹⁷² veled-i Kuprıy
Savın naymıt-i o m.	İstefan veled-i İvan	İvan naymıt-i o m.	Vasil veled-i Fokry	Vasil naymıt-i o m.
Yanko veled-i Yakof	Vasil naymıt-i o m.	Yakof pirhodyıy	Kurılo veled-i o m.	Ivan pastuh
Mosko veled-i Makata Yahudi	İvan veled-i İçko Yahudi	Yoan veled-i Simon	Yakov veled-i Mihaylo	Petraş veled-i o m.
Çubak veled-i Ros	Fedor veled-i İleyko sakin-i Kamanıçe	İvan veled-i Pasdtıko m.	İvaş veled-i Orlenko m.	Gur veled-i Pavlo m.

YEKUN

neferen	55
hane	41
mücerred	12
Yahudi	2

hasil:		nefer	55	resm	1208
ispence		keyl	82	baha	2460
'öŝr-i hınta		keyl	164	baha	2460
'öŝr-i ŝa'ir		keyl	164	baha	1640
'öŝr-i hınta-i siyah		keyl	164	baha	2460
'öŝr-i çavdar		keyl	82	baha	820
'öŝr-i erzen		keyl	20.5	baha	615
'öŝr-i girah		keyl	82	baha	820
'öŝr-i 'alef					410
'öŝr-i meyve					410
'öŝr-i bostan					574
'öŝr-i keten ve kendir					687
'öŝr-i giyah ve resm-i tapu-i zemin					2777
'öŝr-i kovan					
resm-i otlak ve kışlak-i ez haric amede ve resm-i 'arus					
ve haymana ve duhan ve fuçı ve bid'at-i hanazir					1394
ve bojik					

¹⁷¹ Ukr. "carpenter," thus, "VasyI, son of the carpenter," or rather, "VasyI, the carpenter."
¹⁷² الكبة اندري; apparently the surveyor mistakenly registered the name Aleksandrij as a combination of two names with which he was more familiar (Aleksa and Andrij). In the Middle East the name Alexander is popular in another form, Iskender.

118		göz	2	resm	240
asiyah					200
resm 'an sayd-i mahi-i göl					
niyabet ve cürm ü cinayet ve beytülmal ve mal-i ga'ib				resm	1025
ve mal-i mefkud ve yava ve kaçkun ve gayruhu		'aded	2	resm	4800
kazgan				YEKUN	25000

c. Скала-Подільська

NAHIYE				
İskala der liva-i Kamañe				
varoŝ				
İskala				
				tabi'-i nahiye-i İskala
Segrün	Yaçko	Kuziy	Vasil	Niko
veled-i	veled-i	veled-i	veled-i	veled-i
Yaçko	Marçin	Kurnlo	Misko	Todorak
Leŝ	Andriy	Yakov	Yaçko	Yaç
veled-i	veled-i	veled-i	veled-i	veled-i
Mhaylo	Aleksa	İstefan	Simko	Steçko
[81]				
Vas	Tomaŝ	Hirs	Maksim	Misko
veled-i	veled-i	veled-i	veled-i ²⁶⁵	veled-i
Yoan	Vadko	Avrah		Nikuç
				isveç

Ilyaş çoban	Vasil Bogdan ²⁶⁶ m.	Luç veled-i Yeron m.	Yaçko menlik	Kuzma papas
Makıy papas	İstefan çoban sakin-i Kamañiçe	<i>Kasyam</i> çoban m.	İlko [veled-i] Vasil m.	Kriştov veled-i o m.
Leyb veled-i <i>Miha'i</i> Yahudi	Yan veled-i Hrın sakin-i Voroty ²⁶⁷	Vasil veled-i <i>Yuriça</i> m.	Fedoriy veled-i Peterço m.	İvaş veled-i o m.

YEKUN	neferen hane mücerred	30 26 4 ²⁶⁸
-------	-----------------------------	------------------------------

hasil:

ispence	neferen	30	resm	672
'öşr-i hinta	keyl	52	baha	1560
'öşr-i şa'ir	keyl	104	baha	1560
'öşr-i hinta-i siyah	keyl	104	baha	1040
'öşr-i çavdar	keyl	104	baha	1560
'öşr-i erzen	keyl	52	baha	520

²⁶⁵ The father's name is missing.

²⁶⁶ "Vasyf, a Moldavian."

²⁶⁷ "[Currently] resident of Pryvorottja" (a village in the district of Kam'janec', see [48]).

²⁶⁸ According to the above list of names, there should be eight *mücerred* and one *Yahudi*.

				260
'öşr-i meyve				260
'öşr-i bostan				52
resm-i otlak ve kışlak-i ez haric amede	keyl	13	baha	390
'öşr-i girah	keyl	26	baha	260
'öşr-i 'alef				364
'öşr-i keten ve kendir				442
'öşr-i giyah ve resm-i tapu-i zemin				2648
'öşr-i kovan				78
resm-i 'arus				104
resm-i haymana				130
resm-i duhan			resm	120
asiyab	göz	1		260
resm-i bid'at-i hanazir				130
resm-i bojik				130
resm-i fuçî				
niyabet-i cürm ü cinayet ve beytülmal ve mal-i ga'ib				650
ve mal-i mefkud ve yava ve kaçkun				

YEKUN

13550 (13190)

с. П'ятничани

kariye					i
Pyatniçani					tabi'-i mezbur
İstefan veled-i Danilo	Vasıl veled-i Yakov	Fedos veled-i Yaremiy	Vasıl veled-i Grin	İstefan veled-i Vasıl	
[82] Larko veled-i Andruş	Mihaylo veled-i o m.	Sıla birader-i o	Prokov veled-i Tertyy	İstefan çoban	
Kasyan çoban m.	Homa veled-i Andriy	Harasım veled-i Oleksa hotaman	Hrihos veled-i İstafiy furman ²⁶⁹	Yanenko veled-i Yoan	
İstefan veled-i Martın <i>kramar</i> ²⁷⁰	Tımko veled-i Fedor olinik ²⁷¹	Pırokop veled-i Dançulenko	Yoan veled-i o m.	Onufriy veled-i Yakim	
Yakov veled-i Gligoriy	Gris veled-i o m.	Vasıl veled-i İvas	<i>Mınka</i> pirehodiyy	Pavlo <i>Dimitre</i> ²⁷² Prokop	

²⁶⁹ Ukr. "carter."²⁷⁰ *Kramar*, Ukr. "storekeeper, peddler."²⁷¹ *Olijnyk*, Ukr. "biter."²⁷² Sic?

		YEKUN	neferen hane mücerred	25 21 4
hasıl:				
ispence	neferen	25		
'ögr-i hınta	keyl	42	resm	552
'ögr-i şa'ir	keyl	84	baha	1260
'ögr-i hınta-i siyah	keyl	84	baha	1260
'ögr-i çavdar	keyl	84	baha	820 (840)
'ögr-i erzzen	keyl	42	baha	1260
'ögr-i girah	keyl	10,5	baha	420
'ögr-i 'alef	keyl	21	baha	315
'ögr-i keten ve kendir			baha	210
'ögr-i giyah ve resm-i tapu-i zemin				294
'ögr-i meyve				357
'ögr-i bostan				210
'ögr-i kovan				210
resm-i otlak ve kışlak-i ez haric amede				1573
resm-i 'arus				42
resm-i haymana				63
resm-i duhan				84
resm-i fuçı				105
resm-i bid'at-i hanazir				105
resm-i bojik				210
niyabet-i cürm ü cinayet ve beytülmal ve mal-i ga'ib				105
ve mal-i mefkud ve yava ve kaçkun ve gayruhu				525
	YEKUN			10000

села Мала Бережанка, Пукляки

kariye-i Bereçanka tabi'-i m.	hali ez ra'iyet	3200
ber vech-i tahmin		
asıyah 1		
kariye-i Puklaki tabi'-i m.	hali ez ra'iyet	3100
ber vech-i tahmin		
asıyah 1		

села Сокиринці, Легава, Жабинці

kariye-i Sokirunçe tabi'-i m.	hali ez ra'iyet	3000
ber vech-i tahmin		
kariye-i Latava tabi'-i m.	hali ez ra'iyet	3000
ber vech-i tahmin		
kariye-i Jabınçe tabi'-i m.	hali ez ra'iyet	5350
ber vech-i tahmin		
asıyah eöz 4	harab	

с. Збриж

varoş					i
Izbriče					tabi'-i nahiye-i Iskala
Ivan veled-i <i>Seferinan</i>	Fedos veled-i Andriy	Danko Leh ²⁷³	Marko veled-i Ivan		
NEFEREN hane 4					
[83]	hasil 'ani'l-galle ve 'ani'l-mahsulat-i saire ve gayruhu ve 'ani'r-rüsumat ber vech-i tahmin:				5000
varoş-i Izbriče kura-i hali ez ra'yyet ²⁷⁴ :					tabi'-i tabi'-i nahiye-i Iskala
²⁷³ "Danko, a Pole" ²⁷⁴ "Deserted villages belonging to the varoş of Zbryž:"					

с. Хроптова

[71]	NAHIYE					i
	Kropotova der liva-i Kamañiče					
varoş					i	
Kropotova					tabi'-i nahiye-i Kropotova	
Mihaylo veled-i <i>Tertula</i> hotama[n]	Fedor veled-i o m.	Homaş birader-i o m.	Ivan veled-i Ivanoçko	Hrnhor veled-i o		
Ivan birader-i o m.	Fedor birader-i o m.	Vasil veled-i <i>Çelnik</i>	Alekşa veled-i o m.	Istefan veled-i diger-i o m.		
Vasil veled-i Hrñeyko	Istefan veled-i o m.	Yakof veled-i diger-i o	Hrnn veled-i Ahun	Simyan veled-i o m.		
Fedor veled-i Hrñeyko	Pavil veled-i Poteyko	Simyan veled-i o m.	Hrnn veled-i Poteyko	Andrus naymit-i o m.		
Istefan veled-i Hrnn	Timko veled-i o m.	Maty birader-i diger-i o m.	Mikolay naymit-i o m.	Yakov veled-i Dub		

İstefan veled-i <i>Yaңçısıy</i>	Petro veled-i Timko m.	İvan veled-i Vasil m.	Onuhriy veled-i Timko	Pirokop veled-i Mikita
Maksim veled-i Mihaylo	Timtriy prihodiyy	Kostik <veled-i-> <i>vivçala</i> ²²⁸ m.	Havnlo <veled-i-> <i>vivçar</i> ²²⁹	Hrıçko veled-i İvasko
Nazarko pirehodiyy	Todoşiy papas	Girihoriy veled-i o	İstefan diyak	İvan veled-i Makanenko
Vasil veled-i <i>Todoras</i>	Fedor birader-i o			

²²⁸ Should be *vivçar*, see next.

²²⁹ Ukr. "shepherd."

144

	YEKUN	neferen hane mücerred	42 25 17
hasil:			
[72]	neferen 42	resm	804
ispence	keyl 50	baha	1500
'ögr-i hunta	keyl 100	baha	1500
'ögr-i şa'ir	keyl 100	baha	1000
'ögr-i hunta-i siyah	keyl 100	baha	1500
'ögr-i çavdar	keyl 65	baha	650
'ögr-i erzen	keyl 12.5	baha	375
'ögr-i girah	keyl 40	baha	400
'ögr-i 'alef			350
'ögr-i meyve			350
'ögr-i bostan			400
'ögr-i keten ve kendir			400
'ögr-i giyah ve resm-i tapu-i zemin			2726
'ögr-i kovan			
resm-i otlak ve kışlak-i ez haric amede ve			300
resm-i 'arus ve haymana ve duhan		resm	120
asiyab	göz 1		-
asiyab-i harab	göz 3		3000
resm 'an sayd-i mahi			
ma'murdur miridi ²³⁰			
mahsul-i güherçile ²³¹			580 be her sene ²³²
miridir			
resm-i fuçı ve resm-i bid'at-i hanazir			500
ve resm-i bojik			
niyabet-i cürm ü cinayet ve beytümal ve mal-i ga'ib			625
ve mal-i mefkud ve yava ve kaçkun ve gayruhu			
	YEKUN		17080
			<u>-3580</u> ²³³
			13500
mahsul-i güherçile	-miridir		580
mahsul-i göl-i sayd-i mahi	-miridir		3000

села Слобода, Караківці, Цекова, Чорна, Вербка

kariye-i Osloboda tabi'-i m.	ber vech-i tahmin	hali ez ra'iyyet	5000
	asiyab 1		
	göl 1		
kariye-i Karaçkofçi tabi'-i m.	ber vech-i tahmin	hali ez ra'iyyet	5275
	asiyab 1		
	göl 2		
kariye-i Çekova tabi'-i m.	ber vech-i tahmin	hali ez ra'iyyet	3000
	asiyab 1		
	göl 1		
kariye-i Çernan ²⁶³ tabi'-i m.	ber vech-i tahmin	hali ez ra'iyyet	3700
	göl 1		
varoş-i Verbka tabi'-i Kropotova	ber vech-i tahmin	hali ez ra'iyyet	3584

села Чемерівці, Бережанка, Кугаївці, Вільхівці

274	kariye-i Çemerofçi tabi'-i m.	ber vech-i tahmin	hali ez ra'iyyet	4000
		asiyab 1	harab	
		göl 1	harab	
	kariye-i Bereşaka tabi'-i m.	ber vech-i tahmin	hali ez ra'iyyet	4950
	kariye-i Kuhayofçi tabi'-i m.	ber vech-i tahmin	hali ez ra'iyyet	5000
		asiyab 1	harab	
		göl 1	harab	
	kariye-i Vilhofçi ²⁶⁴ İstareye tabi'-i m.	ber vech-i tahmin	hali ez ra'iyyet	2000
		asiyab 1	harab	
		göl 1	harab	
	kariye-i Vilhofçi Napolni tabi'-i m.	ber vech-i tahmin	hali ez ra'iyyet	2500
		asiyab 1	harab	
	kariye-i Kuzmünçe tabi'-i m.	ber vech-i tahmin	hali ez ra'iyyet	3200

с. Юрхівці

kariye **Yurkofçı** tabi'-i nahıye-i Mihaylova
 zimmiyan-i amede 'an canib-i Lehiye ve Kazak ba'd ez tahrir ba ahbar-i hotaman-i varoş-i Mihaylova.⁴⁹¹
 -NEFEREN 12
 hasıl 'an'l-galle ve 'an mahsul ve 'an rüsumat-i re'aya-i m.
 ber vech-i tahmin 6000

села Голенищево (Тірбуховці), Івахнівці, Демківці, (Сішковці – можливо Свіршківці), Теремківці, Юрківці

kariye-i Holenişçe tabi'-i m. ber vech-i tahmin asiyab 1		hali ez ra'iyet	4800
kariye-i Tirbuhofçı tabi'-i m. ber vech-i tahmin		hali ez ra'iyet	4800
kariye-i İvahnofçı tabi'-i m. ber vech-i tahmin asiyab 1		hali ez ra'iyet	2000
	göl 1	harab	
kariye-i Demkofçı tabi'-i m. ber vech-i tahmin		hali ez ra'iyet	4040
	göl-i sagir ⁴⁹² 1	harab	
kariye-i Sişkofçı tabi'-i m. ber vech-i tahmin asiyab 1		hali ez ra'iyet	4840
	göl 1	harab	
[190] kariye-i Teremkofçı tabi'-i m. ber vech-i tahmin		hali ez ra'iyet	2500
kariye-i Yurkofçı tabi'-i m. ber vech-i tahmin asiyab 1		hali ez ra'iyet	4800
	göl 1	harab	
		harab	

⁴⁹¹ "Deserted villages belonging to the varoş of Husjatyn, [which are] mentioned [below]"
⁴⁹² Cf. Suhodil ([191]).
⁴⁹³ "Small pond"

с. Кормилъчи

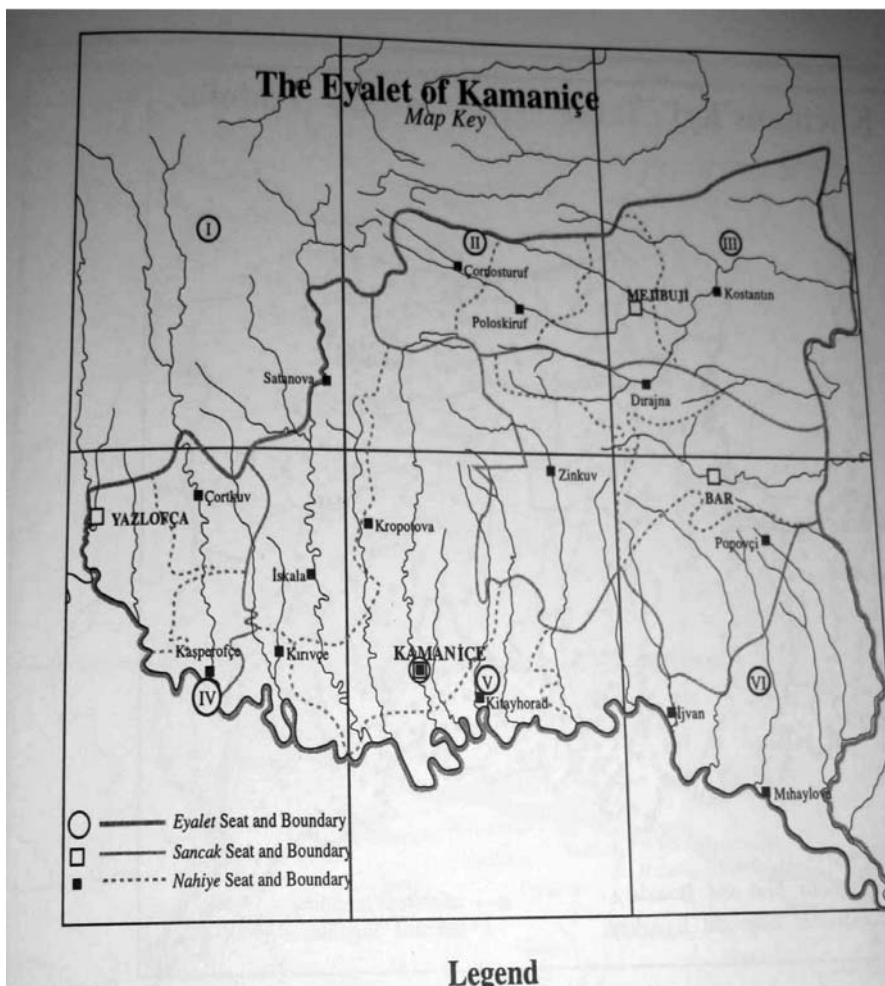
kariye Kormilince		tabi'-i nahiyе-i Iskala		
Ivasko veled-i Todoş	Vasil veled-i Ivasko	Trofan pınhodi	Fedos naymt	Mikita naymt-i Ahmed Çavuş
		NEFEREN	5	
hasıl:				
ispence		neferen	5	resm 120
'öşr-i hinta		keyl	10	baha 300
'öşr-i şa'ir		keyl	20	baha 300
'öşr-i hinta-i siyah		keyl	20	baha 200
'öşr-i çavdar		keyl	20	baha 300
'öşr-i erzen		keyl	10	baha 100
'öşr-i girah		keyl	2.5	baha 75
'öşr-i 'alef		keyl	5	baha 50
'öşr-i meyve				50
'öşr-i bostan				50
'öşr-i kovan				40
'öşr-i keten ve kendir				60
'öşr-i giyah ve resm-i tapu-i zemin				85
resm-i otlak ve kışlak-i ez haric amede ve				
resm-i 'arus ve haymana ve duhan				70
resm-i fuçı ve bid'at-i hanazir ve bojik				100
niyabet-i cürm ü cinayet ve beytülmal ve mal-i ga'ib				
ve mal-i mefkud ve yava ve kaçkunve gayruhu				100
		YEKUN		2000

[87 blank]

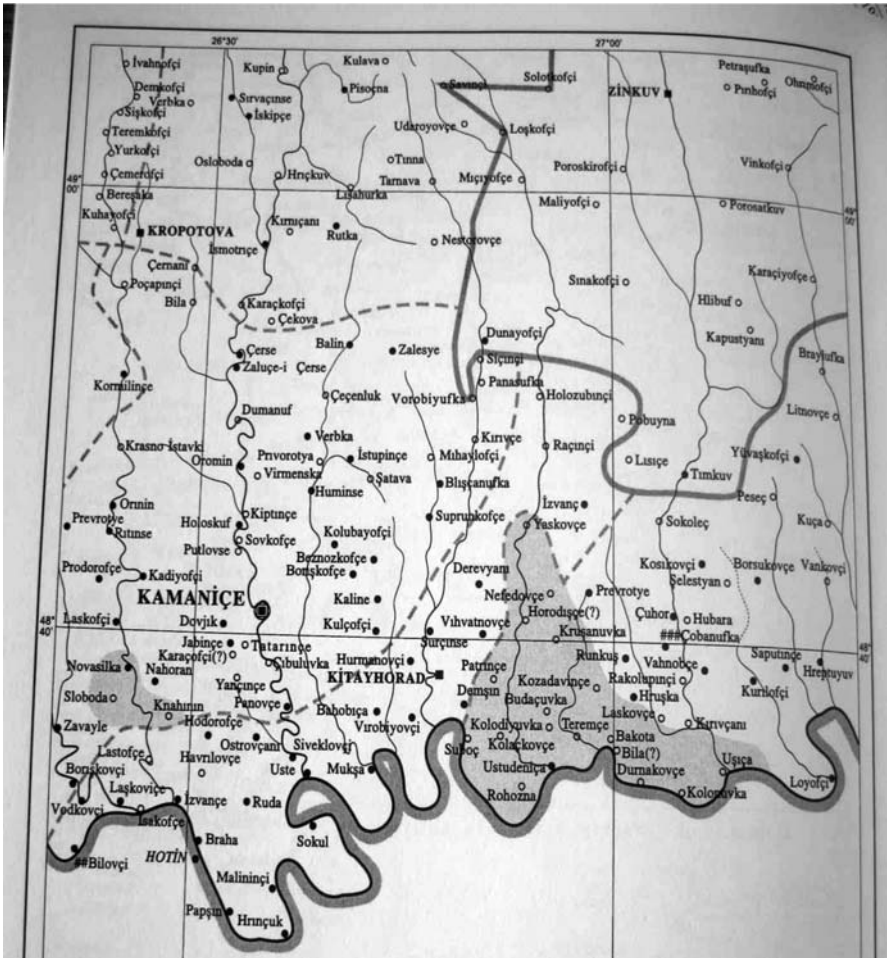
села (Сідерова), (Кірівоне), Велика Зелена, Шидлівці, Криків, Боднарівка, (Суходіл), Юрківці, Кутківці, (Ізкоденці), Вівся

varoş-i Siderova kura-i mezkurin hali ez ra'yyet: ⁵⁰²				tabi'-i
kariye-i Kırivone tabi'-i m.			hali ez ra'yyet	
ber vech-i tahmin				2000
asiyab	1	harab		
göl	3	harab		
kariye-i Zelonya tabi'-i m.			hali ez ra'yyet	
ber vech-i tahmin				2000
asiyab	1	harab		
kariye-i Şilovçi tabi'-i m.			hali ez ra'yyet	
ber vech-i tahmin				3000
asiyab	1	harab		
kariye-i Kırıkuv tabi'-i m.			hali ez ra'yyet	
ber vech-i tahmin				4000
asiyab	1	harab		
kariye-i Bodnaruf tabi'-i m.			hali ez ra'yyet	
ber vech-i tahmin				1500
kariye-i Suhodil ⁵⁰³ tabi'-i m.			hali ez ra'yyet	
ber vech-i tahmin				2950
[192]				
kariye-i Yurkofçi ⁵⁰⁴ tabi'-i m.			hali ez ra'yyet	
ber vech-i tahmin				3500
asiyab	1	harab		
göl	1	harab		
varoş-i Kutkofçi kura-i mezkurin hali ez ra'yyet: ⁵⁰⁵				tabi'-i
kariye-i varoş-i nefis-i Kutkofçi			hali ez ra'yyet	
ber vech-i tahmin				7000
asiyab	1	harab		
göl	1			
kariye-i İskodençi tabi'-i m.			hali ez ra'yyet	
ber vech-i tahmin				3850
kariye-i Vüvşa tabi'-i m.			hali ez ra'yyet	
ber vech-i tahmin				3500

КАРТА ТУРЕЦЬКИХ ВОЛОДИНЬ НА ПОДІЛЛІ Кам'янецький Еялет

Кам'янецький Еялет

ЗМІСТ

Від автора	5
Довідка про село	7
Вступ	11
Витоки історії краю	13
XV століття. Перша документальна згадка про село. Власник села.	
Житло. Суспільний устрій. Традиції та побут сільської громади	17
XVI століття. Історична довідка	29
Адміністративне підпорядкування села.	
Перший перепис. Господарство. Харчування	30
XVII століття. Історична довідка	39
Село у власності Лянцкорунських. Знищення села татарами.	
Відродження села при турках. Версії походження прізвищ «Валідуда» і «Сірант»	40
XVIII століття. Історична довідка	46
Нові власники села. Версії походження прізвищ «Підлісний» і «Монастирські». Церква	54
XIX століття. Історична довідка	56
Село у власності держави. Перепис села. Будівництво церкви.	
Викуп громадою землі. Школа. Побут. Еміграція до Америки	59
Побут жителів нашого краю у XIX столітті та на початку XX століття	67
XX століття. Історична довідка	69
Розподіл землі. Село в роки Першої світової війни.	
Перепис сіл П'ятничани і Бурти військовими.	
Накази командування 64-ї дивізії. Спогади Мамонтова	70
1917—1920 роки. Історична довідка	96
Спогади О.К. Кротика	98
1920—1930 роки. Історична довідка	100
Післявоєнне відновлення села. Політичні і господарські організації. Школа.	
Контрабандний промисел. Репресії влади	101
1930-ті роки. Історична довідка	121
Колективізація села. Закриття церкви. Репресії влади.	
Колгосп наприкінці 1930-х років. Початок Другої світової війни	125
1940-ві роки. Історична довідка	133
Село під час німецької окупації. Утворення сільської управи та громадського двору. Гуківський прокатний двір.	

Вивіз жителів села на примусові роботи в Німеччину.	
Звільнення села. Післявоєнна відбудова. Друкарня ОУН	138
1950-ті роки. Історична довідка	184
Сільська рада. Колгосп. Розміри натурально-грошових зобов'язань жителів села. Культура. Школа	186
Післямова	201
Д о д а т к и	203
Словник діалектів с. П'ятничани	203
Вуличні імена жителів с. П'ятничани	210
Обряд весілля	211
Демонологія с. П'ятничани	217
Витяг з Люстрації 1565 року. Населені пункти Чемеровецького району	224
Витяг з подимного реєстру населених пунктів Подільського воєводства 1661 року. Населені пункти Чемеровецького району	232
Витяг з перепису сіл Поділля, проведеного турецькою адміністрацією у 1681 р	234

Історико-краєзнавче видання

Літкевич Володимир Сергійович

**«Історія села П'ятничани»
(1493 – 1960 роки)**

Відповідальний за випуск Андрій Савчук
Художній редактор Катерина Мішук
Коректор Любов Тютюнник
Комп'ютерна верстка Володимира Баштового

Формат 60x84 1/16 Папір офсетний
Гарнітура Dutch801Cyril BT
Друк офсетний. Наклад 1000 пр.
Ум. др. арк. 16,04 Обл. вид. арк. 13,06 Зам №

Видавництво «Сучасний письменник»
03110 м. Київ, вул. Олексіївська, 3
тел. 270-02-50, e-mail: spismennik@bk.ru

Свідоцтво про внесення до Державного
реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №2950 від 28.08.2009 р.

Віддруковано з готових оригінал-макетів видавництва
в ПП «Рута»
10014, м. Житомир, в. Бердичівська, 17а
Реєстраційне свідоцтво серія ЖТ №2 від 24.12.2001 р.

Літкевич, Володимир.
Л64 Історія села П'ятничани (1493–1960 роки) — К.: Сучасний
письменник, 2011. — 252 с.

ISBN 978-966-8620-26-3

Шановні читачі! Ви тримаєте в руках книгу про історію мого рідного села П'ятничани Чемеровецького району Хмельницької області. 518 років тому розпочався відлік «офіційної біографії» цього населеного пункту. Чарівне місце розташування — поряд річка, ліс і багаті чорноземи були основними чинниками, що притягували у це місце хліборобів. Знаходячись біля 450 років на кордоні великих держав, село та його околиці протягом цього часу було частиною «арени», на якій творилася європейська та світова історія, акторами на якій були наймогутніші європейські держави XII—XX століть, Золота Орда, Велика Порта — Туреччина, Кримське ханство, Річ Посполита, Російська та Австро-Угорська імперії, нацистська Німеччина, Радянський Союз. Усі вони пішли в небуття, а село П'ятничани стоїть, і на своїх полях вирощує, як і 500 років тому, хліб.

ББК 63.3(УКР4)